

Radovan - Radek Brlečić:

USUSRET VENERI IZNOVA

Putovanje *Jutarnjom zvijezdom* od Pule do Visa i natrag

Mala biblioteka „DRAGUTIN DOMJANIĆ“, knjiga 113.

Radovan - Radek Brlečić:
USUSRET VENERI IZNOVA
Putovanje *Jutarnjom zvijezdom* od Pule do Visa i natrag

Nakladnik:
Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina

Za nakladnika:
Vesna Bičak - Dananić

Urednik:
Ivo Kalinski

Lektura:
Marina Žilavec, prof.

Autor fotografija:
Radovan Brlečić

Naslovница:
Zalazak sunca na Kvarneru

Računalno oblikovanje:
Vector Design d.o.o., Sv. Ivan Zelina

Tisk: Tiskara Zelina d.d.
Naklada: 250 kom

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001140967.

ISBN 978-953-6540-99-0

Radovan - Radek Brlečić

USUSRET VENERI IZNOVA

Putovanje
Jutarnjom zvijezdom
od Pule do Visa i natrag

Sv. Ivan Zelina, lipanj 2022.

Posvećeno Plavom

ZAŠTO OD PULE DO VISA?

*P*itate se jesam li možda nasumice odabrao Pulu kao luku polaska, a otok Vis kao krajnji cilj svog putovanja?

Ne, nisam!

Gotovo dva desetljeća zaokuplja me zamisao da jednom otplovim *Jutarnjom zvijezdom* iz Pule do otoka Visa i o tom putovanju napišem putopis. Tako moj naum ima i popriličan broj godina, ali i svoju priču.

Dakle, zašto iz Pule?

U Puli sam proveo sve godine svog srednjoškolskog pomorskog naukovanja i od tada joj se uvijek vraćam. Iz Pule sam kretao na sva dosadašnja putopisna *landranja*. Najprije po unutrašnjosti Istre putima Franje Horvata Kiša¹, a zatim uzduž većeg dijela istočne obale Jadrana. U njezinoj sportskoj lučici Delfin držim privezanu *Jutarnju zvijezdu*, sedammetarski motoseiler² kojim 24 godine plovim Jadranom. I ono najvažnije, iz Pule su moji prijatelji Plavi i Vesna, Aldo i Daria, Serđo i Nevenka s kojima sam do sada preplovio milje i milje, ali i prešao bezbrojno mnogo kilometara kopnom. U *landranjima* te naše male *kumpanije* često su sudjelovali i naši prijatelji Darijo, Boro, Vlasta, Jože, Cvetka... Netko više, netko manje.

Zašto baš do Visa?

¹ Autor cijenjenog putopisa Istarski puti.

² Brodica sa svojstvima jedrilice i motornog broda.

Zaokupljen poviješću K.u.K. Kriegsmarine³, želio sam se naći u viškom akvatoriju u vrijeme neke, bilo koje godišnjice Viškoga boja, povjesnog sraza ratnih brodova Austrije i Italije, koji se zbio u Viškom kanalu 20. srpnja 1866. godine, i pohoditi spomenik poginulim mornarima na groblju u gradu Visu.

Za 140. obljetnicu 2006. godine bio sam posve nadomak ostvarenja svojega nauma. Tog smu srpnja Darijo i ja jedan dio ljeta plovili sami. Posve neplanirano stigli smo do Staroga Grada na Hvaru. Pa kada smo već stigli do Hvara, hajdemo i do Visa, odlučili smo prve večeri vezani na bovama u Starogradskom zaljevu. No zbog najave dužeg perioda lošeg vremena, na moju veliku žalost, morali smo odustati.

Sljedećih osam godina, iako sam gotovo svako ljeto plovio vodama Srednje Dalmacije, do južnog Jadrana nisam stigao, uvijek zbog nekog neplaniranog, ali valjanog razloga.

Kada sam krajem 2014. godine Plavom, Aldu i Serđu za dogovora kamo ćemo idućeg ljeta predložio da konačno zaplovimo put Visa, prijedlog je bio objeručke prihvaćen iako su i Plavi i Serđo, neovisno jedan od drugog, u nekim od prijašnjih ljeta već bili na Visu.

Od te 2014. godine pet smo se godina svako ljeto spremali na to putovanje, ali smo ga redovito i odgađali, uglavnom u zadnji čas iz raznoraznih razloga, među kojima su i moje četiri operacije karcinoma i dvije kemoterapije.

Tako put Visa nismo uspjeli zaploviti sve do 2020. godine.

Iako je iz Pule prema Visu moguće ploviti u zamalo bezbrojnim kursovima, kojima sam dijelom već plovio u nekim od ranijih landranja, radowao sam se tom pothvatu jer sam znao da će biti i neizmjerno pustolovan i vrlo poučan.

Pustolovan jer Vis i otoci njegova arhipelaga pripadaju ne odveć velikoj skupini naših pučinskih otoka i doploviti do njega za mene žabara, samog na brodu, rekonvalescenta i usto u godinama, bit će nautičarski izazov u koji se posve sam ne bih usudio upustiti. I ovako u kumpaniji ta će plovidba bez sumnje biti svojevrsno iskušenje, preispitivanje vlastitih mogućnosti i najbliža onoj iskonskoj.

³ Carska i kraljevska ratna mornarica Austro-Ugarske Monarhije.

Poučan jer bilo kojom đitom da krenemo put će nas voditi kroz burnu povijest ovog našeg mora koje su svojatali mnogi, a koje je kralj Petar Krešimir IV. u Darovnici zadarskom samostanu svetog Krševana nazvao *Mare nostrum dalmaticum*. Doduše poučan samo u onoj mjeri u kojoj *landravca* zanimaju priče o kulturno-povijesnoj i inoj baštini ovog čudesnog mora. Lijepo je to sročio povjesničar Gjuro Szabo: „I nijemi kamen može mnogo pričati, ali će to razumjeti samo onaj koji se potrudi da taj govor i razumije dok će svakom drugom kamen ostati samo kamen, a razvalina bit će mu pusta hrpa kamenja.“

Kojim ćemo putima do Visa, nismo unaprijed planirali. Plovit ćemo uglavnom onima kojima se putuje duž istočne obale Jadrana na jugoistok od pamтивјека. Znani kao trgovački, ratnički, ribarski, a naposljetu i turistički, bilo da su temeljeni na činjenicama ili pak fikciji, ti su puti opjevani u starim epovima, spremljeni u memorijama predaka, ucrtani u pomorske karte, zapisani u peljare, brodske dnevниke i putopise, prepričavani kao doživljaji.

Do ovog putovanja nikada nisam razmišljao o nautima koji su tim putima prvi zaplovili. Na razmišljanje o njima potaknuli su me putopis Jasena Boke *Tragovima Odiseja: kontroverzni putopis o lutanju grčkog junaka Jadranom*, koji sam slučajno ponio na putovanje, i knjiga *Terra incognita* Branka Fučića, koja mi je bila na popisu knjiga za čitanje tog ljeta.

Čitajući ih, zapitao sam se znamo li imenom one koji su se među prvima odvažili ploviti uzduž čitave istočne obale Jadrana i u kojem se povijesnom razdoblju to zbilo.

Na ta pitanja, naravno, nema znanstveno dokazanog odgovora, no postoji više pretpostavki. Meni laiku najsimpatičnije su priče o Argonautima, Kolhiđanima i Odiseju, ispričane u grčkim epovima i za koje Boko drži da su se dijelom zbivale uz istočnu obalu Jadrana.

Argonauti Jazon i Medeja lutali su Jadranom ili kuda god već koje desetljeće prije Odiseja, ali je ep o njihovim zgodama nastao tri-četiri stoljeća poslije Homerove Odiseje. Napisao ga je Apolonije s Rodosa (295. – 215. prije Krista), grčki filolog i pjesnik.

Iz Apolonijevih *Zgoda Argonauta* može se gotovo nedvojbeno zaključiti kako su Argonauti stigli do Kronova mora, danas Jadrana, Isarom, rijekom s dva ušća, ali ne i u koji njegov dio. Neki smatraju da je to zapadna obala Istre na kojoj su ušća Dragonje, Mirne ili Pazinčice, a drugi da je to

ušće Raše na njezinoj istočnoj obali. Postoji i teza da su u Jadran ušli rijekom Po.

Iz *Odiseje* se ne može sa sigurnošću iščitati u kojim se morima Sredozemlja zbivaju pojedine Odisejeve dogodovštine. No Boko nalazi kako se iz Homerovih opisa većina Odisejevih postaja može smjestiti uz istočnu obalu Jadrana, na današnji Šćedro i Hvar, Omiš i okolicu Rogoznice, na Sušac, Korčulu...

No ono što zasigurno znamo je da su se doživljaji Argonauta, a kasnije i Odiseja, ako su temeljeni na legendama, a ne na mitu, zbivali u vrijeme željeznog doba.

Osim grčkih epova u prilog tezi prema kojoj su Jazon, Apsirt, Odisej, ali i Diomed i Kadmo bili prvi imenom znani nauti koji su plovili uzduž istočne obale Jadrana idu kasnije nastale legende, pisani tragovi i pojedini toponimi sačuvani do danas.

A da je Diomed doista putovao jugom Jadrana, o čemu pripovijeda Homer u *Ilijadi*, može se sa sigurnošću tvrditi na temelju dosad provedenih arheoloških istraživanja na Punta Planki i Palagruži.

Kako su se u plovidbi do Visa naši kursovi često poklapali s možebitnim kursovima Argonauta, Kolhiđana i Odiseja, iskoristit će tu dobrodošlu zgodu kao usputni *support* putopisanju o putovanju kojemu je lajtmotiv Viška bitka i otok Vis i time izbjegći moguća ponavljanja nečeg već ispričanog 2017. godine u putopisu *Ususret Veneri* koji sam morao popunjavati sjećanjima na ranija putovanja *kumpanije* jer do Visa tada nismo doplovili.

Pritom je važno reći da su moji narativi o plovidbama Argonauta i Odiseja Jadranom u prvom dijelu putopisa izmišljeni i uglavnom su fikcija. Slijedom toga i opisi ukrštavanja s njihovim možebitnim putovima u drugom dijelu putopisa također su plod mašte.

A je li se to ipak možda zaista tako zbivalo, vjerojatno nikada nećemo doznati.

I dok su Argonati, Kolhiđani i Odisej ponajprije lutali Jadranom, ako su doista njime plovili, jer su, nepoštujući proročanstva, izazvali gnjev bogova, neki drugi, imenom neznani njime su plovili iz puno prozaičnijih razloga.

Da su već ljudi brončanog doba plovili Jadransom (putovanja kopnom nisu upitna) dalje od svojih obitavališta otkrivajući sve udaljenije krajeve, svjedoče tragovi postojanja Jantarskog puta – prvog komunikacijskog pravca na Starom Kontinentu za koji se vjeruje da je povezivao Baltik s Mediteranom, slijedeći tokove velikih rijeka. Je li jedan od krakova tog puta, stigavši na obalu Kvarnera, nastavio preko Cresa i Lošinja dalje morima Sredozemlja do svetog otočića Della u Egejskom moru i dalje na Levant? Najvjerojatnije je. Naime, istraživanja ostataka najstarijih temelja Osorskih bedema, gradića na uskoj prevlaci između Cresa i Lošinja, svjedoče kako je na prevlaci postojalo utvrđeno naselje datirano u 9. stoljeće prije Krista. Pretpostavka je da je upravo zbog Jantarskog puta prokopan prvi kanal preko prevlake na kojoj je stajao stari Apsoros.

Za željeznodobne stanovnike istočne jadranske obale ilirska plemena Histre, Liburne, Delmate, Ardijence i za nešto kasnije u Jadran *dotepe*ne Feničane, stare Grke, Rimljane, Kelte, Avare... zna se da su se upuštali u plovidbe uzduž istočne obale Jadrana držeći se maksime starih Rimljana *Navigare necesse est, vivere non est necesse. (Ploviti se mora, živjeti se ne mora.)*, koju je skovao rimski vojskovođa Gnej Pompej.

Otprilike šest stoljeća nakon Odisejeva lutanja stari su Grci krenuli u kolonizaciju Jadrana. U namjeri da ostvari čvršću kontrolu trgovine na Jadranu, Dionizije Stariji, iz grčke kolonije Sirakuze na Siciliji, osnovao je grad Ankon, današnju Anconu.

Kako zapadna obala Jadrana nije tako pogodna za sigurnu plovidbu kao istočna, Dionizije kreće u potragu za pogodnom lukom na drugoj strani Jadrana, na kojoj su živjela ilirska plemena. Doplovivši do Visa, utemeljio je Issu. Ubrzo nakon Dioniza i na otok Korčulu s istim su ciljem doplovili Grci s otoka Korkire (Krf) i osnovali koloniju Korkyru Melainu (Crnu Korkiru), koju su tako nazvali zbog guste crnogorične šume. Grci s otoka Pharosa u Egejskom moru osnovali su pak Pharos (Stari Grad na Hvaru).

Kako bi ojačali trgovinu s domaćim stanovništvom na obali kontinenta, Grci s Isse osnivaju trgovačke faktorije Tragurion (Trogir) i Epetij (Stobreč kraj Splita).

Najvredniji su dokazi grčkog prisustva na našoj strani Jadrana reljef Kairosa, boga sretnog trenutka, pronađen u Trogiru, i glava kipa božice Artemide pronađena na Visu. A grčki natpis iz Lumbarde, tzv. Lumbardska psefizma, svjedoči nam o uređenju imovinskopopravnih odnosa među grčkim kolonizatorima na Korčuli.

Hrvati su na jadransku obalu stigli kao stočari i zemljoradnici. No za vjerovati je kako su ubrzo ovladali pomoračkim znanjima starosjedilaca koje su zatekli pri svom dolasku. O dolasku Hrvata na Jadran prvi je pisao Konstantin VII. Porfinogenet, bizantski car (vladao od 945. do 958.), u svom djelu *De administrando imperio* (*O upravljanju carstvom*). U njemu detaljno opisuje većinu država i naroda koji su okruživali Bizant, vjerojatno s onolikom točnošću i pouzdanošću koliko je to bilo moguće u 10. stoljeću.

I prije nego što je kralj Petar Krešimir IV. nazvao istočnu obalu našim morem, legenda o kruni, žezlu i plaštu kralja Tomislava (vladao početkom 10. stoljeća) koja se još i danas prepričava u selima nad kanjonom rijeke Raše u Istri ili nekoliko stoljeća mlađa legenda o uskocima svjedoče ne samo o teritorijalnoj rasprostranjenosti srednjovjekovnog hrvatskog kraljevstva duž obale i po otocima već i o posvemašnje zanimi pomorskim vještinama naših predaka.

O drugim srednjovjekovnim, ali i novovjekovnim nautima (Mlečanima, Turcima, Francuzima, Englezima, Austrijancima, Talijanima i ostalima koji su u nekom djeliću burne povijesti Jadrana plovili duž njegove istočne obale u ratničkim i trgovačkim pohodima) zna se više-manje sve.

U rano doba pomorstva za vrijeme vesla i jedrenja samo niz vjetar, kada je najvažnije bilo sigurno doploviti na odredište, plovilo se istočnom stranom Jadrana neposredno uz obalu jer je njezina dobra razvedenost pružala sigurnu zaštitu posadama, brodovima i teretu koji su prevozili.

Putovima koje su možebitno otkrili Jazon, trgovci jantarom ili čak netko prije njih plovilo se sve do izuma kobilice i križnog jedrilja u 16. stoljeću. Ti su revolucionarni izumi omogućili jedrenje bliže u vjetar umjesto niz vjetar pa se od tada trgovački putovi više ne biraju isključivo prema smjeru i jačini vjetra i stanja mora već i prema najkraćem mogućem putu do odredišta.

Danas su kursovi nekadašnjim Kronovim morem i Jonskim zaljevom, obilježeni brazdama prapovijesnih, antičkih i ranosrednjovjekovnih brodova, ostavljeni novovjekovnim nautima na krstašima, jahtama, gliserima i poludeplasmanskim brodicama svih veličina i zastava i brodovima u lokalnom prometu.

Svoje današnje ime Jadran duguje Adriji, gradu na sjeveru Italije smještenom između ušća rijeka Adigea i Po. Adrija je najprije bila venetsko, a zatim etrursko naselje i važno lučko središte od 6. do 4. stoljeća prije Krista,

koje je i u rimsko doba ostalo značajna pomorska baza. Zbog nanosa rijeka Adria je danas udaljena od mora 26 kilometara. Koje li sudbine!

Jadransko more obuhvaća prostor omeđen obalama Balkanskog i Apeninskog poluotoka između $12^{\circ} 15'$ i $19^{\circ} 45'$ istočne geografske dužine i $39^{\circ} 45'$ i $45^{\circ} 45'$ sjeverne geografske širine. Južna mu granica zahvaća u cjelini Otrantska vrata i ide spojnicom rt Santa Maria di Leuca – sjeverna obala otoka Krfa – ušće rijeke Butrintit. Uzdužna mu je os, mjerena od ušća rijeke Butrintit do Porto Lida, dugačka 475 milja, a os po širini, okomita na uzdužnu, mjerena od luke Omiš do luke Vasto, iznosi 117 milja, pa je površina Jadranskog mora 138 595 km².

Objema obalama protežu se veliki planinski lanci. Duž istočne obale su Dinaridi, a na zapadnoj, podalje od mora proteže se Apeninsko gorje. Na sjeverozapadu i sjeveru povezuje ih planinski lanac Alpe dajući jadranskoj depresiji oblik amfiteatra.

Dinaridi na svom sjevernom dijelu teku neposredno uz rub mora prateći obalu što se pruža pravcem sjeverozapad – jugoistok, a taj pravac slijede i svi otoci zadarskog, murterskog i šibenskog arhipelaga. U južnom dijelu planinski se lanac lagano izvija u smjeru zapad – istok i udaljava od obale. Kopnena obala i otoci slijede njihov smjer. Svi su jadranski otoci, osim nekoliko otočića južno od otoka Visa smještenih između 42. i 43. paralele, rasprostrti duž istočne obale. Rt Ploča dijeli Jadran na sjeverni i južni, a otoke uz istočnu obalu na dvije velike otočne skupine – sjevernu i južnu.

Najveći dio istočne obale, od ušća rijeke Dragonje u Savudrijskoj vali do rta Oštro na poluotoku Prevlaka uključujući otoke duž obale i udaljeno otočje Palagruža, pripada Republici Hrvatskoj. Iznimka je dio kopnene obale kod Neuma, gdje Bosna i Hercegovina ima izlaz na more. Na sjeverozapadu, od sredine Savudrijske vale do Debelog rtiča obalno je more u sastavu Slovenije. Od poluotoka Prevlaka do Jonskog mora obalno more pripada Crnoj Gori, Albaniji i Grčkoj čiji se otoci Othonoi (Fano) i Marlera nalaze na krajnjem jugoistoku Jadrana. Cijela zapadna obala Jadrana, od rta Santa Maria di Leuca i dio istočne obale do uvale Sveti Jernej i Debelog rtiča uključujući i otoke Tremiti i Pianosa, pripada Republici Italiji.

Zapadna obala nije ni približno lijepa, atraktivna i sigurna za plovidbu kao istočna. Od rta Santa Maria di Leuca do poluotoka Gargano niska je s gotovo neprekinutim nizom pješčanih plaža i ponekom močvarom. Na Garganu planinski masiv uspinje se preko tisuću metara. Do Ortone obala je stjenovita sa šljunčanim plažama, nalik onoj na istočnoj strani

Jadrana. Dalje prema sjeveru ponovno je niska sve do Ancone gdje se od mora uzdižu strme litice Monte Conera, a onda je sve do širokog ušća rijeke Po ponovno niska, pješčana i močvarna. Obala Venecijanskog zaljeva do Molfacone prepoznatljiva je po lagunama. Nakon laguna obala je strma, a u pozadini se uzdižu vrleti Krasa.

Dužina obalne linije Jadrana iznosi 7 911 km, od čega na obalnu liniju Hrvatske otpada 5 835 km. Od toga je kopnena obala dugačka 1 777 km dok je obala svih 1 246 otoka i otočića, od kojih je 67 naseljeno, duga više od 4 000 km. Upravo su te veličine zaslužne za sve atribute istočne obale.

Izuzetan položaj i dobra razvedenost istočne obale mora koje je svojim sjevernim krajem (Tršćanskim, Venecijskim i Riječkim zaljevom) duboko zašlo u europsko kopno i tako preko Otrantskih vrata povezalo srednju Europu s Mediteranom, kolijevkom civilizacije Starog Kontinenta, učinili su Jadran važnim pomorskim putom. U koje doba? Ne znamo sa sigurnošću. Ako je vjerovati Homeru, Apoloniju, Skilaksu i drugima, bilo je to doista jako, jako davno, koji milenij prije Krista. Pa zaplovimo najprije kroz to vrijeme!

I.

PARELTHONTIKÓS CHRÓNOS,
TEMPI PASSATI,
VRIJEME PROŠLO

DOBRO MORE I VJETAR U KRMU

ARGONAUTI

Argo plovi uskim prolazom između kopnene obale i nekoliko većih otočića i hridi nepoznatog mora. Posadu mu čini pedesetak hrabrih Argonauta – Ahejaca iz Etolije, a predvodi ih Jazon. Dugo već bježe pred progoniteljima najprije morem, a zatim kopnom i rijekom s dva ušća – Istar. S njima plovi i prelijepa Medeja, kći vladara Kolhida, kraljevine podno visoke planine na istočnoj obali mora *Pontos Axeinos* (*Negostoljubivog mora*). Pobjegli su iz Kolhida nakon što je Jazon uz pomoć Medeje svladao zmaja i oteo mu zlatno runo, simbol Kolhida. Progoni ih Apsirt, Medejin brat, u namjeri da u Kolhidu vrati zlatno runo, ali i zaljubljenu kraljevnu.

Dočepavši se ponovno mora, Jazon odluči zaploviti duž njegove niske i dobro razvedene obale okrenute otvorenomu moru put jugoistoka vjerujući da će tako stići do Eolije i svojih domova.

No neskloni mu bog Eol pošalje na Argo snažan jugozapadni vjetar koji natjera Argonaute da prionu na vesla i potraže uvalu zaštićenu od vjetra i pobjesnjela mora.

Uplovali su u jednu donekle zaštićenu uvalu u kojoj je more zelene boje, okruženo bujnim zelenilom i plodnim poljima s obiljem pitke vode na samoj obali, i izvukli Argo na obalu.

Dočekali su ih gostoljubivi barbari Histri koji žive u naseljima okruženima bedemima podignutim na vrhovima okolnih brda.

Kakvih tridesetak stadija⁴ podalje od uvale, u unutrašnjosti dva se niza brda s po tri vrha, međusobno okomito položena, uzdižu iznad plodne nizine. Pet vrhova krune histarske gradine dok se na vrhu u sredini niza položenog usporedno s obalom uzdižu teški megaliti raspoređeni u polukrug otvoren u smjeru zvijezde koja Jazonu noću pokazuje put.

Slične su građevine Argonauti već vidjeli dok su putovali kopnom i rijekom Isar.

Nakon što se vjetar smirio, odmoreni i snabdjeveni vodom i hranom, zaplovili su dalje na jugoistok.

Na kraju prvog dana oplove kameni rt na krajnjem jugu zemlje Histra i zađu u plitak, od valova siguran zaljev, duboko uvučen u kopno. S jugoistoka i juga zaljev poput kakva bedema štiti niz od sedam škrtnim raslinjem obraslih otočića.

Ulaz u zaljev čuvaju dvije gradine. Jedna je na dugačkom poluotoku čiji su kameniti rt upravo bili oplovili. Druga, daleko veća, koju Histri zovu Mutila, na malom je poluotoku koji dijeli prostrani zaljev na vanjski i unutarnji duboko zavučen u kopno. S njegove sjeveroistočne strane pješčani je sprud na koji su izvukli Argo.

Na pješčanom su sprudu pričekali nekoliko dana da se digne povoljan vjetar kojim će zajedriti prema visokom vrhu karakterističnog stožastog oblika i jasno vidljivom na jugoistočnom obzoru. Svojom se

⁴ *Jedinica mjere za dužinu iz doba antike i prije nje, a iznosila je od 185 do 264 metra, ovisno o tome na kakvu se duljinu odnosila.*

sjevernom padinom strmoglavio u more, a prema jugu se postepeno spušta u nepoznato. Za sve vrijeme plovidbe preko otvorenog mora on će im biti dobrodošao orijentir.

Veslajući polagano, potraže prolaz između onih sedam otočića. Prođu između dva najsjevernija, dignu jedro i zaplove nošeni vjetrom u krmu preko mora na drugu stranu. Po ovaku će vjetru, procijeni Jazon, još za dana stići podno onog stožastog vrha.

Prije nego što su uspjeli prijeći na drugu stranu, sustigne ih Apsirt s družinom. Iako su bogovi bili na strani Kolhiđana, Argonauti su uz pomoć Medejina lukavstva uhvatili naivnog Apsirta, raskomadali ga i dijelove mu tijela pobacali u more. Preživjeli i izbezumljeni Kolhiđani okrenu svoje brodove bježeći natrag odakle su stigli i veslajući preko otvorenog mora gotovo dan i noć s nadom da ih Argonauti neće slijediti.

Riješivši se progonitelja zauvijek, Jazon usmjeri Argo prema mjestu gdje se onaj stožasti vrh sručio u more u potragu za pogodnom uvalom u kojoj će vidati rane i popraviti u boju oštećeni Argo.

U visini njegova rta izviđač iz koša dojavlja o dubokoj uvali na sjevernom kraju posve niske prevlake. Uskoro se i s palube mogao razabrati visoki kameni suhozid na obali, visok poput onih kakve su vidjeli u zemljii Histra, koji štiti nastambe i nadzire uvalu, te prolaz prokopanim kanalom kroz usku prevlaku o kojem su im pričali Histri. Stigli su do zemlje u kojoj žive Liburni, jedno od plemena velikog naroda kojemu pripadaju i Histri.

U dnu uvale nekoliko je brodova. Neki su na sidru, neki vezani za kamenu obalu, a jedan upravo vuku konopima kroz kanal. S druge strane prevlake vide se jarboli još većeg broja usidrenih ili uz obalu vezanih brodova. Sa sjevera se kamenim puteljkom prema vratima u bedemu spušta karavana s natovarenim magarcima i devama. Ovdje se nesumnjivo dobro živi od trgovine, zaključi Jazon.

Obilazeći grad nakon što su se usidrili, saznaju da trgovci što kopnom stižu sa sjevera donose s morske obale daleko na sjeveru zlatnožuti jantar. Odavde jantar putuje brodovima ili na sjeverozapad, odakle su stigli Argonauti, i dalje kopnom ili na jugoistok kursom koji vodi preko Jonskog i Egejskog mora na Levant do Egipta.

Popravci na Argu oduzmu im nekoliko dana, a onda odmorni i snabdjeveni zalihami vode, hrane i uputama o daljnjoj plovidbi prođu kroz onaj iskopani kanal.

Čitav su dan veslali prolazom između dviju obala. U početku je prolaz bio uzak, no kako su odmicali na jugoistok, sve se više širio. Duž njegove desne, strmije obale protegnule su se južne padine onog stožastog vrha dok je obala sa sjeverne strane prepuna vala i dubokih sigurnih zaljeva. Na njihovu žalost, na svom najjužnijem rtu promijeni smjer prema sjeveroistoku ostavljavajući Argo posve nezaštićena od udara sjevernog vjetra u pličini prepunoj hridi.

Kada je i obali sa sjeverne strane došao kraj, Jazon odluči potražiti zavjetrinu od vjetra sa sjevera i juga kako bi u miru prenoćili. Ubrzo je nađu u prolazu između dvaju otočića na sjevernoj strani i manjeg otoka na južnoj. Nekoliko su dana čekali smirivanje vjetra u dnu dobro zaštićene vale nedaleko od liburnijske gradine na brdu prije izlaza iz prolaza.

Iako su skupinu otoka koju su nakon dana veslanja ostavili za sobom nazvali po Aspirtu Apsyrtidesi, žećeći se tako umiliti bogovima, Zeus svejedno odluči kazniti Medeju zbog ubojstva brata.

Čim je Argo isplovio iz prolaza na otvoreno more, pošalje Zeus niz oluja koje ga otpušu s kursa noseći ga sve dalje i dalje na otvoreno more, podalje od sigurnih prolaza i kanala što vode na jugoistok između bezbroj otoka i otočića o kojima su Argonautima pričali Liburni.

Dok su se danima borili s pobjesnjelim morem u namjeri da se vrate plovidbi uz obalu, Argo progovori i uputi Jazona i Medeju da potraže pročišćenje od počinjenog grijeha kod čarobnice Kirke, nimfe koja obitava na otoku do kojega ih je vjetar bio otpuhao.

Dobivši oprost, nastavili su ploviti na jugoistok nošeni zapadnim vjetrovima i sretno se vratili svojim domovima. Doduše, i dalje ne bez muke i truda.

Naime, trebali su proći pored otoka Sirena koje svojim prekrasnim pjevanjem toliko začaraju mornare da im se brodovi razbijaju o stijene. Kentaur Hiron rekao je Jazonu kako će Argo proći pored otoka Sirena samo uz pomoć Orfeja, jednog od Argonauta. Kada se na Argu začuo pjev sirena, Orfej zasvira liru i ljepotom glazbe nadjača pjev sirena pa se Argo sigurno provuče pored njihova otoka i bez dalnjih nedaća vrati Argonaute u Etoliju nakon dugog niza godina lutanja.

Desetak godina kasnije neki potomci ovih hrabrih nauta sudjelovat će u Trojanskom ratu.

A Kolhiđani? Neprekidno veslajući što dalje od mjesta ubojstva svog vođe, dočepavši se kopna na dugoj strani, najprije zaplove uz niz od sedam otočića pa obiđu rt na dugačkom, uskom poluotoku i zaplove prolazom između otočića i kopna put sjeverozapada u potrazi za sigurnim utočištem.

Nakon što su prošli prolazom između triju otočića u nizu i kopna, ploveći uz nisku obalu, dospiju do visoke okomite stijene izbratzane djelovanjem mora. U daljini lijevo od pramca vidi se kopno pa zaključe kako su pred ulazom u neki veliki zaljev. Na sjevernom kraju stijene oplove rt i zađu u dubok i dobro zaštićen zaljev. Dugo im je trebalo da lagano veslajući stignu do njegova kraja zaklonjenog s tri mala otočića što su gotovo dodirivala kopnenu obalu.

Na obali, pod brežuljkom, tik uz more naiđu na izvore vode okružene trskom i drugom vegetacijom, pa tu odluče smiriti vesla jer su uz vodu, obilje ribe, divljači i trske kojom će prekriti nastambe imali sve potrebno za život.

Mate Balota, novinar i publicist, u svojoj knjizi *Puna je Pula* o Kolhiđanima piše: „Onom rtu na ulazu u Pulski zaljev, gdje se pjenušaju valovi juga i zapadnjaka, dadu ime Proponom – Oholi rt. Maloj uvali i brdom nad njom, gdje podigoše nastambe, dadoše ime Kanes, prema imenu gore u njihovoj rodnoj Etoliji, a malom poluotoku s vanjske strane zaljeva, s kojeg su nadzirali dolaze li Argonauti, nadjenu ime Stoja – Hodnik, zbog uske prevlake na koju je bio obješen. I na kraju svom novom domu ime Pola – grad bjegunaca.“

Je li se doista zbilo baš tako, ili tako, ali podalje na jugoistoku, teško je danas pretpostaviti, između ostalog i zbog toga što se Apolonije u svom epu, za razliku od Homera, ne drži uvijek i ne strogo tada poznatih zemljopisnih činjenica. No ako se zgoda s Argonautima doista dogodila, dogodila se sudeći po toponimi koje Apolonije spominje u svom epu (znam i danas) i slijedećem opisu negdje na istočnoj obali Jadrana: „Napustivši hilejsku zemlju, Argonauti su plovili kraj Liburnskih otoka. Dok su još putovali rijekom Istar, kolški vojnici pripremali su na tim otocima opaku zasjedu. Morski put postao je konačno siguran nakon što je Hera olujom raspršila Ejetove vojnike po Kronovu moru. Otoci pokraj kojih je Argo hitro plovio nazivali su se Isa i Diskelad. Radostan zbog povoljnog vjetra, Jazon nije ni razmišljao o pokajanju zbog ubojstva kraljevića Apsirta. Međutim, Zeusov gnjev zbog kukavičkog ubojstva nije bilo lako odagnati. Uslijedit će oštra kazna...“

ODISEJ

Dvanaest je brodova upravo prelovilo Egejsko more. Vraćaju se kućama na otok Itaku u Jonskom moru predvođeni svojim kraljem Odisejom nakon dugih godina ratovanja. Na istočnoj obali Egejskog mora ostavili su posve razrušenu i opljačkanu Troju. Zajedno sa sto dvadeset tisuća vojnika iz svih ahejskih polisa ukrcanih na 1186 brodova deset su je godina bezuspješno opsjedali, a onda su zahvaljujući Odisejevu lukavstvu uspjeli ući u dobro utvrđeni, prebogati grad i osvojiti ga.

Vraćajući se na Itaku, svojem su uspjehu pridodali novi. Opljačkali su i razorili Ismaru, grad Kikonjaca, saveznika Troje. Još dan-dva plovidbe oko poluotoka Peloponeza i ući će u dobro im poznato Jonsko more. Uz povoljan vjetar eto ih ubrzo na Itaci.

No bogovi su za njih imali drugačije planove. Razlučeni što je lukavi Odisej izigrao sva proročanstva vezana uz osvajanje Troje, pošalju kod rta Maleja strašno nevrijeme. Devet dana i noći snažan južni vjetar nosio je brodove njima nepoznatim morem sve dalje i dalje od doma duž kopnenih i otočkih obala što su se protezale u smjeru jugoistok – sjeverozapad, pored uvala izloženih vjetru i mlatu mora u kojima nisu mogli potražiti predah.

Devetog dana, želeći obići jedan naročito olujan rt, svojski su uprli veslati kako se ne bi nasukali na njegove oštре stijene što su ih nazirali kroz gustu zavjesu kiše. Prošavši ga sretno i spretno, pronašli su zaštićenu uvalu koja im je pružila priliku za predah.

Sljedećeg se dana more smirilo i oni donekle odmoreni krenu u potragu za još sigurnijim zakloništem. Ploveći između razbacanih otočića i hridi, doplovili su do jednog dubljeg i posve zaštićenog zaljeva. Otočić usred zaljeva dijelio ga je na dvije velike uvale. Da budu posve na sigurnom, vesla su uvukli i smotali jedra u jednom dubokom rukavcu na samom kraju istočne uvale.

Stigli su u zemlju Lotofaga, neobično gostoljubivih barbari. Čekajući nekoliko dana na povoljan vjetar, uživali su u gostoljubivosti domaćina opijajući se usput opojnim slastima lotosova cvijeta koji izaziva zaborav, pa je cijela družina, ali ne i lukavi Odisej, zaboravila na svoje domove. Od posvemašnjeg zaborava spasila ih je, kao i toliko puta ranije, Odisejeva domišljatost.

Othrvavši se iskušenju, dignu jedra i nošeni Zefirom, sjeverozapadnim vjetrom, krenu na jugoistok prema Itaki. Rt na kojem su jedva izvukli živu glavu ovaj ih put dočeka dobro vidljiv, okupan jutarnjim suncem, a valovi što su se prelijevali preko njegovih hridi jasno im pokazivali na kojoj ga udaljenosti mogu sigurno oploviti. Cijeli su dan plovili u vidokrugu dobro razvedene obale, između niza razasutih otoka i otočića i obale velikoga kopna.

Predvečer, preplovivši otvoreno more, zašli su u prolaz zaštićen od vjetra. Nastavili su ploviti veslajući dok su se na nebu iznad njih navlačili teški oblaci zaklonivši zvijezde i mjesec ostavljajući ih bez mogućnosti da se orijentiraju. Na izlazu iz zavjetrine u prolazu ponovno ih dohvati olujni vjetar. Digavši se iz pravca kojim su plovili, nosio je brodove natrag, no sada uz drugu stranu otoka, onu izloženu otvorenom moru.

Pred jutro im se na tom suludom plutanju ispriječio otočić na čiji se žalo bez posljedica nasukalo svih dvanaest brodova. Kada je svanulo, obišli su otočić naišavši samo na divlje koze pa otok prozvaše Kozjim. Od susjednog kopna kojem se obala strmo uzdizala iz mora toliko blizu Kozjem otoku da su čuli blejanje ovaca dijelio ih je tek uski prolaz. Odisej odluči jednim brodom s trinaest mornara otploviti do njega kako bi utvrdili ima li na njemu ljudi.

Iskrcali su se na sprud podno velike špilje. U njoj posvuda znaci koji ukazuju kako u njoj živi čovjek: posuđe, ugasla vatра, ostatci hrane i pića. Poučeni gostoljubivim dočekom u zemlji Lotofaga, odluče pričekati domaćina pa uđu u pećinu i prionu jelu i piću.

A domaćin kiklop Polifem nimalo gostoljubiv kanibal. Vrativši se pred noć u pećinu, navali kamen na ulaz da ne mogu pobjeći, pohvata uljeze i krene se njima gostiti. Pojeo je šestoricu, a Odiseju udijeli milost obećavši mu da će ga pojesti posljednjeg. Tako je domišljatom Odiseju ostalo dovoljno vremena da smisli novo lukavstvo. Opio je pa oslijepio Polifema i s preživjelima se vratio na Kozji otok. To je toliko razbjesnilo Polifemova oca Posejdona, boga mora, da je odlučio kazniti Odiseja i družinu još mnogim lutanjima i iskušenjima.

Dok su se spremali na bijeg što dalje od zemlje Kiklopa, Odisej je grozničavo razmišljao kojim kursom krenuti. Na jug prema otvorenom moru na kojem su se nazirali razbacani osamljeni otoci ili nastaviti ploviti uz obalu na jugoistok prema Itaki? Poučen iskustvom s kanibalima, odluči pramce

svojih brodova usmjeriti prema njima najbližem otoku na horizontu u nadi da nije naseljen onima koji jedu ljude.

I dobro je odabrao! Otok je, doduše, bio naseljen, ali su ih stanovnici, bog vjetrova Eol i njegovih šest sinova i šest kćeri, lijepo primili. Nakon mjesec dana gošćenja Eol im pusti Zefir da uz njegovu pomoći jedre na istok darovavši Odiseju vreću s vjetrovima koji će ih nositi do Itake. Slijedeći Eolove upute, Odisej je cijelo vrijeme plovidbe bio budan i čuvaо vreću. Nadomak doma umor savlada Odiseja i on zaspi, a mornari, vjerujući kako se u njoj nalazi blago, razvežu vreću i puste iz nje demone pandemonije⁵.

Podigne se strašan vjetar koji ih otpuše natrag na Eolov otok. No ovaj put Eol, shvativši kako je njihov povratak znak da su bogovi prokleti Odiseja, potjera njega i družinu sa svog otoka.

Ne znajući kamo bi, zaveslaju natrag prema kopnu što ga vide daleko na sjeveru. Držeći se podalje od Kiklopova otoka, dospiju do prolaza s otočićem u sredini. Na izlazu iz prolaza po desnom boku ugledaju veliku, duboku i očito dobro zaštićenu uvalu, a nakon nje još dvije manje. Iako im je trebao odmor, ne znajući jesu li umakli opasnosti, nastave veslati dalje na sjever ravnajući se noću prema zvijezdi Sjevernjači.

Stigavši do još jednog prolaza, Odisej zaključi kako su sada dovoljno daleko od zemlje Kiklopa pa zaplove njime na jugoistok, kursom koji će ih zasigurno odvesti na Itaku.

Negdje oko sredine prolaza ugledaju na obali grad. Zavukao se pod stijene što se uzdižu iz rijeke koja je, oslobodivši se njihova zagrljaja, širokom deltom zašla u more.

Doplove pred grad Telepil u zemlji Lestrigonaca. Svi se brodovi osim broda sumnjičavog i uvijek opreznog Odiseja požure usidriti u luci podno stijena. No Lestrigonci su ih odmah počeli gađati kamenjem koje su bacali s litice nad lukom. Potopivši brodove, pobili su mornare i pojeli ih za gozbu. Odisej i njegova posada, njih pedesetak usidrenih izvan luke, vidjevši sav taj užas, prerežu sidreni konop i svojski zaveslaju bježeći navrat-nanos prolazom put jugoistoka.

⁵ Mjesto u kojem borave demoni i sva zla.

SKILAKS

Sredinom IV. stoljeća prije Krista Skilaks iz Karijande, grčki logograf⁶ i zemljopisac, plovio je u smjeru kazaljke na satu morima Sredozemlja, od Iberije⁷ do Herkulovih stupova⁸, a svoju je plovidbu opisao u *Periplusu* ili *Oplovu*.

Nakon što je, ploveći uz zapadnu obalu, stigao na krajnji sjever Jonskog zaljeva, nastavio je ploviti uz njegovu istočnu stranu.

O tom je dijelu putovanja u *Periplusu* zapisao: „Nakon Veneta je narod Histra i rijeka Istros (rijeka Mirna). Putovanje duž obale Histra traje dan i noć. Nakon Histra je narod Liburna. A u ovog su naroda gradovi uz more Lias, Idassa, Attienites, Dyyrta, Aloupsoi, Olsoi, Pedetai. Liburnima vladaju žene i žene su slobodne od muškaraca, te se mijesaju sa svojim vlastitim robovima i s muškarcima sa susjednih područja. Na ovom su području sljedeći otoci kojima znam imena, a mnogo ih je i bez imena: Istris, otok od 210 stadija i širine 120, Elektrides (kvarnerski otoci), Mentorides (Rab, Pag i okolni otoci), i ti su otoci veliki, zatim rijeka Katarbates (Krka). Putovanje duž Liburnske obale traje dva dana.“

Nakon Liburna je narod Ilira, a Iliri žive uz more sve do Chaonie kod Kerkyre i otoka Alkinosa. A tamo je grčki grad imenom Herakleja, s lukom. Barbari, zvani Lotofagi, su ovi: Hierastamnai, Boulinoi i Hylloii. A ovi kažu da ih je Hyllos, Heraklov sin naselio, i oni su barbari. A nastavaju poluotok malo manji od Peloponeza. Boulinoi žive pored njih. A Boulinoi su Ilirski narod. A obalno putovanje od područja Boulinoia do rijeke Nestos (rijeka Cetina) traje dugi dan.

A od Nestosa putovanje slijedi zaljev. I cijeli taj zaljev zove se Manios. I obalno putovanje traje jedan dan. A u tom su zaljevu otoci, Proteras (Drvenik Veli), Krateiai (Brač), Olynta (Šolta). I oni su jedan od drugoga udaljeni dva stadija ili malo više. Zatim su Pharos (Hvar) i Issa (Vis). Jer ovdje je Novi Pharos (Stari Grad na Hvaru), grčki otok, i otok Issa, i to su grčki gradovi. Prije plovidbe duž obalu do rijeke Narone (rijeka

⁶ Povjesničar, kronolog, onaj koji piše o prošlim događajima i legendama. Logografi su začetnici historijografije čiji je otac Herodot.

⁷ Današnji Peloponez.

⁸ Gibraltarska vrata.

Neretva), mnogo se zemlje izbočuje vrlo mnogo prema moru. I tu je otok blizu obalnog područja, čije je ime Melita (Mljet), i drugi otok blizu njega, čije je ime crna Korkyra (Korčula). I taj otok se pruža duž jednog poluotoka s obalnog područja, a s drugim poluotokom dolazi prema rijeci Naroni. A od Melite udaljen je 20 stadija, a od obalnog područja 8 stadija.

Nakon Nestijaca je rijeka Narona (Neretva), i put u Naronu nije uzak, jer čak i trireme ulazi u nju, i drugi brodovi do gornjeg trgovačkog grada koji je od mora udaljen 80 stadija. Tamo su Manijci, po narodnosti Ilirci. Tamo je jezero, veliko, prema unutrašnjosti od trgovačkog grada, i jezero se pruža do Ilirskog naroda Autariatai. I tamo je otok u jezeru od 120 stadija i zemlja je na otoku vrlo dobro obrađena. I iz tog jezera teče rijeka Narona. Od Narone do rijeke Arion dan je putovanja, a od rijeke Arion do rijeke Rhizous putovanje od pola dana. Kadmosovo i Harmonijino kamenje je ovdje i svetište nedaleko od rijeke Rhizous. Od rijeke Rhizous do Bouthoe putovanje (...) i trgovački grad.⁹

Ovo je najstariji sačuvni opis istočne obale Reinog zaljeva, Kronova mora, Jonskog zaljeva, kako je sve Jadran u početku nazivan.

Periplus je pronađen 1600. godine u Augsburgu i pretiskan u 17. stoljeću uz napomenu da se radi o djelu autora koji je živio u 6. stoljeću prije Krista. Autori su pretiska to zaključili jer se u rukopisu spominju i imena naselja koja su nastala dva stoljeća poslije Skilaksova vremena. Stoga se pronađeni rukopis *Periplusa* pripisuje Pseudo Skilaksu (Lažnom Skilaksu).

KONSTANTIN VII. PORFINOGENET

Konstantin VII. Porfinogenet vladao je Bizantskim Carstvom od 945. do 958. Osim što je bio vladar najmoćnije države na Sredozemlju, bio je i putopisac. Putovao je zemljama u okruženju svog carstva opisujući njihovu povijest, prilike i običaje.

⁹ M. Suić: *Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu*.

Tako u svom najpoznatijem djelu *O upravljanju carstvom* piše i o dolasku Hrvata na obalu Jadrana: „Jedna obitelj odvojila se od njih, i to petero braće, Klukas, Lobelos, Kozencis, Muhlo, Hrobat i dvije sestre, Tuga i Buga i sa svojim narodom došla u Dalmaciju (Dalmacija se u to vrijeme prostirala od Drača do Istarskog gorja, prim. aut.) i našla Avare u posjedu te zemlje. Nakon što su se izvjesni broj godina borili, pobijede Hrvati te neke od Avara poubijaju, a ostale prisile na pokornost. Od tada, dakle, tom zemljom vladaju Hrvati i još su sada u Hrvatskoj neki od Avara i poznaje se da su Avari.“

U 31. glavi *O upravljanju carstvom* Konstantin VII. Porfirogenet piše o pokrštavanju Hrvata: „Hrvati su došli Herakliju kao prebjезi u vrijeme pobjede Avara nad Romanima u Dalmaciji Hrvati su nakon toga po naređenju Heraklija pod vodstvom svog vladara Porgina oca potjerali Avare (...) Heraklige daje nakon toga krstiti Hrvate preko svećenika iz Rima za vrijeme hrvatskog vladara Porge (...) Hrvati su od svog dolaska za vrijeme Heraklija bili podređeni Bizantu.“

VIŠKI BOJ 1866.

Bila je to odlučujuća bitka za prevlast nad istočnom obalom Jadrana koju su od vremena hrvatskih narodnih vladara svojatali mnogi, a koja je u konačnici nakon gotovo stoljeća i pol omogućila današnjoj samostalnoj hrvatskoj državi i stvarno pravo nad istočnom obalom Jadrana.

18. srpnja 1866. godine oglasila se uzbuna na austrijskim ratnim brodovima usidrenima u Fažanskom kanalu, morskom prostoru između kopna i otočja Brijuni. Najprije brodska sirena sa zapovjednog broda SMS¹⁰ *Ferdinand Max*, a zatim i s ostalih brodova.

Zapovjednik flote, mladi admirал Wilhelm von Tegetthoff, rođeni Mariborčanin, primio je žurnu poruku s utvrde na Hvaru o iznenadnoj

¹⁰ Seiner Majestet Schiff, Brod njegova Veličanstva, oznaka pripadnosti ratnog broda Austrougarskoj mornarici.

pojavi gotovo cijelokupne talijanske ratne flote u Viškom kanalu. Poruka je do admiraliteta u Puli stigla s osmatračnice na Hvaru nakon što je s Visa povezanog s Hvarom telefonskim kablemom u zadnji čas javljeno o dolasku neprijateljske flote pred Vis.

U zadnji čas jer je jedan talijanski brod imao zadatak da 18. srpnja ujutro, prije nego što talijanska flota pod zapovjedništvom admirala Carla di Persana napadne Vis, onesposobi podvodni telefonski kabel između Visa i Hvara. Kako je to izvedeno neoprezno i sa zakašnjnjem, poruka s Visa prenesena je navrijeme.

A dalje, od Hvara do Pule poruka je prenošena telegrafom i sustavom signalizacije – zastavicama i svjetlosnim znacima reflektora. Dobivši kasno popodne istog dana potvrdu s Hvara da je prva poruka bila točna, u admiralitetu je donesena odluka da flota isplovi što hitnije u pomoć Visu koji je branilo 1800 vojnika raspoređenih po viškim utvrdama.

Brodovi u Fažanskom kanalu već su bili u stanju visoke pripravnosti zbog ratnih operacija na kopnu daleko od ratne luke Pule. Zbog njih je danonoćno održavan pritisak pare u kotlovima kako bi brodovi u slučaju potrebe mogli isploviti u što kraćem vremenu.

Rat su vodile Austrija i njezine saveznice (neke od razjedinjenih njemačkih državica) protiv Pruske i ostalih razjedinjenih državica kojima se pridružila i Italija.

Početkom srpnja Austrija je poražena u bitci kod Sadove čime je najavljen skor kraj rata znanog kao *Sedmotjedni rat* ili *Njemački građanski rat* i kao *Treći talijanski rat za nezavisnost*.

Kako je Kraljevina Italija bila daleko nadmoćnija u broju i snazi brodova od Austrije, procijenjeno je da je došao pravi trenutak da Italija kreće u osvajanje dobro utvrđenog Visa kako bi njegovim osvajanjem ostvarila što bolju pregovaračku poziciju u pregovorima o sklapanju primirja koji će ubrzo uslijediti.

Osvajanje Visa bila bi im i zadovoljština za poraz koji su im Austrijanci ni mjesec dana prije nanijeli u bitci kod Custoze u Lombardiji.

No važnije od svega bila je računica kako će zauzimanjem Visa stvoriti uvjete za pohod na Dalmaciju i dalje na čitavu istočnu obalu Jadrana, koju Italija želi za sebe od ujedinjenja 1861. godine. Nije im bilo dosta što im

je Pruska za sudjelovanje u ratu protiv Austrije ustupila Veneciju, koja je do *Sedmotjednog rata* bila pod vlašću Austrijanaca.

Od pada Mletačke Republike 1797. godine Dalmacija i dio Istre pod mletačkom upravom najprije su pripale Austriji, a zatim mirovnim sporazumom Francuskoj koja je na Apeninskom poluotoku osnovala Regno d'Italia (Kraljevstvo Italija). No francuska vladavina nekadašnjim posjedima Venecije bila je kratkog vijeka pa se već 1813. godine čitava istočna obala Jadrana, od Venecije do Kotora, ponovno našla u sastavu Carevine Austrije i ostala u njoj sljedećih 105 godina.

Političari u Rimu vjerovali su kako će zaokupljenost Austrije bitkama na kopnu pridonijeti lakom osvajanju Visa, a onda i čitave istočne obale, čime bi Apeninski poluotok ponovno postao, baš kao u dobra stara vremena Rima, gospodar cijelog Jadrana. Istina je da admirал Carlo di Persano, zapovjednik talijanske flote, nije dijelio mišljenje političara o spremnosti mornarice za takav pohod, ali je morao popustiti pod pritiskom političkih odluka.

Isplovivši 19. srpnja iz Fažanskog kanala, 26 brodova formiralo je konvoj od tri eskadrike. Oklopne brodove predvodio je zapovjedni brod flote fregata *SMS Erzherzog Ferdinand Max*, drvene brodove linijski brod *SMS Kaiser*, a treću su eskadrilu činile torpiljarke i manji brodovi.

Iako su svi brodovi bili na parni pogon i imali jedrilje, zbog brzine najsporijeg broda u konvoju floti će brzinom od 6 čvorova trebati gotovo čitav dan kako bi pod okriljem noći doplovila u viške vode.

Tegetthoffova flota naoružana s 532 topa, većinom s glatkim cijevi, raspoređenih ispod palube na oba boka, posadama od 7 871 mornara i vojnika i ukupnom tonažom oklopljenih brodova od 23 538 t trebala se suprotstaviti armadi naoružanoj sa 645 topova, posadama od 10 886 ljudi i tonažom oklopljenih brodova od 53 236 t.

Jedini noviji brod u austrijskoj floti bila je fregata *SMS Radezky*, deplasmana 2 234 t i brzine 9 čvorova, porinuta u more 1854. godine.

Suvremena talijanska krstarica *Affondatore* bila je jedini brod opremljen topovima u okretnim kupolama koji su bitno povećavali njezinu vatrenu moć.

Dok je Tegetthoff još čekao u Puli razvoj događaja, Talijani koji su do Visa doplovili iz Ancone pokušavali su desantom zauzeti otok. Krstarica

Formidabile ušla je u zaljev Sveti Juraj, ali se ubrzo povukla oštećena topovskom vatrom branitelja, koji su pružali snažan otpor. Nakon tog neuspjeha brodovi su iz sigurne udaljenosti nastavili pucati iz svih topova po gradovima Visu i Komiži i otočkim utvrdama, no bez naročitog uspjeha.

Austrijski brodovi stigli su pred Vis ujutro po snažnom jugu. Talijansku flotu činilo je 11 oklopničaka, 7 drvenih fregata, 7 korveta i topovnica, 5 izvidničkih bojnih brodova i 3 prijevozna transportna broda.

Evo, idu ribari! Tom su posprdnom porukom, međusobno je izmjenjujući signalnim zastavicama ili svjetlima reflektora, komentirali talijanski zapovjednici skromnu Tegetthoffovu flotu. Podsmijeh Talijana odnosio se i na snagu Austrijske ratne mornarice, koja je u to vrijeme bila još u fazi nastajanja, i na zapovjedni kadar koji nije iza sebe imao pomorsku tradiciju, kao i na činjenicu da su jedan dio posada činili ljudi nenaviknuti na more. Na hrabrost i domoljublje članova posada iz Istre, Dalmacije i kontinentalnih krajeva ondašnje Hrvatske pod carevom krunom Talijani očito nisu računali.

U tadašnjim su bitkama brodovi u borbu ulazili ploveći međusobno paralelno uz istovremenu pucnjavu iz topova sve dokle god se brodovi jedne strane ne bi povukli. Pritom bi obje strane neizbjježno trpjeli velike gubitke.

U skladu s takvom taktikom talijanska je flota dočekala Tegetthoffa ploveći u formaciji linije kako bi što efikasnije iskoristila premoć u broju i kvaliteti topova. Pred sam početak boja Tegetthoff je iznenada prestrojio svoje eskadre u formaciju 3 klina ne ostavljajući iznenađenom di Persanu vremena za prestrojavanje. Razbijši kolonu talijanskih brodova usprkos snažnoj topovskoj vatri, austrijski su brodovi krenuli silovito u napad pramcima na kojima su bili rostrumi¹¹.

Najprije je drveni i spori SMS *Kaiser* svom snagom naletio na krstaricu *Affondatore* i teško oštetio ponos talijanske mornarice. Doduše, pritom je i sam pretrpio teška oštećenja. No usprkos oštećenju oba su se broda uspjela vratiti u svoje matične luke. Nedugo zatim SMS *Nadvojvoda Ferdinand Max* zabio se u krmu oklopног broda *Palestro*. Iduća meta *Ferdinand Maxa* bio je zapovjedni brod *Re d'Italia* koji je probio Persanov admiralski brod udarivši ga pramcem posred boka. Baš onako kako su to radili brodovi u bitci kod Taurusa ili Nelsonovi kod Trafalgara. Zbog

¹¹ Kljun na pramu broda kojim se probijala oplata neprijateljskog broda.

snažnog prodora vode *Re d'Italia* je potonuo za tri minute zajedno s 400 članova posade od kojih se rijetko tko uspio spasiti.

Nakon što je na oklopniči *Palestro* izbio požar, došlo je i do eksplozije zbog koje je potonula. Bitka je počela jenjavati i vodila se do kasnih popodnevnih sati uglavnom topovima iz daljine bez posebnih učinaka.

Demoralizirane talijanske snage nenadano su se počele povlačiti prema Anconi, a Tegetthoffova ih sporija i slabije naoružana flota nije imala dovoljno snage proganjati.

Iako se kao razlozi poraza talijanske flote mogu smatrati i neodlučnost, krive procjene i nesnalažljivost admirala Carla di Persana, kojemu se zbog toga i sudilo, pravi razlog pobjede u bitci nalik borbi između Davida i Golijata, slikovito je sažet u samo jednoj rečenici koja se pripisuje admiralu Tegetthoffu: *Ljudi od željeza na brodovima od drva pobijedili ljude od drva na brodovima od željeza.*

Istražujući pomalo povijest boja, naišao sam na prigodničarski stih nastao u doba Viškog boja (ili možda nekog kasnijeg boja) značajnog za očuvanje obale i mora koji uz sva povjesna događanja neprijeporno pripadaju Lijepoj Našoj: *Dalmatinci moji, branimo se na Visu, / K'o i Teget, ne dajmo Talijancu blizu!*

Stvarna važnost austrijske pobjede, koju možemo bez ustručavanja nazvati i pobjedom 5 200 Hrvata koji su činili 2/3 posada na svim brodovima Monarhije, do punog je značenja došla po završetku II. svjetskog rata, 79 godina poslije Viškog boja, svidjelo se to nekome ili ne.

Jedan od tih hrabrih mornara bio je Nikola Kraković, rođen na Hvaru 1838. godine, a umro u Trstu 1918. godine. Taj heroj Viškog boja službovao je na SMS *Nadvojvoda Ferdinand Max* u činu *Offiziersanwärtera* (časničkog kandidata).

Kada se od siline udara krmeni jarbol *Palestra* sa zastavom prevalio na pramac Krakovićeve broda, a Tegetthoff uzviknuo: „Wer will die Flagge haben!?” (Tko će uzet zastavu!?), Kraković je pod jakom puščanom vatrom skočio skinuti talijansku zastavu s jarbola. Za taj mu je podvig dodijeljena medalja za hrabrost.

Imena svih hrvatskih mornara koji su sudjelovali u boju zapisana su u pedantno vođenoj evidenciji K.u K. Kriegsmarine pohranjenoj u Beču u

muzeju Arhive K.u.K. Kriegsmarine i Vojno-povijesnom muzeju. U njihovu slavu Silvije Strahimir Kranjčević (1865. – 1908.), naš znameniti pjesnik realizma i istaknuti pravaš, posvetio je pjesmu *Naš čovo. Otkad tebi, moj prosjače, ti rukavi prazno vise? – Pa od onda, gospodaru, kad smo bili ispod Lise. – Grmilo je, kršilo je, ko da vrazi svi se nose, / Ja se popeh vrh fregate, jer naš barjak zapleo se. – Usred dima, usred zrnja jurnula je naša prova, / I sada bih život dao za taj smiješak Tegetova!*

U knjigama o povijesti pomorskog ratovanja najčešće se kao prvi sukob oklopljenih brodova navodi 9. ožujka 1862. godine. Za raspravu je je li sporadična izmjena topovske vatre između Unijina broda *Monitor* i broda Konfederacije *Virginia* u Američkom građanskom ratu doista označila revolucionarnu prekretnicu i u brodogradnji ratnih brodova i u taktici ratovanja na moru. Ili je to bio sukob šezdeset i jednog broda u Viškoj bitci, koji su uglavnom bili građeni kao oklopljeni, a samo neki stariji, drveni bili naknadno oklopljeni. No dvojbe nema o tome kako je Viški boj posljednji pravi sukob u kojem je primijenjen napad pramcem, taktika koja se uz abordaž¹² koristila od prvih borbi brodovima, pa tako i u bitci kod Taurisa¹³ prije gotovo dva milenija.

O Viškom boju portal The Battle of Vis piše: „U svojoj prvoj bitci, admiral von Tegetthoff potukao je do nogu ljutog neprijatelja i otklonio talijansku pretenziju za istočnom obalom Jadrana za više od pola stoljeća. A da mu to nije pošlo za rukom, povijest kakvu poznajemo bila bi daleko drugačija. Talijani bi uzeli Vis i onda bi vršili pretenzije i na druga mjesta u Dalmaciji, te bi početkom Prvog svjetskog rata automatski imali stratešku prednost na Jadranu, te onda čak ni Borojevićevi uspjesi na Soči ne bi uspjeli zaustaviti talijansku glad za našom jadranskom obalom.

Talijani su poraz doživjeli kao nacionalnu katastrofu. Dva su im broda u bitci potonula. Sedam brodova je bilo teško oštećeno. Moćni brod "Affondatore" se jedva dovukao u luku, ali je za mjesec dana potonuo. Talijanski gubici u ljudstvu bili su: 619 mrtvih i 47 ranjenih. Austrijanci su imali relativno malene gubitke, 38 mrtvih i 137 ranjenih, i samo je jedan brod, junački Kaiser teže oštećen. Koliko je Talijane zabolio poraz kod Visa, svjedoči i ovaj događaj. 1912. godine porinut je austrougarski bojni brod imena "Tegetthoff". Bio je to moćan i snažan brod. Nakon Prvog svjetskog

¹² Napad koji je prethodio primjeni napada kljunom broda. U njemu bi se spretniji u manevru priljubio uz bok neprijateljskog broda i osvojio ga na juriš. Abordaž se koristio do izuma brodskog topa u 17. stoljeću.

¹³ Odlučujuća bitka između Cezarove i Pompejeve flote 47. godine prije Krista.

rata, brod je, prema odrednicama mirovnog sporazuma, pripao prvo državi SHS, zatim Kraljevini SHS, pa Kraljevini Italiji. Talijani su to jedva dočekali. Prvo su ga cijelog demonrirali skinuvši s njega sve što valja. Potom su ga odvukli u luku La Spezia. Potopili su ga 1925. godine, kao metu u vježbi gađanja.“

Viški boj i danas golica maštu. *Re d'Italia* navodno je prevozila škrinju sa zlatnicima koji su trebali poslužiti za formiranje bankarskog sustava – tihu okupaciju Dalmacije prije nego što Italija krene u osvajački pohod.

Olupina *Re d'Italiane* slučajno je pronađena 2005. godine na dubini od 115 metara, 7 milja sjeverno od Visa u kursu prema Rogoznici. Otkriće je izazvalo prijepor i sudski spor jer su pravo prvenstva na otkriće istovremeno polagali Lorentzo i Andyu Marović iz Komiže i hrvatsko-francuska ekipa podvodnih arheologa koja je zaronila do olupine nekoliko dana poslije Marovićevih.

Osamnaest punih godina čekala se dozvola vlasti za nastavak istraživanja olupine. A onda je 2018. godine stigla prijelomna vijest! Prilikom ponovnog zarona do olupine pronađena je škrinja. No da bi se doznalo jesu li u njoj doista zlatnici, treba pričekati da prođe vrijeme potrebno za desalinizacije kako bi se sadržaj škrinje mogao izložiti utjecaju atmosfere. Od tada do danas vlada *silenzio stampa*. Više nigdje ni riječi o daljnjoj sudbini škrinje i možebitnog blaga u njoj.

II.

VRIJEME SADAŠNJE

KASNO PROLJEĆE 2020. GODINE DUSIMA PRAŽITELJA ISTRE U POSJETU

*P*ripremanje *Jutarnje zvijezde* za putovanje do Visa započeo sam neuobičajeno rano, već početkom proljeća.

Krajem svibnja *Jutarnja zvijezda* bila je potpuno spremna za moje najduže putovanje do sada. No za sebe to ne mogu reći. Dok je *landravac* u meni s nestrpljenjem očekivao polazak, neki drugačiji Radek podsvjesno je priželjkivao da kao i u proteklih pet godina zbog nekog nenadanog razloga odustanemo od putovanja do Visa.

Kako smo odlazak planirali za početak srpnja, vrijeme do polaska kratio sam ploveći pulskim akvatorijem i obilascima Pule i okolice osluškujući na tim *landranjima* priče *nijemog kamena* iz prapovijesti kakvim Istra posvuda obiluje.

Znana povijest Pule započinje pred više od 3 000 godina. Toliko su približno stari otkriveni ostaci histarske gradine podignute na brežuljku

usred današnje Pule, nad kojima danas stoji odlično sačuvan mletački kaštel građen između 1631. i 1633. godine. A do daljnog ostaje zagonetka ne kriju li se možda u sloju ispod nalazišta iz doba Histra ostaci nekog još ranijeg doba.

Naime, u razorenoj, zapuštenoj i neistraženoj špilji Šandalja na sjevernom rubu grada, iznad plodnog Valturskog polja, otkriveni su ostaci života praljudi. Artefakti pronađeni u nalazištu Šandalja I stari su oko 800 000 godina i najstariji su do sada pronađeni predmeti izrađeni ljudskom rukom na tlu Hrvatske, a starost onih iz Šandalje II procijenjena je na 12 320 godina.

Nesporno je, dakle, da je na dnu Pulskog zaljeva bujao život u vrijeme možebitnog dolaska Kolhiđana. No jesu li tu zatekli Histre ili prastanovnike poluotoka prije Histra? I jesu li izbezumljeni Kolhiđani nakon pogibije svog vođe pored zapadne obale Cresa ili Lošinja uopće zaplovili natrag do Istre i dubokog i dobro zaštićenog Pulskog zaljeva s tri otočića, od kojih su dva tijekom kasnijih stoljeća pretvoreni u poluotoke, i dali ime budućem gradu? Mnogo je pitanja bez odgovora.

Iako dokaza da su Argonauti i Kolhiđani zaista plovili duž obale Istre i preplovili Kvarner nema, meni se taj mit ili možda legenda sviđa i zato uzimam zdravo za gotovo da su Jazon i Apsirt pred nešto više od tri tisućljeća među prvima plovili kursovima kojima se danas plovi istočnom stranom Jadrana.

Pritom mi je manje važno jesu li ploidbu započeli na zapadnoj ili istočnoj obali Istre ili su kao Odisej koje desetljeće kasnije u Jadran ušli iz Jonskog mora nošeni olujnim južnim vjetrom izazvanim gnjevom bogova. A upravo su jadranska ruža vjetrova, smjer pružanja obale i njezina razvedenost nagnali mnoge da priču o ploidbi prvih imenima znanih nauta smjeste uz istočnu obalu Jadrana.

DO PICUGA I MORDELA

„Najtajanstveniji, najatraktivniji i najnepoznatiji dio istarske povijesne baštine ne kriju ni pulska Arena, ni porečka Eufrazijana, ni Vodnjanske mumije, ni Pazinska jama. Ono što bi reportere National Geographica u Istri najprije osvojilo je kompleks gradina iz brončanog i željeznog doba u neposrednom zaleđu Poreča.“ (Marino Baldini, kustos porečkog zavičajnog muzeja)

Na brežuljku Mali sveti anđeo obrasлом teško prohodnom makijom i bršudom, svega nekoliko kilometra udaljenom od Poreča, stoje ostatci oko 4 tisuće godina starog megalitskog kruga, pomalo prispodobnog onom općepoznatom, priznatom, starijem i daleko većem – Stonehengenu. Najtajanstveniji i vjerojatno najstariji dio velikog kompleksa gradina o kojem govori Marino Baldini.

Pomazila me je pučka uzrečica *treća sreća* kada sam uz pomoć Alda i Serđa iz trećeg pokušaja stigao do mnogima, pa tako i nama trojici, *nikad čuo arheološkog nalazišta Mali sveti anđeo* i susjednih mu nalazišta na brežuljcima Veliki sveti anđeo, Mordela i nedalekim Picugima.

Po svemu je to bila čudna pa i čudesna putopisna dogodovština kojoj početci sežu u ljeto 2015. godine. Te sam godine, prikupljajući crtice za putopis *Moji drugi Istarski puti*, odlučio obići ostatke nekih starih histarskih gradina. Ponukala me je na to fascinantna izložba *Histri u Istri* postavljena koju godinu prije u novootvorenom izložbenom prostoru desakralizirane crkve Srca Isusova i Marijina pod pulskim kaštelom.

Naumio sam obići gradine koje se nalaze na Picugima, nizu od triju brežuljaka nedaleko od Poreča. Prije polaska *prosurfam* internetskim stranicama koje nude sadržaje o Picugima. Surfajući, naiđem na podatke o još starijem, tajanstvenijem arheološkom lokalitetu na brdašcu Mali sveti anđeo u blizini Picuga, koji zajedno s brdašcima Mordelom i Velikim svetim anđelom čini brdski niz pod imenom Mordele.

Početkom ljeta sjednem u automobil i iz Pule se uputim zajedno s Grgom, svojim novim četveronožnim čupavim prijateljem i suputnikom, u posjet dusima Histra i onima koji su na poluotoku živjeli prije njih, a dolaskom Histra netragom nestali, uvjeren kako će prema zaravnatim vrhovima, karakterističnom obilježju uzvisina na kojima su ostaci gradina,

ali i prema opisu njihova položaja preuzetog s interneta, lako pronaći Picuge, a onda i Mordele s Malim svetim andđelom.

Picugi ili *Tri pica od Picuga*, kako ih zove lokalno stanovništvo, omeđuju s istoka neveliko Valkarinsko polje nekoliko kilometara udaljeno od Poreča. Mordele su pak na južnoj strani istoga polja.

Ostatke gradine na svakom od brežuljaka Picuga opasuju ostatci triju koncentrično građenih bedema tehnikom suhozida, no vjeruje se kako je postojao i četvrti krug koji je u podnožju opasao sva tri vrha. Provedena arheološka istraživanja potvrdila su da se radi o ostacima histarskih gradina podignutih tijekom drugog tisućljeća prije Krista. No to ne znači da i prije na Picugima nisu obitavali ljudi. Poneki od onih koji su istraživali Picuge još od doba austrougarske vladavine Istrom drže kako su tri *pike od Picuga* u cijelosti ljudskih ruku djelo i da su brdašca zapravo piramide prekrivene zemljom s vremenom obrasлом gustim zimzelenim mediteranskim raslinjem. Osim što su na jednom piku pronađeni dobro sačuvani stepenasto položeni kameni blokovi (način na koje su građene piramide), u prilog tvrdnji o umjetnom nastanku *Picuga* ide i međusobni položaj brdašca, za koji astronomi smatraju da nije slučajan jer je istovjetan međusobnom položaju zvijezda u pojasu i maču Oriona u zviježđu Orion. No ni to nije sve. Iсти otklon od zamišljene osi vrhova Picuga imaju i egipatske piramide u Gizi, ali i one južnoameričke. Tri vrha Picuga poredana u liniju i tri vrha susjednih Mordela koji su također poredani linijski, međusobno stoje pod pravim kutom, a njihov je položaj istovjetan rasporedu zvijezda u Orionovu maču. Intrigantno, zar ne?

Sunce je već bilo na zapadnoj strani nebeskog svoda kada sam uspio među mnogobrojnim brežuljcima krajolika otkriti koja bi tri vrha mogla biti ona *tri pika od Picuga* pa nevoljko odustajem od potrage, ljut na sebe jer se očito nisam dobro informirao o njihovu položaju.

Početkom svibnja 2020. godine, pet godina poslije mog neuspjelog pronalaženja *istarskog Stonehengena* sjedim s Aldom na terasi *kafića* u Delfinu. Zaintrigirao sam ga pričom o Malom svetom andželu i bez nagovaranja otprve ga pridobijem da sljedeći dan zajedno odemo u potragu.

Dok vozimo po E751, obojicu nas obuzme strast kakvu osjeća svaki *landravac* u potrazi za djelićem još neviđenog. Za razliku od pravca kojim sam ja putovao, ovaj ćemo put do Valkarinskog polja cestom koja povezuje Poreč s E751 od Baderne preko Žbandaja. Ubrzo pronađemo skretanje za Valkarin, malo kameno selo prepuno nanovo uređenih kuća za odmor

iznad nevelikog plodnog polja. „Na pravom smo putu“, ohrabrujem Alda koji vozi. „Ono ispred nas su Mordele, a tamo lijevo preko polja moraju biti Picugi.“ Pitamo ljudе koje susrećemo s koje strane moramo prići Mordelama kako bismo se uspeli na njih. Iz trećeg pokušaja konačno dobivamo suvislu uputu: „Vozite dalje uz polje prema Poreču. Iza ona tri vrha nalazi se livada kojom prolazi poljski put tik uz njihovo podnožje i od njega se možete uspeti.“ I dok Aldo polako vozi poljskim putom izbjegavajući neravnine, ja bezuspјešno pogledom tražim prolaz kroz, čini se, posve neprohodni zeleni zid. Već smo na kraju livade, a puteljka kojim bismo se mogli popeti na bilo koji od triju vrhova nigdje. Put završava izlazom na cestu koja od Poreča vodi za Dračevac i kojom sam prošao prije pet godina. S čeone smo strane Mordela. Ljudi koji rade uz cestu ne znaju ni za put ni za ostatke koje tražimo.

Aldo razgovara mobitelom s *nonićem* koji mu se javio s broja udruge *Mali sveti andeo* u Poreču. Postoji puteljak kojim je on zadnji put prošao u rano proljeće u potrazi za šparogama, no Aldo i *nonić* nikako da se sporazumiju s koje je strane Mordela taj puteljak. Ja sam za to da odustanemo od potrage, no Aldo vozi dalje i polukružno kroz Valkarin vratи nas ponovno na onu drugu, suprotnu stranu polja. Tu smo prije u podnožju Mordela uočili usamljenu kuću, nekadašnju *stanciju*¹⁴ do koje vodi put kroz polje. „Idemo do nje raspitati se“, odlučan je Aldo. U kući i oko nje ni žive duše. Očito su domaćini negdje na *delu*. Ostavljamo auto u hladu starih voćaka i uputimo se kroz polje upravo rascvjetalih miomirisnih žutih cvjetova smilja jedva vidljivom stazom uz podnožje Mordela. Lijevo kao kakav bedem zimzeleno grmlje skriva pogled na Mordele, a desno se prostire polje obojano bojama kasnog i sušnog proljeća i završava blagim brežuljcima po kojima je raštrkan Valkarin. U potrazi smo za kakvim-takvim prolazom u gotovo neprohodnoj makiji koji bi nas odveo na bilo koji od vrhova Mordela.

Zaokupljen istraživanjem, ali i strahom od kakve zmije, nezapaženo mi promiće iskonska ljepota krajobraza unutrašnje Istre. Svježe izorana crvena zemља i tek zazlaćene plohe žita u polju nadohvat ruci. Maslinici i vinogradi u daljini. Nakon dvadesetak minuta hoda ponovno smo na cesti koja od Valkarina vodi u Poreč. Dok se Aldo istim putem vraća po auto kako bismo se još jednom provezli onim putom kroz polje s druge strane Mordela, ja ću pričekati uz cestu, možda nađe netko tko nas može uputiti. Ni desetak metara od mjesta na kojem smo izbili na cestu otkrivam skriveni prolaz u

¹⁴ *Ladanjska vila s gospodarskim zgradama iz doba Mletačke republike*

zelenom bedemu. Siguran da sam konačno otkrio put što vodi na vrh prvog brežuljka Mordela, krenem u provjeru prije nego što ču nazvati Alda.

Da sam doista otkrio traženu stazu, bilo nam je jasno već nakon desetak metara probijanja zaraštenim puteljkom do kojeg se i sunčane zrake teško probijaju zbog čega djeluje tajanstveno i baš prigodno prispodobno onom što će nas dočekati kada se uspnemo na vrh. Uz rub puteljka poslagan je kamen za koji držim da su rubni kameni nekog vrlo starog puta.

Ubrzo se Aldo i ja nađemo na osunčanom proplanku s kojeg počinje uspon. Ispred nas na samom vrhu do kojeg smo na mjestima morali i četveronoške uzdižu se ostaci bedema gotovo kiklopskih razmjera ispod kojeg je napušteni kamenolom. No prije završnog uspona uskom stazom što vodi nad nekoliko metara dubokom provaljom, ostalom nakon vađenja kamena, trebali smo savladati i prelazak preko smetlišta prepunog razbijenih boca, limenki i istrunulih velikih limenih bačvi koje su zasigurno sadržavale opasan otpad kada su bile tu bačene. Zastrašujuće i gotovo nevjerojatno. Nevjerojatno je i kako su zapravo napušteni kamenolom i smetlište spasili od sustavne devastacije ostatke koje skrivaju vrhovi Mordela.

Na vrhu smo brežuljka po kojem je niz dobio ime. Od jugoistoka do sjeverozapada horizont zatvara nebeskoplavu more. Ispred nas Poreč, za leđima u daljini Učka. Lijevo nešto niži brežuljak Mali sveti Andeo sa svojim ostacima megalitskog kruga, a u nastavku Veliki sveti andeo sa svojim ostacima histarske gradine. Oba su nam vrha nadohvat ruci, a zapravo nedokučiva jer nigdje u gustom zelenom pokrovu ne naziremo obrise neke staze ili prolaza kojim bismo se mogli probiti do njih. Ne da nam se ni pokušati tražiti, pa lakonski zaključujemo kako tri vrha Mordela nisu međusobno povezana putima vjerojatno još od doba Histra. Vratit ćemo se sutra zajedno sa Serđom i potražiti put za Mali sveti andeo. Serđo, stari izviđač uvijek spremam za hodanje, objeručke prihvati naš poziv, pa se nas trojica sljedećeg dana, no ovaj put ranije, uputimo istim onim putem na Mordelu kako bi i on video ostatke gradine.

Dok stojim zatvorenih očiju na ostacima kiklopskog bedema na koji smo se četveronoške *popentrali*, mislima mi prođe slika Arga spuštenog jedra dok Argonauti veslaju dugim zamasima, a Jazon za kormilom, dugim veslom na krmi, usmjerava brod prema dnu tirkiznozelene lagune. Uz njega u dugoj bijeloj haljini stoji Medeja.

S ovog su mjesta histarski osmatrači zasigurno osmatrali more stoljećima poslije očekujući nailazak kakvog grčkog, feničkog ili rimskog

trgovačkog broda kako bi ga opljačkali. Jer Histri, poljodjelci i stočari, bili su i gusari i ratnici čije su kraljevstvo (ako je takav oblik državnosti tada postojao) u odlučujućem boju podno zidina Nezakcija, glavnog hisatrskega grada, Rimljani razorili 177. godine prije Krista.

Iz sanjarenja me prene Serđov pobjedonosni uzvik. Dok sam ja u mislima putovao prošlošću, uporni Serđo i Aldo s njime tražili su naznake kakva skrivena puteljka koji bi nas odveo na Mali sveti anđeo.

Pokazuju mi na tamnom zimzelenom pokrovu pod nama mjestimice nešto nježnije zelene dijelove kako vijugaju prema vrhu Malog svetog anđela. Nedvojbeno skriveni puteljak!

Krenemo nizbrdo istim onim putom uz rub kamenoloma preko smetlišta i onog proplanka, i opet se provlačimo kroz draču, povijuše i kupinje koje zapinje za našu odjeću i dere kožu na golim podlakticama dok ih razmičemo slijedeći stazu. No uspon na Mali sveti anđeo srećom je blag i kratak.

Na malom zaravnatom vrhu dočeka nas prizor vrijedan uloženog truda. Samo naizgled nasumično razbacani kameni blokovi, pogled na susjedni Veliki sveti anđeo i modru boju mora i neba nasuprot živopisnoj crvenoj, sivoj i bijeloj paleti boja unutrašnje Istre. Sav taj raskošni kolorit zasjenjuje saznanje da smo usred nečeg što su predci naših dalekih predaka sagradili možda prije 4 tisuće godina. Kada? Kako? Čime? Čemu? Zašto? Pitanja su to koja i nakon dobivenog odgovora ostaju otvorena za potpitanja ili otvaraju neka potpuno nova pitanja.

Ono što je bjelodano jasno jest da se nas trojica nalazimo unutar tajanstvenog kruga, raskriljenog na strani sjevera, koji tvore međusobno razmaknuti kameni blokovi. Njihov oblik i raspored dovodi do prepostavke da je ova prahistorijska instalacija služila za promatranje položaja sunca (moguće i drugih nebeskih tijela) u određeno doba godine. Kako bi potvrđili tu prepostavku (ili možebitno neku drugu), mladi astronomi iz Zvjezdarnice Višnjan rade na projektu koji će promatranjima i mjeranjima dovesti do saznanja čemu su doista služili u krug postavljeni, nekada uspravljeni, a sada mahom povaljeni, monoliti.

Bit će to opsežno i dugotrajno istraživanje nakon kojeg će Mali sveti anđeo, vjerujem, biti konačno dostupan i prezentiran kako i zaslужuje najatraktivniji i najnepoznatiji dio istarske povijesne baštine otkrivene do

sada. Do sada jer tko zna što još sve krije zemlja Histra, Rimljana, Kelta, Franaka, Slavena...

Već i letimičnim pogledom na padinu Velikog svetog anđela otkrivamo trag skrivenе staze koja vodi do njegova vrha. Iako ni ona nije održavana, daleko je prohodnija od staza kojima smo se popeli na Mali sveti anđeo. Na jednom mjestu put se račva. Serđo kreće lijevom stazom, a Aldo i ja desnom držeći se sjeverozapadne padine brežuljka. Tko će prije do vrha? Uskoro se stazi kojom hodimo zdesna pridružila još jedna staza. Nije nam trebala providnost da zaključimo kako je to ona staza koju smo jučer bezuspješno tražili uzduž livade pod Mordelama na strani okrenutoj Poreču. Odlučili smo provjeriti to na povratku.

Do vrha smo nas dvojica stigla prije Serđa hodajući lakšim putem. Tek sam zadnje metre morao savladati četveronoške kako bih se popentrao preko ostataka bedema na kameni plato na vrhu. Na njegovu rubu dočeka me u stjeni isklesan sarkofag bez poklopca koji je napuknuo majstoru pri izradi i tako ostavljen. Uokolo razbacani kameni blokovi nekadašnjih suhozidina.

Alternativci, čije smo čudesne simbole od poslaganog kamenja Aldo i ja vidjeli na dnu kamenoloma pod vrhom Mordele dan prije, drže kako su Picugi i Mordele mjesta izuzetnog energetskog zračenja zemlje što ga uzrokuju zmajeve brazde. Zmajeve su brazde, kojima je Istra navodno ispresjecana, kako piše portal Istra terra magica, „...zemljini meridijani, odnosno energetske linije. Mjestima kroz koje prolaze te linije donose pozitivnu energiju, a posebice jaku takvu energiju imaju mjesta na kojima se one križaju. Ljudi se na njima osjećaju dobro, opušteno i pozitivno, imaju bolju koncentraciju, kreativnost te su tolerantniji.“ Ima li ili nema nečega u toj hipotezi, ne znam, no ja sam se u kamenom krugu Malog svetog anđela osjećao kao da sam u nekom drugom svijetu. Iz nekog meni nedokučivog razloga potpuno se isto osjećam ispod odavno raskrite lopice svete Foške – usamljene srednjovjekovne crkvice u polju desetak kilometara udaljenog od Pule. Tu mnome, baš kao i svima drugima koji Foški dolaze u pohode, ovlada osjećaj posvemašnjeg smiraja.

U zadnjem tjednu lipnja na sedam dana na *Jutarnju zvijezdu* ukrcao se Patrik, moj osmogodišnji unuk. Iako nam vrijeme nije bilo odviše sklono, Patrik, Grga i ja svaki bismo dan isplovili i uživali usidreni ispred Fraškerića. Dan prije nego što ćemo nas trojica za Zagreb, iskrisnuo je problem koji bi, da nije bilo Plavog i Alda, nesumnjivo još jednom prolongirao naše putovanje do Visa.

Prilikom dizanja sidra nakon cjelodnevnog kupanja na Fraškeriću otkazao je sidreni vinč i gotovo je sav sidreni lanac *istekao* u more. Nisam pridavao odviše pozornosti tom događaju i to me naljutilo. Olako sam samo nekoliko dana prije polaska na svoju najdužu plovidbu zaključio da je razlog *bijega* lanca bio nedovoljno pritegnuti barbotin¹⁵.

No samo dan prije polaska put Visa na grublji sam način saznao kako kvar nije nimalo bezazlen. Ovaj je put, dok sam izvlačio sidro, vinč potpuno otkazao. Bila je subota poslijepodne i pronalazak majstora činio se nemogućom misijom, a krenuti na put preko pola Jadrana s neispravnim vinčem bilo bi suludo.

KONAČNO KREĆEMO PUT VISA

Nedjeljno jutro. Dan je polaska. Problem s vinčem riješio je Aldov prijatelj pred samo isplavljanje i ja bih se konačno trebao opustiti. Iako me Plavi uvjerio kako cijelim putem do Visa i natrag neću trebati smočiti sidro jer će se pri svakom sidrenju vezati na *Plavi II*, strah od neizvjesnosti bio se uvukao u mene.

Preispitujući u sebi koji su razlozi mog osjećaja neizvjesnosti osim, naravno, vinča i putničke groznice, zaključio sam da postoje još najmanje dva. Jedan je razlog očita posljedica Serđova i mojeg nasukavanja u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu za noćne nevere u srpnju 2015. godine, a drugi je strah nesigurnost koju sam osjetio za vrijeme putovanja do Ista prošlog ljeta. Bilo je to, doduše, samo nekoliko mjeseci nakon treće operacije i u vrijeme dok sam još bio pod kemoterapijom tabletama. Ove sam godine kemoterapiju nakon četvrte operacije obavio u bolnici krajem svibnja pa su kontraindikacije, nadam se, ostale za mnom, no ne i sjećanje na one prošlogodišnje.

Kao posljednji u našem malom konvoju kasno popodne napuštam sigurnost uskog morskog prostora jugoistočno od velikog Pulskog zaljeva.

¹⁵ *Kolo koje spušta ili podiže sidrenjak; sidreni lanac ili sidreni konop.*

Od svjetionika na rtu Verudica do rta Kamenjaka i otočića Fenolige nasuprot njemu nekoliko je zaljeva i uvala koje pružaju dobro zaklonište manjim brodovima. Najsigurnije su prirodna luka Veruda u čijem su dnu i lučica Delfin i uvala Soline, popularna Vinkuranska vala, zaštićene s jugozapada Fratarskim otokom i otočićima Fraškeričem i Fraškerom. Južnije su još uvala Paltana u kojoj su Banjole i Volme prije procvata masovnog turizma bila isključivo ribarska mjesta i mala uvala Valmižeja. U tom kultnom prostoru okupljanja pulskih nautičara u dane vikenda sidri se stotinjak barki, motornih brodica, glisera, jedrilica, po nekoliko njih vezanih alaj – jedni na druge. Vikendi se provode u druženju i kupanju. Sidre se tu i nautičari iz dviju marina smještenih u blizini Delfina, ali i oni na proputovanju. Zapitam se nisu li možda i Argonauti ili Kolhiđani ovdje negdje radi predaha bacili svoje sidro.

Prolaz je između obale poluotoka Kamenjaka i otočića Fenigola plitak, a morska struja jaka. No on je najkraći put onima koji plove uz zapadnu obalu Istre prema Medulinskom zaljevu i dalje na sjever Kvarnerom ili bi preko njega zaplovili prema Unijama i Cresu. Brodice s plitkim gazom mogu bez ustručavanja ploviti između obale Kamenjaka i kardinalne označke¹⁶ opasnosti koja upozorava na pličinu u prolazu dok je one s dubljim gazom trebaju obići s jugozapada. No prolaz često uzima danak od neopreznih *ljetnih kapetana* koji iz tko zna kakvih sve pobuda zaobiđu čelični stup na betonskom postolju i zaplove preko pličine.

Šest kilometara dugačak i stjenovit poluotok Kamenjak koji često zovemo i Premantura (prema istoimenom mjestu) nastanjen je, srećom, samo u svom najgornjem dijelu dok je u donjem zaštićen krajolik.

Prije 100 milijuna godina Kamenjakom i otočićem Fenoliga šetali su dinosauri, a okamenjeni otisci njihovih stopa vidljivi su i danas. Tragove stopa na Fenoligi otkrili su 1975. godine slovenski biolog Matjaž Gogala i geolog Rajko Pavlovec. Na istom su mjestu pronađeni otisci i mesojednih i biljojednih dinosaura, a važnost lokaliteta povećava i to što je većina otisaka grupirana u staze pa je bilo moguće odrediti način kretanja dinosaure, njihovu brzinu i veličinu, čak i doći do spoznaje o njihovu ponašanju. Fosilni ostaci stopa na Donjem Kamenjaku na lokaciji Grakalovac otkriveni su tek 2001. godine. Jedinstveni krajobraz Kamenjaka i njegove špilje bile su ne tako davno dom još jednoj životinjskoj vrsti koja, nažalost, više ne obituje u Jadranu, a za čiji je nestanak kriv isključivo čovjek. To je *Monachus*

¹⁶ Sustav od 4 različite označke, koje upućuju s koje strane treba obići opasno mjesto u moru.

monachus (morski čovik), sredozemna morska medvjedica, jedna od najugroženijih vrsta sisavaca na svijetu.

Veliki brodovi i nautičari koji se upute put luka Mali Lošinj, Ilovik, Susak, Premuda ili dalje na jugoistok obilaze Fenoligu s vanjske strane kroz prolaz između nje i hridi Porer sa svjetionikom koji dočekuje brodove na putu za pulsku luku i zapadnu obalu Istre i otpraća one koji plove u suprotnom kursu vodeći ih podalje od uskih i plitkih prolaza kod Fratarskog otoka i Fenolige, hirovitog Kamenjaka i pličine Albanež.

Vjetar s Kamenjaka donio je u kokpit *Jutarnje zvijezde* karakterističan miomiris jadranske obale – miris smilja, šmrake, smokvi, lovora, majčine dušice pomiješan s mirisom mora i okusom soli. Miris u kojem ću uživati sve dane putovanja, svaki put kad se nađem u blizini obale.

Dok lijevo po krmi ostavljam otočić Feneru, najveći u skupini od sedam otočića medulinskog akvatorija rasutih od rta Kamenjaka na jugozapadu do rta Malera na sjeveroistoku koji odvajaju prostrani Medulinski zaljev od otvorenog mora, pred pramacem mi se otvara Kvarner. Daleko na drugoj strani Kvarnera vidi se lako uočljiva dvadesetak kilometra duga Osorčica, bregovit lanac na Lošinju. Od Ćunskog, mjesta ponad uvale Liska u kojoj ćemo prespavati na sidru kao i većinu puta prije, Osorčica se lagano uspinje do Televrina, 588 metara visokog stožastog vrha s kojeg se zapadnom stranom naglo strmoglavljuje u Kvarner, a sjevernom do niske prevlake na kojoj se susreću otoci Cres i Lošinj. Zbog svog karakterističnog piramidalnog oblika Televrin je oduvijek svojevrstan putokaz onima koji s juga Istre prelaze Kvarner, pa je tako morao biti putokaz i Jazonu i Apsiritu. A kada Televrin dobije kapu od oblaka, upozorava na skoru buru, siloviti sjeveroistočni vjetar čiji su udari na mahove toliko snažni da postaju ugroza sigurnoj plovidbi Kvarnerom i Kvarnerićem. Srećom, olujna bura nije česta u toplijem dijelu godine, barem ne do ovih klimatskih promjena, koliko u kasnu jesen, zimi i u rano proljeće. Tada svojom snagom, snijegom i ledom okuje puteve prema moru, zatvori plovidbu do kvarnerskih otoka, a na obalu kontinenta i otoka zna donijeti snijeg.

Ostavivši za sobom rt Kamenjak, napuštam i kurs kojim su preko Kvarnera zaplovili Argonauti i Kolhiđani. No za krmom su mi, baš kao i njima, ostali vanjski otočići medulinskog arhipelaga: Fenera, Šekavac, Ceja, Bodulaš, Levan i Levanić. Prolaz između Levana i Levanića, dva najistočnija otočića, vodi iz plitke pješčane uvale Bijece i nekada strateški važnog poluotoka Kašteja, možebitne lokacije Mutile, danas znanog kao Velika i Mala Pineta, ravno u Osor. I dok je argonaute iz Bijece kurs vodio sjevernije

od onog stožastog vrha, ja ču za Plavim i Aldom nešto južnije od Televrina. U kursu kojim su Argonauti nastavili plovidbu napustivši Osor ponovo ču biti negdje između Lošinja i Ilovika.

I dok po krmi *Jutarnje zvijezde* ostaju još dugo vrijeme dobro vidljivi *kampaneli* Premanture i Medulina, obrisi niskih otočića ispred Medulinskog zaljeva svakim se prijeđenim kablom sve više stupaju s obrisom obale Istre.

Ostatci histarskih gradina oko Medulinskog zaljeva iz vremena kada su onuda plovili Argonauti do sada nisu pronađeni. Toponim Gradina na poluotoku Kamenjaku sugerira kako je na Donjem Kamenjaku vjerojatno stajala jedna iz tog doba. Za gradinsko naselje Mutilu, po kojem je Medulin dobio ime, a koje uz Nezakciju i Faveriju spominju rimski povjesničar Tit Livije (59. prije Krista – 17. poslije Krista) i već spominjani car Konstantin VII. Porfinogenet u svom djelu *O upravljanju carstvom*, drži se da je bilo na poluotoku Kašteja, danas obrasлом predivnom šumom alepskog bora, koji odvaja vanjsku, pješčanu uvalu Bijecu od ostalog, unutrašnjeg i muljevitog dijela Medulinskog zaljeva.

I dok je za plovidbu u blizini Kamenjaka zbog snažne struje, gustog prometa i opasne pličine ruka na *timunu* dobrodošla, zašavši u Kvarner, mogu uključiti autopilot koji će me u kursu 198 za otprilike dva i pol sata odvesti na njegovu drugu stranu, u visinu rta Vnetak sa svjetionikom na Unijama. No do tada će se već spustiti mrak pa ču preostalih sat – sat i pol plovidbe od Vnetka do sidrišta u uvali Liska ponovo morati za *timun*.

Da prikratim vrijeme potrebno za traversatu preko Kavrnera, dohvatom knjigu Jasena Boke. No bez obzira na autopilot nema opuštanja i udubljivanja u čitanje, pa samo nasumice listam poglavje o Argonautima. Pitam se je li moguće da su Argonauti doista preplovili Jadran, a Kolhiđani osnovali Pulu nakon što je Jazon prema jednoj od legendi ubio Apsirta upravo u prolazu između Unija i Lošinja. A Odisej u jednom dijelu svog desetogodišnjeg lutanja plovio od Rogoznice preko Šćedra, Hvara, Sušca, Pelješca, Korčule, Mljeta, akvatorijem kojem sada ja plovim ususret. Ili su možda putovanja Argonauta i Odiseja samo plod Apolonijeve i Homerove mašte?

Pritom je pitanje svih pitanja jesu li tadašnji nauti uopće mogli ostvarivati takve odiseje? Odvažnosti i radoznalosti, važnih značajki za pothvat ljudima nikada nije nedostajalo. No jesu li brodovi bili tako građeni da mogu ploviti u teškim vremenskim uvjetima? I je li tadašnje znanje

o navigaciji, umijeću vođenja broda, bilo takvo da im je omogućavalo orijentaciju u višednevnim plovidbama otvorenim morem noću u posve nepoznatom i vrlo često u svakom pogledu neprijateljskom okruženju? Odgovor je, iako na tankoj granici poimanja mogućeg i nemogućeg, da! Zato on do danas golica mašt u istraživača i pridonosi vječnoj aktualnosti i Homerova i Apolonijeva epa.

Do početka primjene tehnike bordižanja u 16. stoljeću pri jedrenju uz vesla, jedinom pogonu brodova do izuma parnog stroja, brodovi su imali ograničenu sposobnost manevriranja. Pomoću jedra moglo se ploviti samo niz vjetar, a pomoću vesala ako su to stanje mora i snaga vjetra dozvoljavali. Od toga je vremena i ona stara želja pri ispraćaju koja danas zna užasavati jedriličare: *Dobro more i vjetar u krmu*. Primjenu tehnike bordižanja omogućili su izum brodske kobilice, a onda i promjene u snasti¹⁷ brodova.

Jesu li ispred pramca *Jutarnje zvijezde* na drugoj strani Kvarnera otoci koje su stari Grci očito ne bez razloga prozvali Apsyrtides? Putnik i putopisac W. Lithogowu, koji je vjerojatno bio i engleski špijun, putovao je 1609. godine u Egipat iz Pariza preko Rima, Venecije. Put ga je dobrom dijelom vodio i duž istočne obale Jadrana. Prešavši Kvarner, brod kojim je putovao sklonio se u dobro zaštićenu luku Valdagosto na otoku Osero. „Osero je prvo nazvan Asphorus, zatim Apsiritides po kapetanu Apsirtu koji je stigao iz Kolhive s mnoštvom ljudi da bi vratio Medeju njezinom brižnom ocu...“ zapisao je u putopisu s tog putovanja.

Sunce se dobrano nagnulo na zapad ostavljajući na onom dijelu južnog horizonta do kojeg ne dopire njegov vatreni sjaj nježno sivu koprenu ljetnog predvečerja. Zatvorim oči i usredotočim misli, a iz koprene izroni slika od prije 154 godine. Istog mjeseca u kojem *Jutarnja zvijezda* sada brodi, možda i u isto doba dana, ali nešto zapadnjim kursom, plovila je skromna ratna flota obavijena gustim crnim dimom što suklja iz prenapregnutih brodskih kotlovnica sivo obojanih brodova. Pred nepuni sat prošli su žureći koju milju zapadnije od svjetionika na hradi Porer put jugoistoka, ususret povijesnom srazu svjetskih razmjera s daleko moćnijim neprijateljem.

Prvi bljesak svjetionika s Vnetka, bijele i crvene boje u grupi po tri u trajanju od 10 sekundi, bljesnuo je lijevo od pramca dvije-tri milje prije nego što će *Jutarnja zvijezda* doseći njegovu visinu i vratio me u sadašnjost.

¹⁷ Sveukupno jedrilje jedrilice ili jedrenjaka.

Svjetionik Vnetak od 1873. godine pokazuje put svima onima koji se poslije zalaska sunca nađu na ovom dijelu Kvarnera. Zavisno od toga plove li duž ili, kao sada ja, poprijeko Kvarnera, noću i u nevremenu vode ih svjetla svjetionika na rtovima Vnetak, Prestenica na Cresu, Crna punta i Marlera u Istri, s hridi Porer i Galijola usred Kvarnera, vrha brda na otoku Susku i s onog u riječkoj luci.

Noć je došla naglo. Okružen tamom bez mjeseca i zvijezda, mrklim morem, niskim obrisima pustih dijelova Unija, Velih Srakana i visokom obalom Lošinja na ovom dijelu tek skromno nastanjenom, stavљa me na muke jer nemam odviše iskustva u noćnoj plovidbi. Kako sam puno puta danju prilazio Liski i bez pogleda na GPS točno znam gdje sam, ali svjedno osjećam nelagodu. Srećom, ispred pramca krmena su svjetla *Plavog II* i *Anime* koja mi uz bljeskove Vnetka i kurzor na GPS ulijevaju sigurnost.

Davne 2001. godine Aldo i ja isplovili smo poslije ponoći njegovim brodom iz Zadra za Sutomišćicu s druge strane Zadarског kanala. *Plavog* i mene je 2015. godine uhvatila noć u Unijskom kanalu također na putu za Lisku. I to bi bilo sve od mojih iskustva u plovidbi noću. Desetke kraćih noćnih plovidbi u pulskom akvatoriju s obzirom na to da sam tamo kao doma, naravno, ne brojim. A onda se prisjetim Jazona i Apsirta i bi mi pri duši lakše.

Uvala Liska dočekala nas je skoro posve prazna. Tek pod lijevom obalom kao obješena o zvjezdani svod visoko svjetli vršnjača¹⁸ jednog krstaša.

U onih nekoliko kuća za odmor duž obale u dnu uvale ne vide se nikakvi znaci života. Nakon sidrenja i vezivanja sva tri broda alaj pod svjetlima reflektora u očekivanju večere koju spremaju naše *mornarice* Vesna i Daria nas trojica *barbi* komentiramo uz čašicu okrepe kako su kuće u Liski upravo primjereno raspoređene za ovo doba korone jer su dovoljno udaljene jedna od druge, za razliku od većine kuća po uvalama u koje ćemo na ovom putovanju uplovjavati, koje su toliko natiskane jedna na drugu da susjedi gledaju jedan drugome u *pjat*.

Prije nego što je na stol u kokpitu *Plavog II* stigla *padela* s večerom, zaključujemo kako bi ovoljetno krstarenje moglo biti u znaku sintagme *Jadran kakav je nekada bio*. Bar što se tiče slobodnih mjesta za privez u uvalama pod koncesijom i, onim nama privlačnijima, bez koncesije,

¹⁸ Kružno navigacijsko svijerlo na vrhu jarbola, vidljivo 360°.

komunalnim lučicama, gradskim lukama i našem zadnjem izboru kada nemaš kamo – marinama. O, kako smo se prevarili!

Prije spavanja svi zajedno dogovaramo sutrašnju đitu. Složili smo se da trebamo zbog milja koje su još pred nama tijekom dana doprijeti što južnije. No nećemo pretjerivati jer za sutra ionako najavljaju promjenu vremena. Zato su u izboru za sljedeće noćenje dva – dva i pol sata plovidbe udaljeni molo u luci Ilovik ili sidrenje u nešto udaljenijoj, lijepoj pješčanoj uvali Paržine na južnoj strani otoka. Jedno ili drugo odrediše oduvijek su nam uz jednu od dvije vale na susjednim otočićima Vele i Male Orjule, sjeverno od Lošinja, tradicionalno mjesto predaha prije ili nakon prelaska Kvarnera.

Do Ilovika, najjužnijeg otoka u lošinjskom arhipelagu i nekadašnjih Apstrydisa, sigurnog utočišta za lošeg vremena stiže se sa sjevernog Jadrana iz dva pravca koja vode duž obala Lošinja: pravcem uz obalu okrenutu otvorenom moru uz koju plovim ili pravcem uz obalu s unutrašnje strane uz koju je najvjerojatnije nastavio Argo, kao i mnogi drugi stoljećima poslije nakon što bi prošli kroz Kavadu, morski prolaz u Osoru, ili bi pod sjevernu obalu Lošinja doplovili iz sjevernog dijela Kvarnera.

I jedni i drugi moraju nastaviti plovidbu Kvarnerićem, širokim, po buri zanim morskim prolazom između otoka Paga, Cresa i plitvaca Palacol s otočićem Orudom, kojim se stiže do prvih otoka srednje Dalmacije. I dalje putovima koji vode prolazima između očaravajućih, gusto razasutih otoka, otočića i hridi do južne Dalmacije. A od nje kanalima dalje na jugoistok prema Otrantu i lukama Mediterana, kolijevci europske civilizacije.

Da se radi o plovnim putovima iz davnina, koji su odabirani ovisno o vjetru koji puše, osim zdrava razuma dokazuju i nalazišta olupina brodova stradalih uglavnom u olujama. Najznačajnija takva olupina do sada otkrivena je olupina broda koji je uz raznu trgovačku robu prevozio i brončani kip nekog apoksiomena u nadnaravnoj veličini, rad nepoznatog, ali očito vrhunskog majstora.

Kip apoksiomena prikazuje grčkog atleta u pozici nakon borbe ili treninga dok se opušta ili posebnom lopaticom skida s tijela naslage ulja, kojim su mazali tijelo, znoja i prašine, pa otuda i naziv apoksiomen što doslovno znači onaj koji struže. Jer u toj pozici dolaze do izražaja svi mišići starogrčkog atleta. U antičkoj Grčkoj kipovi apoksiomena krasili su svetišta i gradove. U više od dva milenija pronađeno je tek nekoliko kipova *strugača* i nešto dijelova kipova izrađenih od bronce ili mramora. Apoksiomen iz

našeg podmorja, datiran u 2. ili 1. stoljeće prije Krista, dobio je ime Hrvatski Apoksiomen. Pronađen je 1996. godine u podmorju onih ljudskih otočića Vele i Male Orjule, ni milju od sjeverne obale Lošinja.

Od osam do sada pronađenih kipova Hrvatski Apoksiomen jedini je gotovo potpuno neoštećen. Izvađen je s dna mora 1999. godine i nakon višegodišnje desalinizacije 2016. godine trajno izložen u Muzeju Apoksiomena u Malom Lošinju.

S obzirom na mjesto na kojem je olupina pronađena i njezin položaj na dnu može se zaključiti kako je dragocjeni teret bio namijenjen nekoj od raskošnih ladanjskih vila¹⁹ nanizanih duž obale Istre ili možda nekoj vili u Akvileji, jednom od četiriju najvećih i najbogatijih gradova starog Rima. Ja navijam za vilu na poluotoku Vižuli u Medulinskom zaljevu iz 1. ili 2. stoljeća, koja je toliko raskošna i monumentalna da su vjerojatno u njoj živjeli pripadnici obitelji cara Konstantina Velikog. Najvjerojatnije njegov prvorodeni sin Crispo kojeg je, prema legendi, u njoj dala umoriti njegova mačeha.

Kao i u Grčkoj i u starom Rimu, kipovima apoksiomena ukrašavani su javni, ali i stambeni prostori. Tako je najpoznatiji kip apoksiomena koji je oblikovao Lisik iz Sikiona, dvorski kipar Aleksandra Velikog oko 330. godine prije Krista, krasio Agripinine kupke sve dok ga car Trajan nije dao preseliti u svoje spavaće odaje. Originalno Lisikovo remek-djelo nikada nije pronađeno, no njegovo postojanje zabilježio je Plinije Stariji. Prema njegovu zapisu rimske se puk pobunio protiv careva postupka pa je Trajan dao izraditi kopiju kipa koja danas krasi Vatikanski muzej.

Na južnoj strani Velih Orjula prostrana uvala, dobro zaštićena od svih vjetrova, i danas je sigurno sidrište. Je li se brod s Hrvatskim Apoksiomenom, zahvaćen jakom burom ili nošen jugom, pokušao skloniti pod Orjule, nećemo nikada saznati. Ista je sudbina vjerojatno zadesila i brod čija je iznimno dobro očuvana olupina nedavno otkrivena u uvali Paržine, desetak milja jugoistočno od mjesta stradanja *strugačeva broda*. Radi se o ostacima nevjerojatno velikoga broda starog oko 2 200 godina. Tako stari ostaci nekog broda do tada nisu pronađeni u Jadranu.

Zahvaljujući pijesku u uvali, olupina je tijekom svih stoljeća i milenija, na radost međunarodnog tima podvodnih arheologa koji ju je bio zbrinuo, dobro očuvana kao da je bila pohranjena u kakvoj vremenskoj

¹⁹ U doba Rima Villa rustica.

kapsuli. Oplata broda jedinstvene je konstrukcije s kakvom se istraživači do tada nisu susreli na istočnoj obali Jadrana. Njezine platnice spajane su tehnikom utora i jezičca na koje su rebra pričvršćena kao klinovi. Je li i taj brod tražio spas u sigurnosti Ilovičkog kanala ili se možda pokušavao dočepati zavjetrine pod Velim Orjulama?

Daljnja istraživanja ovog brodoloma, ali i onih još neotkrivenih, otkrit će nam puno toga o prvim nautima i njihovim *traversatama*.

Do juga Lošinja nismo stigli ploveći kao u ona stara vremena u sigurnosti obale, već smo, prošavši Vele i Male Srakane, začudo stalno nastanjen otok i otočić koji se pružaju jedan za drugim od Unija prema jugoistoku, usmjerili pramce brodova ravno u Ilovička vrata kako bih ja uhvatio što povoljniji vjetar tromoj *Jutarnjoj zvijezdi*, a Plavi i Aldo skratili put. Zato samo iz daljine mogu gledati atraktivnu nautičko-turističku uvalu Čikat sa starim austrougarskim vilama i velikim kampom, okruženu novim hotelima i odnedavno sagrađenim vezovima u maloj marinici koja je uz uvale Krivica i Balvanida sigurno utočište na zapadnoj obali Lošinja još od vremena prvih nauta.

Na najisturenijem rtu Čikata od sredine 19. stoljeća stoji crkva Navještenja B. D. Marije obnovljena pročelja u klasicističkom stilu i unutrašnjosti ukrašene zavjetnim slikama jedrenjaka nekad snažne i važne lošinske trgovačke flote. Do nje je kapelica podignuta u 16. stoljeću, u vremenu kada su morima plovili samo jedrenjaci. Njezinim posvećenjem započinje tradicija molitve pri ispraćaju i dočeku brodova nekad velike i slavne lošinske flote. Majke, sestre i supruge ispraćale bi i dočekivale brodove na kojima je bio ukrcan netko njihov i uz molitvu ružarija ili krunice molile Djesticu Mariju za dobro more i sretan povratak.

U početku bi brodovi nakratko zastajali ispred kapelice, a kasnije u prolazu između Lošinja i Suska kako bi i posada izmolila ružarij Gosi. Možda bi i nama, zlu ne trebalo, dobro došao taj tradicijski običaj.

Susak, po desnom boku na zapadnom obzoru, otok sav sazdan od pijeska, jedinstven je među otocima i otočićima istočne obale Jadrana.

Volim se sidriti u Dragoći, prostranom zaljevu na sjeveroistočnoj strani zaklonjenom od južnih vjetrova rtom Arat, i bajbotom se odvesti do lučice Susak u uvali koju domaći zovu *Spjaža*, a u kojoj se rijetko kada nađe slobodno mjesto za privez. Nakon ispijene kave volim se iz Donjeg Sela uz more uspeti u Gornje na vrhu brda koje je nešto starije i do kojeg iz luke

vode čak tri *skalinade*. Najprometnija i najatraktivnija je glavna *skalinada* koja vodi do župne crkve sagrađene na ostacima benediktinskog samostana iz 11. stoljeća. Uspinjući se, svakom se *skalom* otvara sve širi i ljepši vidik na luku i zaljev pun usidrenih brodova. Desno od njih, kroz hladovinu krošnji uspinje se *skalinada* za drugu stranu Gornjeg Sela. Od nje se odvaja kratka i strma prečica za one koji žure u središte Gornjeg Sela ne mareći za krajobraz i pogled na njega.

Iako je izoliran i udaljen od pravovjesnih putova koji su se držali sigurnosti obale otoka, ljudi su zarana naselili ovaj u geološkom smislu posve drugačiji otok od svih jadranskih otoka, otočića i hridi. Prvi znani stanovnici bili su Iliri. No kada je Susak u pitanju, različitosti u odnosu na druge otoke nikada dosta. Tako na Susku govore čakavskim dijalektom koji se ne razumije ni na susjednim otocima, a kamoli na udaljenom kopnu. Živopisna narodna nošnja žena karakteristična je po vrlo kratkoj sukni, najkraćoj među narodnim nošnjama u Europi. Susak je otok bez cesta, pa tako i bez automobila i otokom vode samo uski prašnjavi putovi kroz nekada nadaleko znane susačke vinograde zasađene autohtonom sortom.

Na jugu sam Lošinja. Gotovo naslonjen na njega otočić je Kozjak i do njega šumoviti Sveti Petar. Nenastanjeni otočić Sveti Petar od susjednog Ilovika razdvaja milju i pol dug, uzak i dobro zaštićen morski prolaz Ilovička vrata. Oduvijek su Ilovička vrata sigurno zaklonište od nevremena ili mjesto za predah onima koji plove put Istre i sjevernog Jadrana ili put srednjeg i južnog Jadrana i dalje za Levant.

Kada sam 1999. godine prvi put *Jutarnjom zvjezdom* doplovio do Ilovika, preplovivši baš kao i sada Kvarner u smjeru jugoistoka, otokom i istoimenim selom vladalo je mrtvilo. Pusto i zapušteno selo i isto takva unutrašnjost otoka činili su mi se, nakon Cresa i Lošinja, kao da su iz nekog drugog svijeta. Nautičari bi u Ilovička vrata stizali uglavnom predvečer kako bi u sigurnosti kanala prenoćili na bovama²⁰ usidrenim uz obalu Svetog Petra. Možda bi večerali u jednoj od skromnih gostonica, drugo jutro kupili u pekari svjež kruh i nastavili plovidbu. Kako razloga za duži boravak nije bilo, Ilovik je ostao prikraćen za onaj istinski nautičarski ugodaj i *muving* koji prati svako privezište ili marinu.

Danas je situacija na otoku cvijeća, kako mu od ne tako davno tepaju i domaći i gosti, posve drugačija. Kao u priči Ilovik se od *ružnog pačeta pretvorio u bijelog labuda*. Iako i dalje na otoku nema ni automobila

²⁰ *Usidrena plutača za koju vezuje umjesto sidrenja.*

ni cesta ni hotela, u sezoni sve vrvi od ljudi. Prepun je nautičara s brodova na bovama ili vezanih uz novoizgrađeno molo, turista što borave po kućama za odmor i apartmanima ili pak dolaze u Ilovik na cjelodnevne izlete izletničkim ili vlastitim brodicama. Svojevrsna morska taksi služba gumenjacima po cijeli dan zuji kanalom razvozeći posade brodova s bova na obalu i dovozeći one koji su do otoka odlučili *stići* automobilom koji bi ostavljali na parkiralištu u uvali Mrtvaška na Lošinju.

U Iloviku su nas dočekali Serđo i Nevenka. Oni su iz Pule krenuli nekoliko dana ranije kako bi Serđo nalovio riba na svojim tajnim *poštama* oko Srakana, Suska i otočića Grujica.

Nevera se, kako to često biva, sručila u Ilovička vrata usred noći. No za razliku od prošlogodišnje koja nas je ulovila manje spremne i natjerala Serđa i mene vezane jedan do drugoga da izađemo na palubu, za ovu smo se pripremili. Uobičajeno vezani na molo u četverovezu ja pramcem, a Plavi, Aldo i Serđo krmama, dodatno smo brodove međusobno vezali špringom²¹, kako tijekom noći ne bismo trebali izlaziti na palubu zbog pritezanja veza ili namještanja bokobrana.

Dan na Iloviku prošao je brzo uz jutarnju šetnju od mulića na kraju sela u južnom kantunu Porata, gdje svoje barke i brodice vežu domaći, glavnom ulicom kojom se može s jednog kraja sela na drugi. Cvjetna, uzorito uređena i s ljubavlju održavana ulica odvest će Grgu i mene do malog trga pod krošnjama što pružaju raskošnu hladovinu. Na jednom je kraju crkva, a na suprotni se nastavlja veliki mol, ne tako davno izgrađen. S vanjske strane pristaje pruga, brod koji otočane povezuje s ostatkom svijeta i izletnički brodovi, a s unutrašnje strane na tridesetak vezova privez je za jahte kojima je potrebna struja, voda ili se namjeravaju duže zadržati na otoku.

Sjedim na klupi u dubokoj hladovini i uživam u nježnom maestralu koji uobičajenim ritmom hlađi luku. Na pristan pruge upravo pristaje izletnički brod prepun turista. Na dijelu mola za nautičare i na sedamdesetak bova pod Svetim Petrom na kojima su mahom vezane jedrilice vlada jutarnja užurbanost. Većina je brodova na odlasku. Na jedrilicama oni uvježbani dižu jedro, hvataju povoljan vjetar i brzo nestaju iz vidokruga dok će ostali do izlaska iz kanala polagano motorom. Njihovim odlascima mijena se jutarnja slika Ilovika u dnevnu, pomalo letargičnu sliku koja će potrajati do

²¹ Konop s pramca ili krme postavljen pod malim kutom u odnosu na uzdužnicu broda radi sigurnijeg veza.

popodneva kada će polagano početi pristizati novi brodovi na noćenje. Samo će pogled na Sveti Petar ili, po domaći, *Priko* uvijek biti isti.

Kad se spominje Ilovik, gotovo se uvijek misli i na Sveti Petar, po onoj kako svaki otok ima svoj otok. No ovdje kao nigdje drugdje na Jadranu, barem koliko ja znam, ta uzrečica dobiva nešto drugačiji, širi značaj. U raskošnoj monografiji o Iloviku i Svetom Petru autorica Gordana Pavoković, zaljubljenica u Ilovik, piše o „dva otoka istog imena od kojih se na jednom živi, a na drugom vječno počiva“. Jer Ilovičani na Svetom Petru odvijek pokapaju svoje preminule, ali drže na njemu ovce i uzbajaju masline. Zbog ovaca za Ilovik možemo reći kako je i otok ovaca. Ne toliko zbog njihova broja koliko zbog često bliskih susreta s njima za šetnje otokom, pa i mjestom, što je zapravo dio šarma Ilovika i otočka tradicija.

Na ostatcima ilirske gradine na Svetom Petru Venecija je sagradila u 16. stoljeću utvrdu koja je kao i negdašnja ilirska nadzirala prolaz kroz Ilovička vrata i čuvala otok od upada uskoka. A kada sutra nastavimo putovanje, proći ćemo prije izlaza iz Ilovičkih vrata pored Vele strože, brda na čijim su padinama neistraženi ostaci još jedne ilirske gradine. Smještene gotovo jedna nasuprot drugoj, ove su utvrde, uz kasnije podignutu mletačku, dokaz važnosti i značaja Ilovičkih vrata za plovidbu od vremena prapovijesti do kraja srednjeg vijeka.

Puti iz davnina ne vode samo akvatorijem Aspyrisa već i preko njih. Od najsjevernije točke Cresa preko Lošinja do uvale Pražina na krajnjem jugu Ilovika. Danas među suhozidima kroz maslinike, nasade smokava i otočka bespuća vodi, kao spomen na njih, turistička pješačka staza Via Aspyrise duga 75 km. Ovog su je ljeta uređivali i markirali zaljubljenici u Aspyrise i turistički radnici sa sva tri otoka.

Za popodnevne šetnje hodat ćemo zadnjim, gotovo ravnim dijelom Via Aspyrise, koja prolazi udolinom između najvišeg vrha Ilovika, Dida na južnoj strani i Vele Strože, drugog po visini, na sjevernoj strani udoline, spajajući luku Porat s uvalom Paržine.

Na oba su vrha ostaci osmatračnica još iz doba Austrije i JNA sagrađenih vrlo vjerojatno na ostatcima nekih osmatračnica iz davne prošlosti.

Dno mora u Paržini svo je sazdano od najfinijeg pijeska i završava brdom *lažine* kao kakvim bedemom koji milenijima naplavljaju valovi juga pomalo kradući more od mora. U uvali je more mirno, ali vani na moru

ima bijelih krijesti pa vijećamo hoćemo li krenuti po planu rano ujutro ili *laganini* nakon *marende*.

Ujutro je Serđo kojemu se žurilo nastaviti put prema Boki kotorskoj navalio da kremo iako vani zasigurno ima još marete, neugodnih valova zaostalih nakon vjetra koji će nas najmanje dva sata mlatiti u bok, što na *Jutarnjoj zvijezdi* nije ni malo ugodno.

I doista, čim sam prošao rt Radovan na poluotočiću koji sa sjevera zatvara uvalu Pražine, dočekali su me valovi. Proklinjem i valove i sebe i Serđa i Grgu. Serđa i sebe zbog toga što, kad sam se već dao nagovoriti da krenemo, nisam pripremio brod za ono što me čekalo, nego sam ostavio poluotvoreni poklopac na krovu kabine, valjda zato da bi koji val mogao zaliti krevet i nezaključana vrata wc-a koja sada nesnosno lupaju. Na Grgu sam se naljutio jer se uputio na pramac dok ga nisam gledao. Da ga je u toj šetnji povukao val, ne bi bilo šanse da ga pronađem u moru i izvučem na brod jer je spašavanje iz uzburkanog mora složena operacija za koju je na ovako nemirnom moru potrebno barem dvoje, i to uvježbanih.

S Ilovikom po krmi za *Jutarnjom zvijezdom* ostaju i kvarnerski otoci. Uobičajeno za mirnog ili za plovidbu podnošljivog mora najkraći put do zavjetrine Ista na njegovoj jednoj ili drugoj strani vodi između usamljenog svjetionika na otočiću Grujica i otoka Silbe i uz mistična Tri grebena do jedne od dviju luka u mjestu Ist: trajektnoj luci u uvali Kosirača na sjeverozapadu i luci i sidrištu u uvali Široka na jugoistoku otoka.

Lijevo od pramca ostavljam čudesnu Silbu i sjevernije od nje Olib, otoke zadarskog arhipelaga, toliko blizu jedan drugome da često, spominjući ime jednog, mislimo na oba. A ispred pramca su Tri grebena! Usamljena kamena gomila usred širokog kanala istočno od Premude zbog imena, položaja i karakterističnog izgleda istovremeno i božanski čudesni i pomalo mistični. Kao da su iz kakavog SF filma ili pak s dalekih mora. Kada razmislim, shvatim da je zapravo neumjesno samo za jedan otok, otočić ili hrid zadarskog arhipelaga napisati da je čudesan jer za barem njih desetak od četrdesetaka na koje sam svih ovih ljeta pristajao ili pored kojih sam samo plovio mogu reći da su čudesni svaki na svoj način.

Zapadni, Srednji i Južni greben poredani jedan za drugim veličanstveno strše usamljeni usred Silbanskog kanala. Onako uski, strmi, gotovo golih kamenih vrhova, nastanjeni tek galebovima, gnjurcima i čigramama, posjeduju i dio mističnosti naših usamljenih otoka otvorenog mora. Dok se *Jutarnja zvijezda* valja s boka na bok, mogu si predaći što su

proživljivali Argonauti ili neki drugi nauti dok su nošeni olujnom burom ili se boreći s valovima pobjesnjelog juga, plovili mimo njih i sa strahom i praznovjerjem zazivali bogove da ih sretno dovedu do sigurnog zakloništa.

Grebeni i karakterističan stožasti vrh na udaljenom Istu bili su starim nautima orientir pri plovidbi put jugoistoka. Ploveći približno u pokrivenom kursu (rt prvog, Zapadnog grebena, kameniti vrh Srednjeg grebena, koji zaklanja pogled na Južni greben, i gorski vrh na Istu), žurili bismo što dalje i brže od vjetrovitog Silbanskog kanala i još vjetrovitijeg Kvarnerića kojima se hoćeš-nećeš oduvijek moralo kroz Kvarnerićka vrata do zaštićenijih prolaza i kanala srednje Dalmacije.

U Silbanskom kanalu bura i jugo pušu snažno stvarajući velike valove, a i *kurenat*²² je u kanalu često vrlo jak i neredovit. Mnogo je onih u dalekoj prošlosti koji su u tom opasnom dijelu istočnojadranskog trgovačkog puta stradali bezuspješno se pokušavajući dočepati zakloništa i spasiti se od bijesa svojih bogova mora – Bindusa, Eola, Posjedona, Okeana, Neptuna ili Peruna. Njihove olupine, osim što su dragocjena svjedočanstva postojanja plovnih puteva duž istočne obale Jadrana od prapovijesti, antike, starog i srednjeg vijek, dio su i sugestivnih priča o impresivnom bogatstvu, kulturno-povijesnoj baštini, ali, nažalost, i mamac za nepozvane lovce na blaga.

O rezultatima do sada provedenih istraživanja ovog akvatorija Smiljan Gluščević iz Arheološkog muzeja u Zadru u studiji Arheologija Silbe i silbenskih grebena piše: „Grebeni su bili sudbonosni za mnoge antičke (vjerojatno i predantičke, prim. aut.), jedan kasnosrednjovjekovni i jedan novovjekovni brod. Najznačajniji su nalazi broda s velikom količinom, u jadranskom miljeu često unikatnog materijala, iz sredine 1. st. n. Kr., nalaz zvona iz druge pol. 13. st., odnosno nalazi broda s topovima, sidrima i keramikom iz sredine 17. st. Valja im pribrojiti i prvi u podmorju Jadrana zasvjedočeni brodolom s betičkim amforama.“

Plavi i Aldo usprkos valovima u bok ne odustaju od plovidbe ravno na grebene dok Serđo i ja hvatamo kurs prema udaljenoj Premudi primajući valove u pola pramca. Da ima vjetra, razvio bih roll-flok i tako primirio posrtanje. Ovako trpim i tješim se kako su za ovakvog stanja mora, ali i daleko težeg, morali ploviti Jazon i prvi nauti.

Pod Premudom more se donekle smirilo, a u prolazu između Škarde i Ista postalo je potpuno mirno i takvo ostalo za čitave plovidbe

²² Morska struja

duž vanjske strane Molata, kroz Sedmovraće i Srednji kanal sve do novog sidrenja na otoku Ižu.

KROZ RAZIGRANO SEDMOVRAĆE DO IŽA I SALIJA

Ostavljamo Ist, Škardu, a ubrzo i Molat za krmom. Cilj nam je Iž, otok u Srednjem kanalu između obale Dugog otoka i Ugljana.

Plovimo s vanjske strane Molata prema Sedmovraću, komadiću mora sa sjevera, istoka i juga okruženog spletom otoka, otočića, hridi, grebena, pličina, kanala i tjesnaca, a sa zapadne strane, kojom mu prilazim, raskriljenog preko Maknare, najšireg prolaza Sedmovraća otvorenom moru. Po imenu tog prolaza, koje potječe iz vremena kada su ovim vodama gospodarile rimske *trireme*, cijelo Sedmovraće se ponekad naziva Maknare.

Od doba Rimljana ostalo je mnogo toponima, pa tako i ime otoka Tramerka ili rta Bonaster na krajnjoj jugozapadnoj točki Molata, koji ostavljam slijeva. Iza njega je ulaz u prostrani Brguljski zaljev, prirodnu luku gotovo 3 milje zavučenu u kopno Molata. Na sjevernoj obali neposredno prije ulaza u zaljev uvala je Lučina iznad koje je mjesto Molat i do nje uvala Podgarbe. Pri dnu zaljeva Brguljski je otočić koji je zajedno s lučicom Brgulje, smještenom na brdu iznad mora, pravi nautički raj.

U početku još držim kurs prema svjetioniku Veli Rat koji je na sjeverozapadnom rtu Dugog otoka jer sjeverno od svjetionika leži olupina teretnog broda *Michelle*. Nakratko ću je obići. *Michelle* se nasukao na pličinu ispred Dugog otoka 1983. godine. Kada sam ga obišao prvi i jedini put s Aldom 2002. godine, brod nagnut na lijevi bok bio je još najvećim dijelom trupa iznad površine mora i muški se dio naših posada hrabro popeo na njegovu palubu.

Uz pivo iz boce pred dućanom na rivi u Velom Ratu od otočana smo čuli priču kako ga je *barba* namjerno nasukao radi osigurnine. Godinama je polagano tonuo i sada mu je nad površinom samo jarbol.

Dugo se odupirao mlatu valova i vjetrovima što dolaze s otvorenog mora, a onda se predao i nestao zauvijek u plavoj grobnici brodova, najžalosnijoj sudbini svakog broda, ma koliko bio star i *ruzivani*. Uokolo jarbola dosta je brodica raznih zastava. Njegova je olupina i dalje atrakcija koja, otkako je potonuo, privlači ronioce. Nemam namjeru zaroniti pa okrenem timun kako bih podalje od njega kroz uski prolaz između otočića Brščak i rta Borje na Dugom otoku ušao u Sedmovraće. Ovo pomalo neobično ime potječe od sedam plovnih prolaza koji vode iz Sedmovraća ili u njega. Tri su prolaza sa zapadne strane, dva su s istočne i dva s jugoistočne.

Istočnim i zapadnim prolazima kopnena obala i unutrašnji otoci preko Virskog mora i Sestrunkskog kanala povezani su s otvorenim morem i zapadnom obalom Jadrana daleko iza prividnog obzora. Preostala dva prolaza na jugoistočnoj strani Sedmovraća vode u mirnije i zaštićenije vode kanala srednje Dalmacije, a zatim iznova nemirnim morem do kanala južne Dalmacije, širokih i otvorenih snažnim južnim i sjevernim vjetrovima.

Obzor, čudesna linija koja dijeli more od neba, oduvijek je privlačio naute, od prvih do današnjih, pitanjem što li se krije iza obzora. Istini za volju, moji junaci Jazon i Odisej bili su voljom bogova prisiljeni istraživati što se to krije iza horizonta.

No Diomeda i Kadma, kao i sve prije i poslije njih, od onih bezimenih do onih čija su imena u povijesti pomorstva zapisana zlatnim slovima, na to je nagonila čovjekova priroda, njegova stalna potreba za otkrivanjem novih spoznaja.

Zbog zakriviljenosti zemlje prividni horizont u koji bih gledao s *Jutarnje zvijezde* da promijenim kurs put otvorenog mora udaljen je 5,9 kilometara. Izračunao sam ga zlu ne trebalo kada zaplovim otvorenijim morem južnog Jadrana. Udaljenost prividnog obzora izražena u kilometrima izračunava se vađenjem drugog korijena iz broja dobivenog umnoškom 13 visina oka promatrača mjerene od površine mora. Zato će obzor biti udaljeniji što je oko promatrača više u odnosu na površinu mora. Otud na starim jedrenjacima koševi na jarbolima. Iz njega bi nesretnik kojeg je zapala *gvardija* u košu za olujnog mora s olakšanjem dojavio onima na palubi (deset i više metara ispod): *Zeeemlja na vidiku!* Ili u goroj varijanti: *Neprijateljski brod na vidiku pet stupnjeva lijevo!*, primjerice.

Zbog toga su i svjetla svjetionika postavljena na visokim kulama, a one su pak, koliko to reljef omogućava, građene na što višim položajima.

Tako je svjetlo Velog Rata na visini od 41 metra od srednje razine mora pa je vidljivost njegova glavnog svjetla dvadeset dvije nautičke milje.

Inače, svjetionik Veli Rat jedna je od atrakcija Dugog otoka prepunog mogućnosti prakticiranja života na otočki način. Tako uz stalnu posadu na svjetioniku mogu boraviti i oni koje privlači bijeg od svakodnevice, potreba za nekim posve drugačijim iskustvom ljetovanja.

Ušavši u Sedmovraće, ostavio sam desno po boku Solišćicu, prostranu i od svih zala osim sjeverozapadnjaka dobro zaštićenu prirodnu luku na sjeverozapadu Dugog otoka i zapadnije od nje zaljev Panteru u kojoj je naselje Veli Rat. Volio bih da uplovimo u nju i obnovimo stare uspomene, no Plavi i Aldo nisu za promjenu plana pa krenem za njima prizivajući usput sjećanja na moj prvi posjet Panteri.

Te smo 2002. godine bili privezani u Velom Ratu s vanjske strane minijaturnog, na toj strani praznog molića u namjeri da tu i prenoćimo. Dok Daria i Ivanka, moja supruga, obnavljaju zalihe u majušnom dućanu, Aldo i ja ispred *butige* ispijamo pivo i čavrljamo s domaćima. Poučeni dobro znanim iskustvom među nautima, *veži se tamo gdje se vežu domaći*, pitamo starinu lica izbrzdana vjetrom i morem koliko je na toj strani molića vez siguran za noćenje. Nakon kratke šutnje stiže odgovor: „Siguran je ako se ne digne polenat.“ Stanka. „Tada biše dico otuda.“ Iako smo to upozorenje shvatili više kao sprordanju domaćih s neznalicama, odvezali smo se uskim tjesnacem, toliko plitkim da je siguran plovni put kroz njega označen, u drugi dio zaljeva u kojemu dubina mora ne prelazi pet metara.

Nešto južnije od Pantere i svjetionika Veli Rat pješčana je uvala Sakarun koji mnogi smatraju jednom od najljepših plaža na Jadranu.

Iz one uvale, što mi je nalik jezeru, drugog smo se jutra nas četvero uputili pješice u Sakarun. Na tom je dijelu Dugi otok šumovit i hodanje tvrdim tlom kroz šumu nakon tri tjedna plovidbe činilo je posebno zadovoljstvo. Naročito je zadovoljna bila Ivanka koja je jedva čekala dočepati se kopna.

Na jugoistoku, na samom kraju otoka 8 je kilometara duboka Telašćica, jedna od najzaštićenijih prirodnih luka u Jadranu. Zbog svoje iznimne ljepote taj je zaljev zaštićen i proglašen parkom prirode. Iznad njega, prema unutrašnjosti otoka, odvojeno od zaljeva i otvorenog mora uskom prevlakom, ljeska se na ljetnom suncu jezero Mir.

Iako sam u Telašćicu uplovio već nekoliko puta, teško mi je opisati doživljaj njezine ljepote. Jer kako u nekoliko rečenica dovoljno dobro dočarati tri njezina dijela koja su zapravo tri *morska jezera*, 25 uvala, bezbroj rtova i pet otočića. Iako me korijen imena nevjerljivo podsjeća na domaću životinju, ime Telašćica vjerojatnije potječe od latinskih riječi *tre lagus* zbog ona tri *jezera* međusobno povezana uskim prolazima.

Dok plovim Srednjim kanalom duž sjeveroistočne obale Dugog otoka koja je naseljenija i pitomija od jugozapadne pitam se ne propuštam li priliku da, kada sam već stigao toliko daleko na jugoistok, još jednom za života uplovim s *Jutarnjom zvjezdrom* u Telašćicu. A onda se manem crnih misli zaokupljen sjećanjima na uplovljavanja u sva ona druga prelijepa dugootočka mjesta pored kojih plovim. U lijepoj su mi ustupeni ostala Božava, Brbinj, Savar, Žmanj, Sali. Božava po ljupkosti, Brbinj svojim dvjema uvalama, Savar, tik do Brbinja, po idili, Žmanj po odličnoj janjetini ispod peke. A Sali? Ah, Sali, Sali!

Dugi je otok stvarno dug i izdužen, što putniku koji plovi uz njega ili se pješice uputio istraživati otok ostavlja dojam još veće izduženosti. Oko 40 kilometara duga otočka cesta vodi s jednog na drugi kraj i povezuje Dugi Rat i Telašćicu, a prolazi kroz gotovo svako mjesto ili barem pored svakog od 11 mjesta na otoku.

Osim idiličnih naselja ima se još štošta istražiti na Dugom otoku. Šipilje, klifovi ispod kojih duuuboko dolje huči more, kraška polja, vrhovi s ostatcima ilirskih gradina, gromače, ostatci rimske ville rustice, skrivene uvale, skloništa za ratne brodove ukopana u stijenama...

Sidrenje radi noćenja u maloj i i po dubini mora plitkoj uvali na sjeverozapadnoj strani Iža bio je čisti promašaj. Uvalu nam je pred nekoliko godina pokazao prijatelj Marino. Zaštićena je od bure i juga obalom Iža, a od zapadnih vjetrova nizom od tri otočića i poluotoka između kojih su pličine i hridi. Od tada je oko njih podignuto ribogojilište, pa sada uz pustu, nisku i nepristupačnu, zapravo neljubaznu obalu do koje vodi put iz Velog Iža uređen očito radi dostave hrane za tune i odvoz tuna stječem dojam da smo usidreni u kakvoj industrijskoj zoni.

Stoga nismo dijelili oduševljenje uvalom kakvo nas je bilo obuzelo za prvog posjeta.

Te je godine uvala bila mirnija. Zapravo življa na posve drugačiji, nautičarski način. U njoj smo se našli s bračnim parom, Marinovim prijateljima koji plove na brodu velikom poput kakvog putničkog. Barba, naš

čovik, tenor je koliko se sjećam u Bečkoj operi, a žena i djeca su Austrijanci. Do pred jutro orile su se malom valom najljepše operne arije skladane za tenore i *vječno zelene* pjesme koje čovjeku razgaljuju dušu. Drugo jutro moj pas Nero, legenda naše *kumpanije*, i ja krenuli smo protegnuti noge uskim puteljkom koji je stisnut gromačama iz dna uvale vodio uzbrdo u Veli Iž. Opalio zvizdan, zrikavci neumorno zriču, gušteri se motaju pod nogama, Nero, slobodan, neumorno trčkara, a ja, opijen mirisom i krajobrazom, hodam zanesen. Nismo stigli ni do jednog od dva Iža, ali sam na povratku brao rogače. Gotovo sam siguran da sam ih tada video prvi put u životu na drvetu.

Veli i Mali Iž, jedina dva otočka mjesta, na drugoj su strani otoka. Bez ikakve dvojbe moguće je pogoditi koji je veći. Iako atraktivni, lišeni su glamura masovnog turizma. No zato su im tradicionalne ribarske fešte za pamćenje. Na jednoj od njih u nekoj od ranijih godina okupili smo se u proširenom izdanju sa 6 brodova Plavi, Vesna, Aldo, Daria, Serđo, Nevenka, Boro, Vlasta, Jože, Cvetka, Nero i ja. Nakon prejedanja tunom i srdelom te ispijenih čaša iškog crnjaka veselo je bilo gumenajcima pronaći naše brodove koje smo ostavili usidrene negdje ispred luke.

Odlučni da nećemo prespavati u vali iza pontona ribogojilišta dižemo sidro i odlazimo. Na izbor imamo tri destinacije, podjednako atraktivne: Veli i Mali Iž i nešto udaljeniji Sali na jugu Dugog otoka pa ne moramo daleko.

„Idemo u Sali potražiti vez za noćenje! No najprije ćemo u Zaglav *natankati gorivo*“, rezolutno reče Plavi prije nego što smo se Aldo i ja odvezali od *Plavog II*.

Sali je najveće mjesto na Dugom otoku, smješteno u dubokoj uvali posve uskoj pri svom kraju. Uvala se protegnula u smjeru jugoistok – sjeverozapad i njezin izduženi oblik diktira jedan od dva uobičajena urbanistička oblikovanja starih ribarskih mjesta.

Prostranom rivom može se proći od jednog do drugog rta na ulazu. Natiskana je gotovo čitavim obodom zaljeva nizom katnica od kojih su mnoge iz prošlih stoljeća i čiji su kameni zidovi skriveni iza urednih fasada.

Svakodnevica Salija odvija se na rivi, osunčanoj gotovo od izlaska do zalaska sunca. Svakako više na njezinoj sjevernoj strani na kojoj su i *butiga* i minijaturna *pjaca*, i *kafići* i pošta... Samo nedostaje hladovine u sjeni razgranatog drveća.

S obje obale zaljeva od rive uzbrdo uskim se kalama penje živopisni Sali.

Grga i ja najprije čemo jednom od kala na sjevernoj obali zaljeva. Strmina kojom se uspinjem zajedno s kućama, novijim što se više penjemo, južna je strana šumovitog poluotoka. Na njegovoj sjevernoj obali, okrenutoj Pašmanu dva su manja zaljeva u koje je sišao taj noviji dio Salija.

Panorama zaljeva pod nogama dobiva novu vizuru i drugačiju dimenziju. Djeluje atraktivnije i daleko manjim nego što mi se činio dok sam u njega uplovjavao, a onda i hodao rivom.

Šest molova na obje strane zaljeva, od najvećeg na ulazu do najmanjeg u njegovu dnu, zagazilo je u zaljev. Tri mola ujedno su i lukobrani što štite luku od valova južnih vjetrova.

Gledam naša tri broda, Serđo je nakon što je *natankao* gorivo otplovio put Boke kotorske, usamljene u četverovezu na južnoj obali zaljeva, dijelu rive namijenjenom onima u prolazu. I na ovoj, sjevernoj strani dio rive nakon mola uz koji pristaje brodska *pruga* namijenjen je nautičarima, najzahvalnijim gostima svih luka i lučica. A u nastavku, sve do kraja zaljeva mali je mandrač u kojem Saljani vežu barke.

Do predvečerja svi će vezovi biti zauzeti uglavnom onima što navraćaju u Sali na putu za Kornate ili se puni dojmova iz njih vraćaju.

Sali je oduvijek bio mjesto ribara. Pisani dokumenti iz 10. stoljeća svjedoče o tome.

Na drugom kraju *naše* rive tvornica za preradu plave ribe *Mardešić*, jedna od rijetkih industrijskih pogona u Dalmaciji na početku 20. stoljeća. Prvo je započela s proizvodnjom soljene ribe, da bi dvije godine kasnije krenula proizvodnja ribe u konzervi. Ubrzo *Mardešić sardela* postaje sinonim za vrhunsku riblju konzervu.

Državno upravljanje tvornicom i neuspješna pretvorba u zadnjem desetljeću prošloga stoljeća srozali su nekadašnji brend *Mardešić*. Usprkos višekratnim promjenama vlasnika, rasprodaji tvorničke opreme i vlastite ribarske flote *Mardešić* je tonuo poput kakva starog ruzinavog broda. Tvornica je na kraju ipak dobila vlasnike kakve taj brend i zaslužuje – najstariju francusku tvornicu ribljih konzervi *Chancerelle* i domaću tvrtku *Pilchardus*.

U još do nedavno zapuštenom i oronulom postrojenju *Mardešića* skladno se uklapa nova tvornička hala. Dok ju gledam obuzme me lirsko-epsko raspoloženje jer jedna tužna priča o propadanju naše ribarske i pomorske tradicije završava *happy endom*. Kako nisam pjesnik, u sjećanjima potražim neki prigodni stih znalca. Možda onaj Cesarićev? *Vedri se nebo. Sunce se rada. / Plovi iz luke jedna lađa; / Jedna što dugo stajaše u doku, / Sva izbijena, s ranama na boku. More, ko mati, vuče je u krilo. / Ljulja je, šapće: Ništa nije bilo.*

Nažlost, mnoge tužne priče o Jadranu, različitog sadržaja i značenja, uzrokovano najblaže rečeno našom nebrigom kojom uništavamo ono što nam je na ovaj ili onaj način povjerenio na čuvanje, nemaju sretan završetak poput priče o sardinama Mardešić.

Spustivši se natrag na rivu, u dva tri koraka na drugoj sam obali zaljeva. I opet se uspinjem uskom kalom između starih kamenih kuća. Podalje od rive župnu crkvu iz 15. stoljeća u maniri gotike s raskošnim drvenim oltarom iz 17. stoljeća krase dva zvonika. Jedan običan na dvostruku preslicu uzdiže se nad portalom, a drugi meni *neobičan* i odvojen od crkve kao u Istri, sagrađen krajem 20. stoljeća na temeljima starog. Izgledom kao da mu je graditelj, a možda i je, inspiraciju pronašao u kasnoj formi Art decoa²³.

Glagoljaški zapis na crkvi, a ima ga i na starim nadgrobnim spomenicima na groblju tik do crkve, svjedoče kako je župa dugo uspijevala njegovati glagoljaštvo.

Nedaleko od crkve na kraju mjesta je Saljsko Polje s maslinikom u kojem ima maslina starih i 700 godina. *Maslinova šuma*, kako ga zovu domaći, danas je zaštićeni botanički rezervat. Prema legendi tu su masline počeli saditi još stari Grci.

Produžim li dalje došao bih nakon 2,5 km do obale Telašćice, a nakon još dva kilometra i do čuvenih Dugootočkih klifova na obali okrenutoj otvorenom moru. No upeklo je i nisam se usudio nepripremljen; bez vode i u neprikladnoj obući upustiti se u tu avanturu.

²³ *Ukrasna umjetnost, pravac u gotovo svim dijelovima umjetnosti nastao dvadesetih godina prošlog stoljeća. Izašao je iz mode tijekom II. svjetskog rata, a šezdesetih se godina skromno i iz nostalгије pomalo primjenjuje. U stilu art decoa građen su na primjer Chryslerov neboder i Empire State Building, a u Hrvatskoj jedan čitav gradić – rudarska Raša i hoteli Esplanade i Dubrovnik.*

Ujutro sjedimo uz prvu kavu na meni najromantičnijem mjestu u Saliju – moliću u sjevernom kantunu mandrača tik do mora i vezanih barki, na minijaturnoj i skladnoj terasi *kafića* koji je s druge strane ulice, za čija se slobodna mjesta treba itekako potruditi. Nagrada je širokokutni pogled na zaljev i rivu koja se budi i puni užurbanim domaćima, zaostalim partijanerima, prvim šetačima s malom djecom i psima, turistima ranoraniocima, dostavnim vozilima. Barkama što se vraćaju iz noćnog ribolova okružene graktavim galebovima, ili su na vezu, dok ribar slaže mreže odvajajući ulov za prodaju na malom merkatu nedaleko terase, od onoga za marendu. Prugu koja uploviljava uz prodoran zvuk brodske sirene dok se istovremeno dio rive namijenjen brodovima u prolazu polagano prazni.

Ta od jutra do kasno u noć isprepletenost mještana i gostiju koji bilo da su doplovili na otok svojim brodom, brodom u najmu, *prugom*, izletničkim brodom ili došli automobilima, daje Saliju šarm svojstven gotovo svakom otočkom mjestu, no na jedan drugačiji Saljanski način, zbog kojeg mi je Sali toliko prirastao srcu.

Nedostaje li mi na toj slici slikovitog mjesta jedan klasični, prostrani središnji trg? Mislim da ne.

S MORTARA GLEDAM NA KORNATE

Eto nas pred otokom Murterom! Iako je to otok koji volim uvijek iznova posjetiti zbog doista puno razloga, pri spomenu njegova imena prva mi je asocijacija ljupko mjestašće Betina s njegove istočne strane. No mi plovimo s njegove vanjske, zapadne strane, stoga ovaj put nećemo uploviti u Betinu.

Niskim reljefom otoka dominira brdo Raduč na sjeverozapadu. Usprkos maloj visini, svega 125 metara, s vidikovca se pruža nezaboravan pogled na cijeli otok, Kornate – *prekomorski posjed* Murterana, i gorostasni planinski lanac Dinarida što se uzdiže nad morem uzduž gotovo cijele istočne obale Jadrana. Pod njima jugozapadni kraj plodne zaravani Ravni

kotari što se prostire od Novigradskog mora na sjeveroistoku i razdvaja planinski lanac od mora. Ali vratit će se Dinaridi tridesetak kilometra južnije na rijeci Krki ponovno k moru u svoj svojoj surovoj ljepoti.

Murter od kopna dijeli uski, plovni Murterski kanal. U njegovu najužemu dijelu, Murterskom tjesnacu usred naselja primjereno imena Tisno kanal je širok svega 80 metara. Zbog kanala se Tisno tijekom stoljeća razvilo u jedno od nekoliko mjesta na Jadranu smještenih jednom nogom na otoku, a drugom na obali kontinenta s kojim ga povezuje pokretni most. Sjeverozapadno od mosta kanal je plići i njime prema Betini mogu ploviti brodovi do 6 metara gaza.

Prilazeći Betini s te strane, putniku se već iz daljine otvara pogled na njezin čudesni šarm. Smjestila se u uvali čiji ulaz podsjeća na otvorena usta po čemu je vjerojatno i dobila ime. Jer *bet* na starokeltskom znači usta. Da je srednjovjekovna Betina nastala u davnini na pomno odabranom mjestu, osim keltskog imena govore i sačuvani tragovi rimskih ljetnikovaca u njezinoj okolini. Središnji mjesni trg *Na moru* okružen autentičnim kamenim kućama, kalama, škverovima, kao da se sprema zaći u more preko lučice načičkane jarbolima s namotanim latinskim jedrima na kosnicima. Tu sliku očuvane davnine upotpunjuje gotovo u cijelosti sačuvana barokna župna crkva svetog Franje koja bdi nad romantičnom Betinom arhitektonski i urbanistički uobličenoj prema ljudskim potrebama. Osim po staroj gradskoj jezgri Betina je čuvena i po svojoj brodogradnji tradicijskih drvenih brodova s latinskim *jidrima* – gajeta i leuta. Uz brodogradnju kao u kompletu ide i Prezentacijski centar Betinske brodogradnje s muzejom u kojem je četrdesetak gajeta i leuta, lijepih poput Barbare iz Slamnigove pjesme (*Barbara bješe bijela boka Barbara bješe čvrsta, Barbara bješe naša dika Barbara, Barbara lijepa ko slika*) izloženih u svojem prirodnom okruženju – na vezu uz rivu. Tijekom ljeta cjelokupna betinska flota sudjeluje na regatama latinskih jedara koje se održavaju uzduž obale. *Bijela jedra i bijela bedra*, pjeva Slamnig o brodovima naših starih. A ona murterska, znakovita imena *Regata za dušu i tilo*, melem je u ovo 5G doba i za učesnike i za gledaoce.

Kako Plavi, Aldo i ja plovimo s vanjske strane Murtera, odlučimo dvije noći prespavati u Svetom Nikoli, čudesnoj vali na jugozapadnoj strani otoka, vezani krmama na molo u njezinu dnu. U njoj more do samog kraja ima popriličnu dubinu, a kako nema *muringa*, Plavom i Aldu trebat će dugački sidrenjaci za naš miran san.

Stari kameni mol što se ispružio poprijeko vale, od zapadne, strmije strane, sazdane od negostoljubivih i prijetećih grota, završava prije nego što će doseći djelomice podzidanu istočnu obalu koju *krasi* betonirano kupalište. Ostavljeni prolaz, širok tek toliko da se dvije barke mogu mimoći, vodi u dva minijaturna i plitka mandrača u kojima barke posve sigurne vežu ribari iz susjednih Jezera i kuća što odnedavno niču u uvali i uz makadamski put što vodi do Jezera, obližnjeg mjesta na drugoj strani otoka. Vala je pri svom kraju toliko uska da se s jedne na drugu obalu može nabacivati kamenjem.

U toj otočnoj idili kao šaka na oko djeluju betonska i ciglena zdanja što su s tri strane okružila ubavu i skromnu crkvicu svetog Nikole iz 15. stoljeća, kakvu vidam posvuda po otocima i kopnenoj obali, sagrađenu na kamenom platou tik iznad mora. Ono što još dosad nisam video neprimjereno je velika novovjekovna katnica s apartmanima tik uz nju prijeteći da izgura u more tu ubavu, sveže u bijelo olijenu crkvicu sa zvonikom na jednostruku preslicu nad skromnim portalom i urednim okolišem. Veliko četverokrako sidro, pomalo nalik onima koje ribari zovu mačak, sve *ruzinavo*, izvađeno iz mora tko zna kada, primitivan križ od oblica crnike, primorskog hrasta, spomen-ploča i nešto grmolikog cvijeća oplemenjuju plato ispred crkvice i podsjećaju na to da se usprkos očiglednoj devastaciji o ovoj kulturno-povijesnoj baštini ipak netko brine. Kako je sveti Nikola nebeski zaštitnik pomoraca, ali i djece, zamalo je bezbroj crkvica po obali posvećeno njemu, a i podsta otočića i hridi nose njegovo ime. *Kupit ću svetu svetome Niki, ako se spasimo Barbara i ja e tutti quanti in compagnia*, zaziva stari maritim svetog Nikolu u pjesmi Barbara, meni najljepšoj pjesmi ispjevanoj o jednom brodu.

Drugi dan usprkos suncu i žegi odlučimo otići u obližnja Jezera. Pješice, naravno. Treba popuniti brodske zalihe *spize*, sjesti na koju od terasa uz more, uživati u pogledu i ugođaju ljetnog *muvinka* i *mrzloj pivi* iz špine.

Jezera su na strani okrenutoj kopnenoj obali neposredno nakon ulaza u Murterski kanal iz pravca jugoistoka. Nakon pola sata hoda kamenim putem držeći se, gdje god je to moguće, škrtog hладa što ga pruža poneko usamljeno drvo, dočepamo se s olakšanjem asfalta i prvih kuća. Od zadnjeg su mi posjeta daleke 2008. godine Jezera ostala u sjećanju kao uzavreli košmar. Mnoštvo nautičara s brodova vezanih u marinu i na rivi, turista što borave u bezbrojnim apartmanima, gotovo svi preplanuli od sunca s mirisom mora i krema za sunčanje, automobila što jure rivom zahvaljujući mostu, pasa (na uzici) i ponekom domaćom mačkom koja se izležava na suncu i sve još garnirano konglomeratom različitih jezika.

Dok se muški trio naše male ekspedicije veseli pivu, a ženski duo šopingu, Grga zadovoljno ugura glavu u *sić* u koji se skuplja kondenzat klima-uređaja na bočnoj strani neke *butige*.

Iz sjene uskog prolaza izbijemo na osunčanu rivu u samo središte mjesta, rastegnuto polukružnom obalom duboke uvale s jedne na drugu njezinu stranu. Za razliku od Betine Jezera su, nažalost, na odviše komercijalni i konformistički način podređena masovnom turizmu. Jezera su dobitnici više nagrada za izvrsnost – od onih Turističke zajednice Hrvatske do nagrada europskih udruženja i turističkih časopisa. Posljednja im je ne tako davno dodijeljena za najljepšu rivu! Dok pijuckamo pivo na terasi uz more s pogledom na luku i sjevernu stranu zaljeva na kojoj se iza prvog i drugog reda novovjekovnih apartmana i kuća za odmor skrivaju, kao da se srame, krivudave kale starih Jezera, pokušavam shvatiti gdje se zapravo krije ta nagrađena ljepota.

Iako se u pisanim vrelima mjesto Jezera prvi puta spominju u prvoj polovici 13. stoljeća, oko ovog se zaljeva živjelo i u doba prije Krista, o čemu svjedoče, uz neistraženu Pudaricu, i dva tumula iz vremena Ilira.

Na povratku sa žaljenjem gledam u Pudaricu na vrhu niskog brijege. Prošlo je podne. Pripeklo je odviše i to nas odvraća od želje da skrenemo s puta i uspnemo se do nje. Za našeg zadnjeg boravka u Svetom Nikoli, Pudarica je još bila nepristupačna i sakrivena od pogleda gustom makijom. Prije tri godine dobrovoljnom akcijom mještana Jezera, članova različitih udruga i uz pomoć drugih mještana Murtera raskrčena je i sada mami svojom jednostavnom ljepotom. Nalik je krnjem stošcu građenom stepenasto tehnikom suhozida, a ime je dobila po *pudarima* – otočanima koji su se bavili poljodjelstvom i koji su s njenog vrha nadgledali i čuvali svoja polja. Murter koji je danas manje-više prekriven makijom, niskim mediteranskim raslinjem i borovima, nekad je bio čuven po velikim površinama zasađenim maslinama, smokvama i vinogradima.

Zbog čega je Pudarica doista sagrađena i kada je to bilo, još se ne zna. Pretpostavke idu od toga da je Pudarica prahistorijski tumul do toga da je zapravo stara tek koje stoljeće i da je nastala pri raščićavanju polja od kamena. Don Krsto Stošić (1884. – 1944.), svećenik i povjesničar kulture, u svom djelu *Sela Šibenskog kotara* o njoj piše kao ilirskoj gradini s koje je nadzirano more i koja je čuvala uvalu Svetog Nikole. Staro ime tog dijela Murtera, mali poluotok s brežuljkom na kojem je Pudarica i uvala pod njom, bilo je Mortar. Kako je *torre* talijanski naziv za utvrdu, kulu ili toranj moguće

je da je Mor-tar složenica koja označava morsku utvrdu. Moguće je i da od tog starohrvatskog naziva potječe današnje ime cijelog otoka.

Na desnoj obali uvale Sveti Nikola od mola se uspinje kratak puteljak prema kamenitu vrhu nad uvalom. Kad se već nisam popeo na Pudaricu, Grga i ja uputimo se na njega. Sami jer drugih zainteresiranih ni za ovo kratko planinarenje nije bilo.

Na početku uspona vrh je još obrastao u otočku makiju. No što se više penjemo, zeleni mu je pokrov sve škrtnji. Iako brdo nije odviše visoko, svega 64 metara, posljednji metri uspona oduzmu mi dah. Ne samo zbog strmine i zvizdana što je opalio već i zbog pogleda koji mi je podario.

Osvojivši ga, dok gledam iz rakursa galebova na brodove naše *kumpanije*, osjećam se poput galeba Jonathana Livigstonea i njegove družine.

Bajkovitu uvalu (usprkos onoj urbanističkoj nakaradnoj) s ljupkim bogoslužjem, poluotok što od zapada, zlu ne trebalo, zaklanja ulaz u uvalu i tamo daleko jug čarobnog i za nautičare rajskega kornatskog arhipelaga, jednog od dva morska nacionalna parka.

Više naslućujem nego što razabirem zbog udaljenosti i ljetne izmaglice rt Opat na kraju Kornata, najvećeg otoka u arhipelagu i u njegovu produžetku otočiće Smokvicu Veli i Malu. Do njih izdužena silueta Kurbe Vele s otočićima oko nje i otok Žirje, posljednji od vanjskih otoka ništa manje čarobnog šibenskog arhipelaga. Između njih, s ove udaljenosti meni nevidljive, kao rukom čarobnice razasute su pučinske hridi, grebeni i plićine. Još dalje, kao na strazi, usamljena hrid Blitvenica. Na hridi je svjetionik, skladno građena katnica za stalnu posadu i uz nju naslonjena kamena kula sa svjetlom.

Dugo me nije bilo u Kornatima, a istinski zastrašujućim vodama oko Blitvenice plovio sam nekoliko puta jako davno, tijekom zime 1963. godine i ranog proljeća 1964. godine, za onog svog neprocjenjivo dobrog i kratkog profesionalnog pomoračkog života.

Kornatima, nedvojbeno jadranskom raju, nekad težačkom, a danas nautičkom, zadnji sam put plovio još 2009. godine. Te smo godine Maja (Tatina kći!), labrador Nero i ja plovili s Plavim, Vesnom, Borom i Vlastom duž sjeverne, pomalo jednolične, no svejedno lijepo obale otoka Kornata. Oplovivši rt Opat, zašli smo u čarobni svijet razvedene pučinske strane otoka Kornata. Između njega, debelog mora i dalekog obzora uski je pojas od oko 150 otočića, hridi, grebena, pokojeg otoka i morskih prolaza na površini

ne većoj od 320 km², što kornatski arhipelag čini najrazvedenijim otočkim sustavom na Jadranu. Razliku između otoka, otočića i hridi ili grebena određuje njihova površina. Dok otoci imaju površinu veću od 1 km², površina *njihovih deminutiva* je od 0,01 do 1 km². Sve manje od toga je hrid ili pak greben ako hrid za plime potopi more.

Ploveći tog ljeta Kornatima, prošli smo zamalo kroz svaki njihov prolaz i tjesnac. Kao u kakvom labirintu, i u ovom morskom mnoštvu je ulaza i izlaza. Iako nijedan od njegovih morskih putova, baš kao i u pravom labirintu, nije bez izlaza, svako malo stječem dojam da *Jutarnja zvijezda* ulazi u neki koji nema izlaz. No taj privid bezizlaznosti već svakim djelićem preplovjenog kabla otkriva izlaz kroz prolaze koji vode sve dalje i dalje u tajnovitost arhipelaga donoseći atraktivnost i ljepotu plovidbi Kornatima. Zar je onda čudno da je Eduard VIII., britanski kralj (od siječanja do prosinca 1936.), odluku o abdikaciji zbog ljubavi svog života navodno donio dok je s *miss Simpson* jedrio Kornatima.

Iako su ovakva priviđenja česta pri plovidbama kanalima, prolazima i tjesnacima srednjeg Jadrana zbog velikog broja gusto prosutih otoka, otočića i prolaza među njima, plovidba kornatskim prolazima svakako je najčarobnija. Doživljaju plovidbe Kornatima mogao bih donekle prispodobiti plovidbu između minijature, ali atraktivne skupine otočića razbacanih pred ulazom u marinu Hramina i luku Murter na sjeverozapadu otoka Murtera.

Još smo malčice nastavili plovidbu duž pučinske strane Dugog otoka kako bi Maja vidjela čudesne klifove i park prirode Telašćicu, a onda se okrenuli i vratili na jug Dugog otoka.

Otok Kornat od Dugog otoka razdvajaju prolazi Velika i Mala Proversa. Mi smo zaplovili 100 metara širokom i jedva dva metra dubokom Malom Provesom pa nastavili Srednjim kanalom plovidbu put Istre.

I dok očaran s Mortara gledam prema Kornatima, uhvati me žal što ove godine neću ploviti i njima. „Iduće ču“, obećam u sebi. Malo razmislim, pa tvrdom i navrat-nanos danom obećanju dodam: „Možda!“

ROGOZNICA BEZ DUŠE, OPASAN RT PLOČA I SLIKOVITA MASLINICA

Morski prostor koji smo uzduž prelovili proteklih dana, a sada ga napuštamo naznačen je u Peljaru istočne obale Jadrana kao Kanali sjeverne Dalmacije. U njega smo bili uplovili nakon što smo prije tjedan dana iza krma ostavili stare Aspyrise.

Proteže se put jugoistoka od Kvarnerskog zaljeva sve do rta Ploča između otoka zadarskog i šibenskog arhipelaga.

Do Rogoznice, našeg sljedećeg odredišta, najprije ćemo ploviti jednim od kanala u šibenskom arhipelagu, a zatim dijelom otvorenog mora.

Za prolaz smo odabrali Kaprijski kanal koji se nalazi između nastanjenih Kaprija i pustog Zmajana, držeći se obale Zmajana, a u nastavku nakratko i Zlarinski kanal.

Na izlasku iz Zlarinskog kanala u jugoistočnom kursu ostavljamo svjetionik na hridi Komorica, ali i sigurna zakloništa po uvalama unutrašnjih otoka i obale šibenskog arhipelaga.

Pred nama je manje od deset milja plovidbe prema jugu i jugozapadu otvorenog mora koje je za Argonaute, ako nisu zaplovili između obale kopna i otoka Zlarina, zacijelo bilo još jedno iskušenje.

Nakon sat i pol, eto me ispred niza od triju otočića: Lukovnjaka, Grbavca i Svilana, grebena Grbavac i hridi Mulo sa svjetionikom, okruženih uskim pojasmom plitkog mora i nekoliko pličina. Ovako usamljeni i raštrkani djeluju poput porušenih ostataka kakva golema bedema što je nekada davno čuvao prilaz dobro zaštićenim prirodnim lukama na kopnu: Grebaštici, Primoštenu, Rogoznici i uvali Peleš.

U potrazi smo za mjestom gdje ćemo baciti sidro kako bismo se okupali i *marendali*, prije nego što uplovimo u Rogoznicu u kojoj ćemo i noćiti.

Pred samim ulazom u uvalu Peleš otočić je Maslinovik. Zavjetrinu s njegove istočne strane Aldo je, kao prvi, odabrao za sidrenje. Prolaz je prometan pa su kupači i brodice usidrene u njemu uobičajeno terorizirani

od vikend kapetana glisera i jet skijeva koji ne znaju obuzdati svoje hormone testosterone, zbog čega ubrzo dižemo sidro i odlazimo u Rogoznicu bez marenđe i kupanja.

Rogoznica je prostrana i duboka prirodna luka, zaljev podijeljen na dvije velike uvale i nekoliko manjih i od vanjskog mora zaštićen poluotokom Gradina. Najsigurnije je sidrište u ovom dijelu Jadrana s istoimenim mjestom koje se s nekoliko naselja rastegnulo gotovo duž čitave obale Rogozničkog zaljeva.

U jednom kratkom djeliću svojeg života često sam plovio ovim akvatorijem na torpednom čamcu Ratne mornarice. Tada je Rogoznica još bila malo idilično ribarsko i težačko mjesto u gotovo pustom Rogozničkom zaljevu, prožeto nekim izvanvremenskim mirom. Češće nego što su to zahtijevale naredbe komande divizijona torpednih čamaca u Šibeniku o provođenju vježbi, vezali bismo se u Rogoznici smještenoj dijelom na kopnu, a dijelom na nekad otočiću, a danas poluotoku koji dijeli zaljev na one dvije velike uvale – zapadnu i istočnu.

Iako je Kopača, dio Rogoznice na kopnu po svom nastanku starija koje stoljeće od naselja Kopara, dijela Rogoznice na otočiću, nastalog kada su se stari Rogozničani sklonili na otočić pred Turcima, Kopara mi je bila puno draža. Imala je meni drag onaj autohton štih iz dalekih vremena. U konobi na rivi što je mirisala na ribarski i težački znoj pojeli bismo slane srdele servirane na komadu starih novina s fetom ili dvije domaćeg kruha ispečenog pod pekom na kominu i zalili bevandom od plavine ili babića ili pak žmuljem bijelog debita ili maraštine – poznatim vinskim sortama šibenskog kraja.

A danas? Dok plovim poprijeko zapadne uvale u istočnu, gledam sjevernu obalu zaljeva. Na dobrom dijelu obalnog ruba gusto je natiskano, kažu, 4 200 kuća. Okupirale su obalu od uvale Peleš s vanjske strane poluotoka Gradina na zapadu do Stupine, uske vale koja se poput kakva rukavca duboko zavukla u istočnu obalu zaljeva.

Stravičan je to primjer bezobzirnosti koja graniči s brutalnošću prema ugođaju mediteranskog krajobraza i tradicijskom urbanizmu. Shvaćam kako se mjesta moraju mijenjati, razvijati u skladu s potrebama svojih mještana i vremenom u kojem jesmo, no te mijene ne bi smjele biti nekontrolirane i na štetu krajobraza. Da parafraziram misao kolumnista s jednog internetskog portala: Jadranske bismo krajobaze bezuvjetno morali sačuvati jer priroda je nepovratna i nepromjenjiva.

Na unutrašnjoj obali poluotoka Gradine velika je Acijeva marina Frapa, a nad njom prirodni fenomen Zmajevo oko.

Nasuprot marini s rive se brežuljkom uspinje Kopara, više-manje još sačuvan povijesni dio stare ribarske Rogoznice sa župnom crkvom iz 17. stoljeća.

Nasip koji je otok pretvorio u poluotok i povezao tu staru kamenu Rogoznicu, još nalik onoj kakva mi je ostala u sjećanju, povezana je sa svijetom preko novije i posve nove Kopače u kojoj se kuće, stisnute na minijaturnom poluotoku penju, u potrazi za što boljim vidikom, brežuljkom koji dominira nad obje uvale, sve više i više i sa sve većim brojem etaža što su udaljenije od mora uništavajući nepovratno nekadašnju idiličnu panoramu zaljeva.

Plavi i Aldo bacili su sidra uz obalu u istočnoj uvali, a ja sam uvučen između njih.

S ove strane brežuljka kojim se Kopača penje u nebo obala je posve niska. No kuća ni tu ne nedostaje. Niz novogradnji poredanih gotovo jedna do druge uzduž obalnog pojasa i od mora odvojenih ulicom koja je ujedno i riva, završava u rukavcu Stupina na istočnoj obali zaljeva.

Svaki metar obale nakićen je betoniranim ili kamenim sunčalištima i obzidanim pristupima moru. Šaroliko mnoštvo ležaljki, stolica, stolova, suncobrana, luftmadrac, plastičnih plovila za napuhavanje u obliku zmajeva, dupina, labudova, morskih pasa i palmi ostavljenih tu poslije zalaska sunca da se odmaraju nakon burnog dana i da čuvaju mjesto do idućeg jutra više nego očito govori o svojatanju obale uz more. Srećom što iza kuća prolazi Jadranska magistrala koja donekle limitira širenje.

Od Stupine istočna se obala ponovno penje. U početku s tek ponekom kućom, a onda se nastave nizati kuće onih *koji su imali nešto manje sreće u izboru najatraktivnijih položaja*, spajajući nekad stara ribarska mjesačka Stupin, Dvornice, Zatoglav..., sve do mjesta Ražanj na južnoj strani Rogozničkog zaljeva. Udaljeni smo od te obale pa ne razabirem detalje, ali ne sumnjam kako je i na toj strani prenapučenog Rogozničkog zaljeva obala usurpirana na isti način.

Navečer s Grgom odlazim *gumonom* do obale. Polako veslam tražeći pogodno mjesto za iskrcavanje kako ne bih narušio *pravo vlasništva* onima koji drže da su gradnjom ili zakupom kuća uz more stekli i pravo na obalu ispred nje ili da ne povrijedim privatnost onih koji su za mjesto na

betoniranoj obali masno platili iznajmljivačima apartmana i tako, jer nikada se ne zna, izbjegnem verbalni sukob.

Za pojas uz more širine 6 metara koji je zakonom o pomorskom dobru utvrđen kao opće i javno dobro ovdje uглавnom nitko ne mari.

Još me od sinoć mami onaj rukavac. Volio bih Stupinu pogledati izbliza. No predaleko mi je da veslam do njega jednim veslom sjedeći na pramcu, što moram jer Grga, radostan zbog odlaska na obalu, luduje po gumonu, pa dozivam *Plavog*. No on, zauzet čitanjem novina koje mu prekrivaju lice, ne čuje moj poziv da dode i odvuče nas svojim gumenjakom do rukavca.

Dok nakon Grgina i mog đira obalom sjedimo na krmi *Plavog II* uz čašu taman na mjeru rashlađenog vina dogovarajući sutrašnji ranojutarnji odlazak, pogled mi se stalno vraća na bezdušnu panoramu ovog dijela Rogoznice.

Nekoliko kamiona cisterni koje po čitav bogovetni dan naizgled bezrazložno dolaze i odlaze u *kantun* preko puta zapravo obavljaju jedan prevažan zadatak: razvoze pitku vodu u onaj nepregledni niz novosagrađenih kuća mahom namijenjenih iznajmljivanju duž istočne obale zaljeva! Posljedica je to preizgrađenosti i gradnje bez dozvola ili, rečeno suvremenim rječnikom, današnje hrvatske pretjerane i nekontrolirane apartmanizacije obale.

U Rogoznici ima više od 8 000 ležajeva u apartmanima i kućama za odmor. Prepoznajem ih po balkonskim ogradama. *Krase* pročelja kuća građenih Savudrijske vale do Prevlake zadnjih desetljeća prošlog stoljeća na ovamo, u vrijeme napuštanja prevladavajućeg *cimerfraj turizma*. Nezgrapne, predimenzionirane, s trbušastim stupićima, sve rađene *na isti kalup* u betonarama širom Lijepe Naše zajedno s fontanama, lavovima, anđelima... što posvuda po njoj krase brižno njegovana dvorišta.

Taj svojevrsni *Croatia art* zapravo je loša imitacija nježnih, čipkastih, od kamena ili mramora klesanih balkonskih ograda iz vremena venecijanskog baroka kakve susrećemo posvuda u gradovima i gradićima, negdašnjim posjedima La Serenissime, pa tako i na istočnoj strani Jadrana. Za utjehu mi ostaje kako u toj apartmanskoj kvaziarhitekturi *ipak ima i natruha tradicijske gradnje*. Haha!

O još većem rogozničkom zlu od vlasničkog, estetskog pa i vodovodnog pitanja saznao sam iz tiskovina i internetskih portala u

vrijeme pisanja putopisa. Od onih 4 200 kuća čak za njih 700 vlasnici ne plaćaju odvoz otpada. To, naravno, ne znači da kućnog smeća nema, već da ono završava po lijepom hrvatskom običaju na divljim odlagalištima koja svakodnevno niču ne samo oko Rogozničkog zaljeva već, nažalost, duž čitave obale, po otocima i na dnu mora. Pa to nameće pitanje *quo vadis*, Rogoznički zaljevu?

Rogoznički zaljev ni po čemu što se odnosi na urbanizaciju atraktivnog, nekad pustog ili, još gore, plodnog zemljišta i zaštitu okoliša i svoje kulturne baštine nije izdvojen slučaj, već samo potvrda stanja na našoj obali i otocima (i ne samo na njima, ali to je za neki drugi putopis).

No možda još ima nade za njegov spas. Općinske vlasti u Rogoznici planiraju zaštitu pojedinih posebno ugroženih dijelova zaljeva, poput rta Zečevo s otokom Jaz, Debelog rta i rta Gradina, šume Kopara, rta Konj, uvale Movar, rta Movar, rta Ploča, uvale Pijavac, uvale Borovica, Glavice, rta Kora, otočića Lukvenjak, Velike i Male Smokvice i Melevrina. U posebnoj bi zaštiti bile i uvale Sičenica i Kanica.

Ovaj hvalevrijedan plan istovremeno je i zabrinjavajući. Ako toliko toga treba zaštititi samo u Rogozničkom zaljevu, pitam se koliko onda još dijelova Jadrana vapi za zaštitom...

Ubrzo nakon izlaska iz Rogozničkog zaljeva eto nas na rtu Ploča, najzapadnijoj točkiistočne obale Jadrana koja dijeli Jadran na sjeverni i južni. Osim što ga dijeli zemljopisno, rt Ploča ili Punta Planka i klimatska je granica istočne obale.

Mjesto je to gdje jugo i bura pušu orkanskom snagom. Zbog često iznenadnih promjena vremena i snažnih sudara vjetrova i valova što dolaze iz različitih smjerova rt Ploča se ubraja među najopasnija područja na Jadranu kojem su grčki nauti nadjenuli ime Diomedov rt.

Timej, grčki filozof, prirodoslovac i zvjezdoznanac, već je u 5. ili 4. stoljeću prije Krista pisao o neobičnim prirodnim anomalijama i vremenskim (ne)prilikama koje se javljaju oko ovog rta. Timejev opis spada među najstarije opise neke meteorološke pojave u europskoj kulturi. Stoljeće poslije o Diomedovu rtu piše i Erastoten, grčki učenjak, otac zemljopisa, astronom i matematičar. U 1. stoljeću Dimedov rt spominje i Plinije Stariji u svom *Prirodoslovju*, prvom enciklopedijskom djelu europske kulture. I konačno, oko Diomedova rta zbiva se i jedna od važnih epa o Argonautima.

Zašto Diomedov rt? Diomed je bio jedan od ahilejskih junaka u Trojanskom ratu, o čijem životu Homer govori u Ilijadi. Vrativši se iz rata u svoje kraljevstvo, zatekao je ženu u zagrljaju drugog zbog čega je Diomed zauvijek napustio Argo. Na prevaru muža nagovorila ju je božica Afrodita koja Diomedu nije oprostila sudjelovanje u Trojanskom ratu. Lutajući morima Mediterana, osnovao je na jugu današnje Italije nekoliko gradova, nakon čega ga put odvodi i na drugu stranu Jadrana.

Prema Homeru Diomed je nakon Trojanskog rata, dakle prije nego što su grčki nauti opasnom rtu nadjenuli njegovo ime, plovio oko njega.

Za razliku od nagađanja o možebitnom Odisejevu lutanju Jadranom o Diomedovoj plovidbi ovim vodama pronađeni su dokazi.

Na rtu Ploča otkriveni su ostaci nekadašnjeg svetišta posvećenog Diomedu.

Danas na zaravnatoj hridi kojom završava pličina i po njoj razasute škrape Punta Planke stoji na betonskom postolju zeleno obojani željezni stup i nosi obalno svjetlo. Do škrapa blagom se nizbrdicom spušta škrta kamenita kopnena obala.

Kakvih deset metara udaljena od mora i više od šest stoljeća prkoseći njegovu mlatu i posolici, stoji i mala, sva sazdana od kamena, zavjetna crkvica podignuta u 14. stoljeću na spomen i u znak zahvalnosti čudu biskupa Ivana. Pravokutnog je tlocrta s polukružnom apsidom, koja me neodoljivo podsjeća na istarski kažun, skromnim portalom i križem podignutim na sljemenu dvostrešnog krova pokrivenog škriljama umjesto zvonika na preslicu. Iako građena u gotičkom stilu, povjesničari umjetnosti nalaze u njezinoj gradnji tragove romanike, ali i elemente predromaničkog doba. Do crkvice su iskopani ostaci zasad jedinog antičkog pomorskog svetišta u potpunosti arheološki istraženog, analiziranog i interpretiranog, kako kaže dr. sc. Lucijan Šešelj u djelu *Promunturium Diomedis*. Ostatci suhozida dimenzija 9-10 x 4-5 metara koji je bio dio *temonesa*, središta posvećenog prostora u kojemu su se za starih Grka odvijale ritualne aktivnosti. Unutar suhozida iskopana je veća količina arheoloških nalaza. Na nekima od njih ispisano je Diomedovo ime ili dijelovi njegova imena što navodi na zaključak kako je svetište bilo posvećeno Diomedu. Uz Diomedu se veže i otok Palagruža koji često zovu i Diomedovim otokom jer se vjeruje kako je Diomed sahranjen upravo na Palagruži. Jedan od mogućih dokaza u prilog toj tezi je ulomak plitke čaše, datiran u 5. stoljeće prije Krista, na kojem je upisano Diomedovo ime. Nakon tog otkrića na Palagruži je

otkriveno još različitih ulomaka s dijelom njegova imena, ali i mnogo ulomaka finog grčkog posuđa. Nalazište treba istražiti, no dosad pronađeno upućuje da je i na Palagruži bilo svetište posvećeno Diomedu do kojeg su štovatelji plovili i poslije njegove smrti donoseći zavjetne darove.

Pa ako Argonauti ili Odisej i nisu bili prvi ili među prvim imenom znanih koji su se upustili na duge plovidbe duž istočne obale Jadrana ili možda uopće nisu ni plovili Jadranom, Diomed je zasigurno plovio poprijeko Jadrana.

S krajem antike ne prestaje nastajanje mitova i legendi o tom čudesnom rtu. Jedna od najpoznatijih srednjovjekovnih legendi govori o hrvatsko-ugarskom kralju Kolomanu koji je jedva iznio živu glavu u nevremenu na rtu. Prema predaji, njega i posadu broda spasio je, hodajući površinom uskipjelog mora, Ivan Trogiranin, trogirski biskup iz 11. stoljeća, proglašen svecem. U znak zahvalnosti biskupu je podignuta ona skromna i očaravajuća zavjetna crkvica koja стоји uz Diomedovo svetište.

Zavjetna svetišta, iako pripadaju pomorskoj tradiciji u gotovo svim zemljama Mediterana, nisu mi do ovog putovanja posebno zaokupljala pažnju pa je saznanje da njihova tradicija seže u doba prije antike bila za mene novost. No zato me od djetinjstva zanima tradicija zavjetnih slika s prikazima skladnih jedrenjaka s kraja 18. i početka 19. stoljeća, iz vremena u kojem su ti ljepotani otplovili ravno u legende, kako se prikupljenih ili skraćenih križnih jedara bore s pobjesnjelim morem. I ja imam svoju na kojoj je *Jutarnja zvijezda* i zavjetni tekst Majci Božjoj Bistričkoj. Naslikao ju je moj prijatelj Zvonko, samouki slikar, žabar slavonske ravni, pa je razvijeno olujno leto *Jutarnje zvijezde* okrenuo naopako, ali ne marim za to.

Jedne sam zimske olujne noći 1963. godine zajedno s desetak članova posade torpednog čamca 168 ploveći oko rta Ploča bio u potrebi zavjetovati se. Na putu iz Šibenika u ratnu luku Loru u Splitu s još dva *torpednjaka* doživjeli smo vjetar i more kakvo spominju Timej, Erastoten, Plinijski Stariji i mnogi poslije njih. No bili smo mladi, ludo hrabri i, što se mojeg pomorskog naukovanja tiče, nedovoljno odgajani u duhu nasljeđa pomorske tradicije.

U drugom smo tjednu *landranja*. Kako li samo vrijeme leti! Dan prije doplovili smo pred ljupku Maslinicu na sjeverozapadnoj stani otoka Šolte.

Iz Rogoznice smo isplovili zarana bez odluke gdje ćemo provesti sljedeću noć. Kako nam je do Visa prema našim *laganini* kriterijima previše milja za jedan dan plovidbe, potražit ćemo putem neko ne odviše napučeno mjesto ili valu, po mogućnosti ono gdje za svih naših plovidbi još nismo bili, ali svakako mora biti idilično, a onda sljedećeg jutra krenuti put Visa. Mogućnost zamišljenog odabira nije odviše velika jer smo u srcu apartmanskog i vikend turizma i između dva velika urbana i turistička odredišta – Šibenika i Splita.

Isključivši otoke Mali i Veliki Drvenik i vale na kopnenoj obali nasuprot njima jer su preblizu Rogoznice, kao najprihvatljiviji izbor ostaje nam otok Šolta jugoistočno od Drvenika Velog ili eventualno sjeverozapadna obala otoka Brača.

Nakon rta Ploča zaplovili smo podalje obale kursom u kojem ćemo Mali i Veliki Drvenik oploviti s njihove vanjske strane.

Nasuprot jugoistočnoj strani Drvenika Velog otok je Šolta. Na prilazu sjeverozapadnoj obali mala je skupina od sedam otočića iza kojih se kriju ulazi u dvije uvale. Jedna je Maslinica, u kojoj je i istoimeni mjesto, manja marina i komunalna lučica za domaće u koju bih rado svratio, a druga nenastanjena Šešula u kojoj je moguć izbor sidrenje ili besplatan privez na bovu koji obvezuje odlazak u restoran. Za jednu noć posve prihvatljivo.

I dok se Aldo otišao raspitati ima li mjesta u marini, Plavi i ja kružimo među otočićima u potrazi za trećim rješenjem, za slučaj da ni u Maslinici ni u Šešuli ne bude mjesta. Aldo nam ubrzo donosi lošu vijest: u marini ima mjesta, ali je privez u njoj skup. Ne želimo samo tako odustati jer već pogled na Maslinicu s mora obećava, pa Plavi i Aldo za njime krenu potražiti slobodni vez u prepunoj komunalnoj lučici. Ja krenem još malo u razgledavanje obalnog ruba okrenutog prema otvorenom moru i horizontu na kojem gledam redom siluete dalekih otoka Sveca, Visa i Biševa.

Ulaze u Maslinicu i Šešulu razdvaja poluotok strme obale načičkan kućama za odmor, no za razliku od onih u Rogoznici ove su u potpunom suživotu s krajobrazom. Taman kad sam se spremio uploviti u Šešulu, zove Plavi: „Dolazi! Aldo i ja smo vezani na glavi molića na desnoj strani rive, odmah nakon marine.“

Krcata plovilima, vala u kojoj su marina, lučica i središnji dio mjesta, doista je minijaturna. Kratka, samo na ulazu široka, nalik je uskom

oštrokutnom trokutu koji se kao kakav klin, stranica oivičenih kamenom rivom, zabio vrhom u kopno.

Upovljavam polagano osupnut slikovitošću lučice u zagrljaju starih kamenih kuća. S desne strane dugačak molo, ujedno i lukobran ispružio se gotovo do sredine ulaza u valu. Na vezu desetak brodova uglavnom dužih od 40 stopa. U nastavku marine koja se proteže obalom još jahti, mahom motornih, sve jedna veća i ljepša od druge, a iznad dvorac, palača i utvrda u jednom, u punom sjaju.

Pravokutna katnica s unutrašnjim dvorištem od klesanog kamena, ravnih linija pročelja sa stražarnicama na uglovima i četvrtastom kulom koja je nadvisuje, nesumnjivo je u vrijeme kada je sagrađena služila i za udobno stanovanje i za obranu.

Na mjestu gdje završava marina, gotovo na dnu uvale, stisnuti između barki mještana privezani *Plavi II* i *Anima* čekaju *Jutarnju zvijezdu*. Dalje, drugom stranom vale sve do izlaza još gusto privezane barke domaćih.

Plavi i Aldo naišli su, koje li sreće, na *barba* Niku iz sportskog društva poput našeg Delfina, koji se brine za red u komunalnoj lučici, a on nas je smjestio na improvizirani vez u dijelu lučice koji koriste članovi društva. A s kolikom nas je dozom susretljivosti primio, govori činjenica da bi barke do kojih smo bili vezani trebalo razmicati kako bi one zadnje mogle isploviti s veza.

Osim ovog prvog, više nego ugodnog dojma još me je nešto oborilo s nogu nakon što sam bio privezao *Jutarnju zvijezdu*. Pogled na umjetničku instalaciju na obali tik do našeg veza – žuto obojani i na bok postavljen *surf* koji asocira na *yellow submarine*. A da ne bude dvojbe, iz njezina četiri okrugla brodska prozora pozdravljaju me nasmiješena lica Paula, Johna, Georga i Ringa.

Nakon ispijene zdravice s Nikom u kokpitu *Plavog II* u čast dobro odabranog mjesta za noćenje Grga i ja otišli smo u redovnu šetnju i izviđanje.

Gotovo čitavu desnu, južnu obalu uvale zauzeo je onaj dvorac s okućnicom od 5 000 m². Već sagrađen u skladu s okolišem očito je i obnovljen uz poštivanje svih konzervatorskih uzusa. U dvorcu, povjesno-kulturnoj baštini obitelji Martinis Marchi, danas je luksuzni Heritage hotel Martinis Marchi (otuda u imenu hotela *heritage* – baština, nasljeđe). Marchi (Markić) bili su hrvatska plemićka obitelj porijekлом iz Splita čiji su se

potomci bavili trgovinom, a neki se istaknuli tijekom 17. stoljeća u ratu s Turcima.

Dvorac su sagradila trojica braće Marchi na početku 18. stoljeća kako bi im služio za stanovanje, ali i za obranu od upada gusara i Turaka u uvalu. No dvorac stanovnicima sela, uvale i tog dijela Šolte nije donio samo stanovitu sigurnost.

Posljednji Marchi Ivan Petar bio je i najpoznatiji. Intelektualac, pripadnik *jet seta* (rekli bismo danas), zajedno s braćom sagradio je dvorac opremivši ga bogatom bibliotekom koja je brojila preko 2 000 naslova. 1730. godine oporučno je ostavio dvorac obitelji svoje nećakinje udane u obitelji Martinis iz Bola na Braču.

Obiteljska tradicija povezanosti prvih vlasnika s *jet setom* i danas se njeguje ne samo kroz djelovanje hotela već i ostalih sadržaja koje pruža Martinis March: marine, koja ima 50 vezova za brodove preko 50 stopa i nekoliko vezova za još veće brodove na vanjskom lukobranu, heliodrom, restoran...

Disproporcija u očitom luksuzu desne i skromnije lijeve obale vale na kojoj je niz starih kamenih kuća ribara i težaka prividna je. Naslutio sam to već za prve šetnje rivom i zapravo je dio neodoljivog šarma Maslinice koja, kao i cijeli otok, polagano ide u korak s razvojem i ponudom sadržaja i aktivnosti izvan marine i hotela.

Oko malog središnjeg trga i duž rive nanizani su *kafići*, pokoji restoran, suvenirnica, atelje, galerija, dućani s domaćim dizajnerskim proizvodima. Pa i ona instalacija posvećena Beatlesima, baš kao i stup na dnu vale obojen crveno-bijelim prugama, dio su tog zajedničkog programa.

Iako i u Maslinici ima dosta novoizgrađenih kuća, one se ničim ne ističu među starim kamenim. Autohtone se urbane vrijednosti čuvaju, a novoizgrađene interpolacije skladno se u njih uklapaju ili su dio nove Maslinice na oba šumovita poluotoka s obje strane ulaza u valu.

Nezaobilazan dio priče o Martinis Marcheu njihove su ljetne zabave i druženja vlasnika luksuznih jahti Sunseekers, koje su započele prije desetak godina u suradnji s britanskim brendom Sunseeker.

U vrijeme tih druženja u Maslinicu uplovi toliki broj jahti da malo autohtono ribarsko mjesto postaje nalik najluksuznijim odredištima jahtaša u Španjolskoj, Francuskoj ili drugim mjestima na Sredozemlju, ali

s jednom razlikom – prostor marine u skladu s poslovnom filozofijom ne pripada isključivo članovima i korisnicima već je marina, širom raskriljeni dio gradske lučice i rive, zajedno s ulicom nad njom brižno ukomponirana u sve sadržaje Maslinice. Time je ostvarena vrlo često nemoguća misija. Interesi unutar zajednice samo naizgled neupućenima djeluju kao da su suprotstavljeni jer zajednica nastupa zajednički u cilju razvoja ekskluzivnog okupljališta *jet seta* i razvoja nekadašnjeg ribarskog i težačkog sela u kojem se nastoji održati autohtonim duh i tradicionalni način života. Iako ovakvo zajedništvo najčešće ne funkcioniра, u Maslinici je gotovo na svakom koraku očito kako je pronađena savršena formula za takvo što.

Imao sam priliku uvjeriti se u to jer je i ovogodišnje (baš kao i prošlogodišnje) okupljanje luksuznih jahti održano usprkos koroni i to u vrijeme kada smo bili u Maslinici vezani s naša tri skromna broda na korak od desetak Sunseekersa. O kakvim se velebnim jahtama radi, može se zaključiti iz cijene jedne polovne, 60-stopne koja se kreće oko 2 milijuna dolara.

Sunseekerovcima je tog popodneva upriličen svečani doček na središnjem molu marine ispod hotela do kojeg vode raskošne stepenice tvoreći ujedno i amfiteatralno gledalište. Glamurozne večernje haljine, smokinzi, besprijekorna posluga s bijelim rukavicama, glazba, raskošna rasvjeta, basnoslovno skupi brodovi nesumnjivo su nalik sličnim okupljanima u Nici, Cannesu, na Capriju...

Navečer i drugi dan ujutro susreao sam ih na rivi u *kafićima*, dućanima u razgovoru s mještanima, na kupalištu.

I tako beskrajno idilična mala Maslinica živi mondenim životom uz koji se još čuva i onaj tradicionalni način života u otočkom malom *mistu*.

Istražujući Maslinicu, drugog smo jutra Aldo, Grga i ja krenuli obići Šešulu užbrdo ulicom koja odvaja kompleks dvorca od mora i marine te dalje obalom poluotoka visoko nad morem, koju sam gledao diveći se skladu novogradnji dok sam čekao da Plavi i Aldo nađu mjesto za vez.

Na mjestu gdje ulica prelazi u cestu koja nastavlja dalje duž čitavog otoka ulazimo u Šešulu, krajobrazno nevjerljivu uvalu, uvučenu među brdima s tri kraka od kojih se onaj najjužniji, savijen kao rošćić, zavlači duboko među strme obronke.

Do mora na sjeverozapadnoj strani uvale spuštamo se zamalo kozjom stazom. Na kraju staze restoran s terasom nad morem, malim

pontonom ispred i pogledom na brodove na bovama razasutima po čitavoj uvali. Iznad restorana penje se skupina novoizgrađenih kuća za odmor i apartmana za iznajmljivanje. Do njih iz Maslinice vodi cesta sa suprotne strane, a od mjesta gdje smo vezani i put kroz šumu kojim smo se popodne svi zajedno prošetali do Šešule čekajući Serđa koji će u njoj prenoći na putu za Boku kotorsku.

Maslinica nas je toliko oduševila da se već treći dan ne damo iz nje. Izgovor nam je bura koja se digla jutro poslije uplovljenja. No bura bi, da smo se držali plana, *Jutarnjoj zvijezdi* na putu za Vis napunila jedra, a *Plavi II* i *Anima* valove od bure u pola krme ne bi ni osjetili. No vrijeme je da krenemo želimo li ovaj put stići do Visa.

TRAVERSATA DO VISA PA LANDRANJE VISOM I OKO NJEGA

U jednom trenutku u jednoj točki otvorenog mora između Šolte i Visa *Jutarnja zvijezda* ukrstila je kurs s kursom kojim je Tegetthoffova armada prije sto pedeset četiri godine plovila ususret slavnoj pobjadi kod *Lise* i iz koje je kao pobjednica ušla ravno u povijest pomorskog ratovanja. *Lisa* je udomaćeni oblik imena Lissa koji je Visu u nasljeđe ostavila Mletačka Republika.

I tako milja za miljom, a nakupilo ih se oko 250, evo me konačno nadomak Visa. Iz ove udaljenosti otok mi djeluje kao jedinstveni brdski masiv kojim dominira 587 metara visok vrh Hum na jugozapadnoj strani. Kasnije, *landrajući* otokom i oko njega, vidjet ću da se uzduž otoka zapravo pružaju tri brdska lanca koja se kod luke Komiže na zapadu otoka strmoglavljuju u more, a između njih se prema unutrašnjosti prostiru brojna plodna polja.

Zemljopisno je otok Vis na pola puta između Tršćanskog zaljeva i Otrantskih vrata, a pripada maloj skupini naših udaljenih i izoliranih otoka razasutih na pučini središnjeg Jadrana u smjeru sjeverozapad – jugoistok. Od najzapadnije Jabuke redaju se dalje Kamik, Svetac, Brusnik, Biševo, Vis

sa svojim otočićima, Sušac, Palagruža, Galijula koja je najjužnija, Kopište, Lastovo, Lastovci, Vrhovci, sve do najistočnijeg Glavata, razasuti u obliku trokuta na šest tisuća kvadratnih kilometara morskog prostranstva na čijem je sjevernom vrhu, onom najbližem kopnenoj obali, otok Vis.

Pučinski otoci imaju za Hrvatsku posebnu geopolitičku važnost jer zbog njihova položaja granica hrvatskog teritorijalnog mora doseže daleko na pučinu. Nije zanemariv ni njihov gospodarski značaj jer su uz njih najbogatije ribarske *pošte* na cijelom Jadranu, a sve veću i značajniju ulogu imaju i u turizmu, posebice nautičkom.

Prilazeći Visu nakon pet godina odgađanja i tri sata traversate Viškim kanalom, padne mi na pamet da nemam plan što će i kako će nakon ponovnog susreta s ovim mističnim otokom. Mističnim ne samo zbog duge i burne prošlosti od prapovijesti do novog doba i geopolitičke važnosti već i zbog geološke, hidrografske, klimatske i vegetacijske osobitosti cijelog arhipelaga, po kojoj se Vis i ostali pučinski otoci razlikuju od svih drugih otoka, otočića i hridi u Jadranu.

Pokušavam prizvati u sjećanje plovidbu do Visa davne 1962. godine, prije... samo časak da izračunam... pedeset osam godina! Bože, kako vrijeme leti. No osim sjećanja na orkansko jugo koje je tuklo školski brod *Galeb* cijelim putem od Splita do Visa posvemašnji mir koji nas je dočekao u prostranom zaljevu i mutnu sliku zatvorenog vojničkog gradića sumornih kuća, začudo, ništa drugo nisam pronašao pohranjeno u ladicama sjećanja.

Još mi je kratko vrijeme grubi orientir jasno vidljiv svjetionik lijevo od pramca na rtu poluotoka koji s jugoistoka zatvara zaljev Stončicu, a onda mogu i golim okom razabrati ulaz u zaljev koji se, okružen strmim obroncima, duboko uvukao u sjevernu obalu otoka.

Iako samo trebam slijediti *Plavi II* i *Animu* koji plove ispred trome *Jutarnje zvijezde*, rasprostro sam kartu Visa, otvorio peljar i na GPS-u zumirao ulaz u luku. Želim, kao pripremu za putopisanje, znati prepoznati toponime i krajobraz luke Vis ili po Viški zaljev Svetog Juraja.

Na ulaznim rtovima na obje su strane stare utvrde. Na sjeverozapadnom Fortica – utvrda Georg III., a na jugoistočnom okrugla kula Wellington. Ispred prolaza otočić Host sa zidanom kulom, naruštenom artiljerijskom baterijom i svjetionikom dijeli ulaz u luku na dva prolaza.

Njihova su imena povjesna, iz doba kada su Visom nakratko gospodarili Englezi. Iako je to bilo prije nešto više od dva stoljeća, dio je to

relativno novije povijesti Visa jer prema do sada provedenim arheološkim istraživanjima postoje naznake da se na ovom prostoru možda obitavalo već u mlađem kamenom dobu. Ljudi kamenog doba, ako se istraživanjima spozna da su oni bili prastanovnici Visa, do Visa su nesumnjivo doplovili s nekog od otoka hvarskog arhipelaga odakle je Vis vidljiv za lijepa dana. No ostaje zagonetka na kakvim su se plovilima i s kakvim znanjima o plovidbi upustili u tu avanturu...

O kontinuitetu života ljudi na otoku od vremena brončanog i željeznog doba, dakle od Ilira i dalje starih Grka i Rimljana, svjedoče mnoga arheološka nalazišta, pa i neke legende.

I ti su prvi imenom znani morali doploviti do Visa. Ilirima je bilo lako jer su Vis imali na obzoru, a starim Rimljanim još lakše jer su krenuli već utrtim putima. No ipak su to bili podvizi vrijedni divljenja.

Pitanje je kako su put do Visa u morskom bespuću, beskonačno dugom, pronašli osnivači Isse. Traversata od poluotoka Gargano na zapadnoj obali Jadrana, odakle su možda krenuli ploveći uz Palagružu, do Visa dugačka je sedamdesetak milja. No ako su u potragu za novim domom isplovili iz Apulije, dijela Italije koji oplahuju dva mora, Jadransko i Jonsko, ili čak iz Sirakuze, onda je to putovanje bilo dugačko neizvjesnih 200 do 300, pa i više milja.

A nakon što su osnovali Issu zaplovili su dalje prema Diomedovu rtu, što je dodatnih dvadeset i nešto milja, ucrtavajući kurs prvog transjadranskog puta koji je vodio od poluotoka Gargano do Hilskog poluotoka nazvanog, naravno, po Diomedu, nautu koji je imao moć smiriti vjetrove i pobjesnjelo more i kojeg je božica Atena učinila besmrtnim.

Ili je to možda učinio netko već prije njih?

Spoznaja kako sam, ploveći od Maslinice do zaljeva Svetog Jurja, a zatim od njega do Trogira i Rogoznice, plovio dijelom tog predantičkog transjadranskog puta pobudi u meni zadovoljstvo i ponos iako se moje putovanje u odnosu na putovanja onih koji su ga utrli i onih koji su ga tijekom tisućljeća koristili odvijalo u posve drugačijim okolnostima, olakotnima, rekli bi juristi.

Kako bilo da bilo, od tada Vis, zahvaljujući svom položaju, postaje raskrsnica pomorskih putova, a potom i sve važniji geopolitički čimbenik na istočnoj obali Jadrana, što će mu tijekom povijesti donijeti mnoge koristi, ali i nanijeti mnogo štete.

Redoslijed uplovljavanja kojeg se pridržavamo čitavo putovanje – Aldo ili Plavi prvi, a ja redovito zadnji – ima svoju logiku. Osim što je *Jutarnja zvijezda* najsporija, redoslijed je i praktičan jer će mi njih dvojica, koji za razliku od mene na brodu imaju člana posade, pomoći pri privezu na jednog od njih ili na obalu.

Nakon dužeg pregovaranja, zapravo cjenjanja oko cijene veza na gotovo praznom molu rive u stilu *mi smo penzići, domaći, iz Pule i ostajemo nekoliko dana razgledati otok pa budite blagonakloni*, smjestili su nas vezane alaj na sam kraj rive da im ne zauzimamo *muringe*, uz obećanje da će nam kod plaćanja zbog toga dati popust na cijenu veza.

Dok smo, odmah nakon što smo se vezali, ispijali u prvom *kafiću* tradicionalno slavljeničko piće, Vesna me zatekne pitanjem kako se osjećam sada kada mi se ispunila želja. Bilo je to pitanje na koje nisam imao odgovor. Jer entuzijazam koji me je tjerao da doplovim do Visa i konačno ostvarim cilj zaboravio sam, čini mi se, na molu u Delfinu, što je ostavilo u mojoj duši neku čudnu prazninu.

Vezani smo u sjeni raskošnih palača kojima gradić obiluje i koje su kao svoje ljetnikovce podizali hvarske plemećući nadmećući se čiji će biti ljepši. Poredane su od Kuta do Male Bande i iskopina stare Isse na kraju Luke s pogledima na zaljev i usidrene ili vezane brodove koji kao da još čekaju spremni nezvane goste. Naime, zbog čestih upada Turaka i gusara poneki ljetnikovac građen je tako da je služio i za obranu. Ta mirna romanička, razigrana renesansna i kićena barokna pročelja (poneka su i mješavina ponajboljeg iz sva tri razdoblja) u raskošnim perivojima ili u nizu sa skromnim težačkim kućama skrivaju iza svojih debelih zidova unutrašnja dvorišta i povijest Visa.

Kut i Luka bila su u začetku dva naselja na suprotnim krajevima zaljeva Sveti Juraj čijim je spajanjem oblikovan današnji grad Vis. Podizana od krajnjih točaka s objiju strana zaljeva, prateći obalu prema njegovoj sredini, naselja su se *susrela* na mjestu gdje stoji župna crkva Marijina uznesenja na nebo ili, kako ju puk oduvijek zove, *Gospa od Spilica*. Oduvijek zapravo znači od početka 16. stoljeća kada je na tom mjestu podignuta prvotno skromna, jednobrodna crkva s gotičkim svodom čije je proširivanje započeto već u drugom desetljeću njezina postojanja. Svoj konačni, monumentalni trobrodni oblik *Gospa od Spilica* dobila je krajem 18. stoljeća dogradnjom vatkog gotičkog zvonika na preslicu.

A sve je započelo krajem 10. stoljeća kada su Mlečani opustošili hrvatsko naselje podignuto uz antičku Issu. Mještani Visa i susjedne Komiže koji nisu ubijeni ili odvedeni u roblje povukli su se u unutrašnjost otoka u Velo Selo, niz zasebnih naselja na prostoru između istočne obale i Huma. Krajem 15. stoljeća otok je napao napuljsko-aragonski kralj Ferrante i opustošio Velo Selo. Preživjeli stanovnici istočnog dijela Velog Sela sklonili su se u uvalu Sveti Juraj gdje su započeli obnavljati, širiti i utvrđivati opustošena naselja Kut i Luku, a oni sa zapadne strane sklonili su se u uvalu u kojoj je danas grad Komiža.

Tijekom stoljeća koja su slijedila obale zaljeva Sveti Juraj i Komiža u arhitektonskom smislu dobivaju današnji izgled i sadržaj iako se vlast nad otokom mijenjala kao na tekućoj traci.

Godine 1278. godine otoci Vis i Hvar priznaju vlast Mletaka. Zadarskim mirom sklopljenim 1358. godine oba su otoka vraćena u okrilje Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva u čiji su sastav bili dospjeli 1102. godine prihvaćanjem ugarskog kralja Kolomana (onoga kojemu je prema mitu život spasio sveti Ivan Trogiranin u nevremenu kod Diomedova rta) i za kralja Dalmacije. Šezdeset godina poslije Vis zajedno s Hvarom po drugi put u svojoj povijesti priznaje vlast Venecije.

Padom Serenissime, Presvjetle Mletačke Republike 1797. godine, Vis je zajedno s čitavom Dalmacijom pripao ilirskim pokrajinama Francuskog Carstva. Ne zadugo jer su Austrijanci ubrzo pod svoje okrilje vratili čitavu istočnu obalu Jadrana. Međutim, sklapanjem Bratislavskog mira već su 1805. godine morali ustupiti Dalmaciju Napoleonu.

No Francuzi su nad Visom imali samo formalnu vlast. Već tijekom II. koalicijskog rata u kojem su protiv Francuza bili Englezi, Rusi i Turci Ruska je flota uplovila u Jadran izabравši Boku kotorsku kao svoju bazu dok je jedan njihov brod uplovio u višku luku. Mirom u Tilzitu 1807. godine Rusi se povlače iz Jadrana, a njihovo mjesto zauzimaju Englezi pa se pomorski rat između Engleza i Francuza s Atlantika prenosi i na Jadran.

Francuzi su pomorskim blokadama sprječavali trgovinu Engleske s Europom, a Englezi im uzvratili na Jadranu sprječavajući trgovinu između zapadne i istočne obale, obje pod nadzorom Francuza, u kojoj je Vis imao strateško značenje. Stoga je Francuzima bilo ključno preuzeti potpunu kontrolu nad Visom.

U bitci za Vis koja se odigrala sjeverno od Visa sudjelovalo je 12 francuskih brodova nasuprot 4 engleska. No usprkos tako očitom nesrazmjeru snaga engleski admiral Horst je uspio izvojevati pobjedu i 1811. godine zauvijek otjerati Francuze s Visa i iz Jadrana.

Za tog prvog prisustva Engleza na otoku i grad i otok proživjeli su jedno od svojih zlatnih doba. Zahvaljujući slobodi trgovanja, na Vis su se slijevale tisuće trgovaca iz Engleske, Italije, Njemačke i Dalmacije, ali i gusari i krijumčari iz Sredozemlja. Slobodna trgovina toliko je osnažila gospodarsku moć Visa da je broj njegovih stanovnika dosegao 12 000.

Osim civilizacijskih tekovina, blagostanja i pokojeg gena iza Engleza kao trajni sub spomen na to vrijeme ostale, uz već spomenute tri utvrde, i utvrde Bentich i Robertson te niz utvrđenih točaka po otoku. Zanimljivo je kako su Englezi Višane zainteresirali za kriket koji se na otoku redovito igra još i danas. Englezi su Vis napustili 1815. godine, a vlast nad čitavom istočnom obalom Jadrana preuzeli su Austrijanci i uspjeli je sačuvati usprkos napadanju Talijana i sila Atante sve do okončanja Velikog rata 1918. godine.

Raspadom Austro-Ugarske Monarhije, Vis je vraćen kamo i pripada i povjesno i zemljopisno – u okrilje Hrvatske koja je, nažalost, samo nakratko bila Država SHS²⁴. Voljom jačih, ali zahvaljujući i *srljanju gusaka u maglu*, Država SHS ušla je u Kraljevinu SHS (Srba, Hrvata i Slovenaca) koja ubrzo nakon ujedinjenja postaje Kraljevina Jugoslavija. Početkom II. svjetskog rata na Balkanu uz Istru, koja je već pod vlašću Talijana, i ostatak je hrvatske obale nerazumno odlukom tzv. NDH darovan Italiji.

Nakon kapitulacije Italije 1943. godine na Vis kao slobodni teritorij sklonio se partizanski Vrhovni štab, saveznička misija predvođena Britancima, pri njemu i izbjeglice s kopna i otoka koje su okupirali Nijemci. Do kapitulacije Njemačke s Visa su kretale zračne akcije saveznika nad Balkanom i slana je pomoć partizanima na kopnu i po otocima. Od oslobođenja do početka Domovinskog rata Vis je bio zatvoren otok i snažna pomorska baza Jugoslavenske ratne mornarice.

S početkom Domovinskog rata gotovo se cjelokupna flota ratnih brodova Jugoslavije sklonila na Vis. Povukavši se s Visa 30. svibnja 1992.

²⁴ Država SHS: Slovenaca, Hrvata i Srba, proglašena je 29. listopada 1918. istovremeno s raskidom državnopravnih odnosa Hrvatske i Austro-Ugarske. Država SHS nije bila međunarodno priznata, pa je već 24. studenog u Beogradu proglašeno njezino ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom o čemu su se još vodili pregovori, što je bila obmana, jer Hrvatski sabor nije usvojio akt o ujedinjenju.

godine, JNA je nakon 47 godina svojevrsne *okupacije* otoka konačno prepustila ili, bolje rečeno, vratila Višanima i njihovim gostima ovaj rajske otok koji danas nosi titulu *jedne od posljednjih rajske oaza Mediterana*.

Do danas poznata povijest Visa, naravno, nije počela srednjim vijekom, Kolomanom ili Mlecima, već seže daleko u prošlost.

Kada su brodovi Diomeda Starijeg u 4. stoljeću prije Krista doplovili do Visa, odabrali su, zacijelo ne od prve, ovaj zaljev za mjesto na čijoj će sjeverozapadnoj obali podići grad i luku. Na otoku su zatekli starosjedioce Ilire koji su iz gradina po vrhovima brda opasanih suhozidima nadzirali plovne puteve oko Visa.

Sirakužani su grad Issu sagradili na osunčanim padinama brda nasuprot poluotoku Priovo, a koje i danas nosi ime Gradina. O uzrocima i vremenu propasti grčke Isse ne postoje nikakvi tragovi. No njezinoj propasti zacijelo su kumovali Rimljani.

Issa je do osnivanja ilirske države u 3. stoljeću prije Krista bila najugledniji samostalni grad na području današnje srednje Dalmacije, a imala je i svoje kolonije – Tragurion, Epition i Lumbardu.

Nakon stvaranja države ilirskih plemena na području Neretve započinju sukobi Isejaca i Ilira. Iliri su Issu opsjedali za vladavine Agrona i za vladavine kraljice Teute pa je Issa savezništvo potražila u Rimu koji do tada nije bio odviše zainteresiran za Jonski zaljev, kako su Grci nazvali njima nepoznato more na sjeverozapadu Jonskog mora. A dobro im znano Jonsko more navodno je dobilo ime po vladaru Joniju s otoka na kojem su Sirakužani bili osnovali Issu.

Jonija, čiji su lik i ime bili iskovani na novčićima kasnije pronađenima u ruševinama grada Isse, prvi spominje grčki zemljopisac i povjesničar Teopomp (4. st. pr. Kr.). To znači da svojem popisu prvih znanih koji su plovili duž Jadrana trebam dodati i Joniju jer su on ili njegovi podanici možda prije svih znanih plovili Jadranom.

Kada već spominjem Ilire, trebam spomenuti Kolhiđane i Kadma, feničanskog princa, koji je sa ženom Harmonijom posljednje godine života proveo među Ardiyejcima, iliriskom plemenu iz doline Neretve. Kritičar Apolonija s Rodosa Kalimah u jednom stihu o Kolhiđanima piše: „Oni su na Ilirskoj rijeci zaustavili vesla, kraj kamena plavokose Harmonije, zmije, osnovali su grad. Kakav Grk nazvao bi ga gradom Bjegunca, a njihov ga je jezik imenovao Pola.“

Neki istraživači grčke klasične književnosti drže da je grad Bjegunaca današnja Pula, a drugi to osporavaju jer je Istra daleko od akvatorija kojim je lutao Kadmo, pa bi grad Bjegunaca trebalo potražiti oko ušća današnje Neretve ili možda na otoku Korčuli na kojoj se topomim *Pola* javlja u raznim oblicima. Stoga će svojoj prići o prvim imenom znanim nautima koji su preplovili Jadran dodati i nesretne Kolhiđane. Jer moguće je da su neki od Kolhiđana nakon osnivanja grada Bjegunaca na jugu Istre zaplovili put jugoistoka u potrazi za Kolhidom i na tom putu osnovali još jedan grad *Bjegunaca*, što bi bilo razumno objašnjenje o možebitnom postojanju dvaju ili možda čak triju gradova *Bjegunaca* na istočnoj obali Jadrana.

Rimljani su Issu uzeli pod svoju zaštitu štiteći je od Ilira što diplomacijom što vojnim intervencijama, a zauzvrat su isejski brodovi sudjelovali u operacijama protiv Ilira.

U ratnom pohodu 156. godine prije Krista Rimljani su prisilili nepoćudne Dalmate na mirovni sporazum, a dvadeset godina poslije pokoravaju i Ardiće. Nakon uspostavljenog mira Issa živi pod patronatom Rima i u prijateljstvu s Rimljanim o čemu svjedoči kameni natpis pronađenu u Akvileji u kojoj je Julije Cezar bio primio izaslanstvo Isse. Iz tog je vremena i najstariji latinski natpis do sada pronađen kod nas, a govori o rimsкоj obnovi jednog *trijema* u povodu postavljanja Rimljanina za patrona i vojnog zapovjednika Isse.

U ratu između Cezara i Pompeja 47. godine prije Krista Issa je stala na pogrešnu stranu – uz Pompeja. Nakon bitke kod Šćedra Cezarovi su brodovi uplovili u Issu. Njezini su se građani predali Cezarovu vojskovođi i samostalna Issa postaje gradom rimskih građana. Od tada se Issa spominje samo u nekim važnijim prigodama. Tako je na jednom rimskom natpisu zabilježeno da je sin cara Tiberija 20. godine prije Krista dao uređiti prostor vježbališta, a na drugom da je 535. godine, za vrijeme bizantsko-gotskih ratova na proputovanju za Salonu u Issu uplovio car Konstantin.

Tijekom stoljeća koja su slijedila uz Issu podno ilirske gradine u kojoj je navodno obitavala ilirska kraljica Teuta raste novi antički grad.

U 10. stoljeću car Konstantin VII. Porfirogenet spominje Vis pod imenom otok *Ies*, a nešto kasnije mletački povjesničar Ivan Đakon zapisuje kako na Visu koji pripada hvarskoj komuni žive Hrvati. U srednjem je vijeku ta komuna bila pod vlašću Neretljana, Trpimirovića, Arpadovića i na

kraju Anžuvinaca. A onda su vladarima čitave istočne obale Jadrana postali Mlečani na gotovo 400 dugih godina.

Iako je pripeklo, vrijeme je za prošetati se duž rive i uživo vidjeti dio prošlosti grada Visa. Drugih kandidata osim uvijek spremnog Grge za protezanje nogu nema, pa se nas dvojica uputimo sami. „Doći ćemo za tobom“, ispraća nas glas Plavog.

Iako smo bili vezani nasuprot kuli Perasti, nedaleko od mjesta gdje riva prateći obalu mijenja smjer prema kraju zaljeva i ostacima Isse gotovo pod pravim kutom obilazak iskopina grčke i rimske Isse ostavit ću za večernju šetnju, a sada ćemo Grga i ja rivom na drugu stranu prema Kutu, i tako slijedit svoju dosadašnju naraciju o povijesti nastanka grada Visa.

Odskačući od okolnih kuća i uzdižući se nad njihovim krovovima, po mnogočemu neobičnu samostojeću u tlocrtu kvadratnu kulu Perasti, po domaći *kaštil*, dao je sagraditi o svom trošku i na svojoj zemlji Vicko iz Perasta 1617. godine radi obrane svog, ali i susjednih posjeda u slučaju napada Turaka. Za njezinu gradnju trebao je, naravno, odobrenje mletačkog generalnog providura Dalmacije. Dozvola za gradnju sadržavala je i zabranu gradnje zidova, kuća ili kakvih drugih objekta oko kule kako oni ne bi sprječavali nesmetano djelovanje topova iz kule. U kulu se ulazilo s prvog kata Perastijeve kuće koja je s kulom bila povezana drvenim mostom. Da nisam video dvorac obitelji Martinis u Maslinici i nekoliko godina ranije Hektorovićevu Tvrđu u Starigradu, mislio bih kako je Vickova gradnja vlastite torette bila jedinstveni investicijski pothvat. Tri vijenca upućuju na to da je kula imala tri etaže. U najnižem je dijelu vodosprema koja je u slučaju duže opsade nesumnjivo davala braniteljima posjeda dugotrajniju autonomiju od okoline. U sredini je glavni i najviši prostor kule, a na vrhu terasa. Sva četiri pročelja imaju puškarnice i otvore za topove u više redova pa su unutar kule nesumnjivo bile galerije. Na vrhu kule, na dva suprotna ugla kamene konzole nose kućice s kupastim krovom za koje mi je rečeno da su bile osmatračnice. No s obzirom na to da svaka ima samo po jedan mali otvor, a kuli jednostavnih linija kućice daju dozu razigranosti, mislim kako im je svrha bila i dekorativna i obrambena. Iako stojim pod kulom, uočljivo je, s obzirom na njezin položaj u prostoru, kako se iz kule mogao dobro kontrolirati i ulaz brodova u zaljev i možebitni napad neprijatelja s kopna.

Uz rivu obnovljenu u novije vrijeme pruža se glavna gradska prometnica što vodi prema izlazima na kružnu cestu kojom se može, na jednu stranu preko Velog Sela, a na drugu preko Komiže, do svih otočkih mjesta, od kojih su neka davno napuštena.

Dok se ja bavim Perastovom kulom, riva se užurbano puni brodovima. Neki čekaju na red za pristajanje kružeći ispred rive, na drugima više ili manje obučene posade obavljuju posljednje radnje oko vezivanja ili upravo dobacuju cime na obalu. Konglomerat jezika pridošlih i promatrača ispunjava rivu pružajući mi mogućnost da si u mislima dočaram atmosferu kakva je u Visu vjerojatno vladala u vrijeme vladavine Engleza.

Iako je na drugoj strani prometnice hladovina, Grga i ja hodamo osunčanom stranom rive uz more kako bih imao što bolji pogled na svojevrsni kontrapunkt u kojem je s jedne strane prometnice slikovit red starih ljetnikovaca i težačkih kuća, a s druge red u četverovez vezanih suvremenih, *da se smrzneš luksuznih jahti*, kojima su do Visa doplovili novovjekovni Argonauti, Odiseji, Diomedi...

Kako na Visu nema klasične marine, što je zapravo jako dobro, svi koji doplove do Visa svoje brodove vežu uz rivu i ovdje u Visu i u susjednoj Komiži ili ih sidre u njihovim prostranim zaljevima i ponekom dobrom zakloništu na istočnoj strani otoka.

Najstariji i najljepši ljetnikovci sagrađeni su neposredno uz rivu ili nedaleko od nje dok su oni noviji razasuti po uzvišenim mjestima na padinama iznad Luke i Kuta.

Tamo gdje završava riva, suvremena prometnica postaje uska *kala* popločena kamenim pločama što se lagano uspinje do župne crkve na *spilicama*. Pučko ime *Gospa od Spilica* dobila je zbog mnogobrojnih udubina nalik špiljama, kojima taj dio obale obiluje. Prema jednoj od legendi, manje vjerojatnoj, u jednoj od tih *spilica* sahranjen je Diomed.

Odlaskom Engleza s otoka Austrijanci su, utvrđujući otok, obnovili postojeće utvrde i gradili nove. Tako su do crkve na *spilicama* sagradili snažnu utvrdu Batariju.

Batarija je u slavnoj Viškoj bitci imala ključnu ulogu u obrani grada i otoka za vrijeme dok su branitelji očekivali da im u pomoć stigne flota admirala Tegetthoffa. Danas je u zgradici njezine nekadašnje vojarne smještena arheološka zbirka helenističke Isse, najveća u Hrvatskoj, među čijim je artefaktima i glava božice Artemide te velik broj amfora složenih kako su amfore slagane u tovarnim prostorima antičkih brodova, a u prostranom i vrlo akustičnom unutrašnjem dvorištu Batarije održavaju se koncerti. Nešto prije prošao sam pored kuće u čijem pročelju još stoji zabijena granata ispaljena iz topa talijanske krstarice *Formidabile* koja je uoči Viškog boja pokušali uploviti u višku luku. Jedan je to od rijetkih autentičnih spomena na Višku bitku sačuvan do danas.

Nešto niže, s druge strane, tik nad morem ljetno je kino. Sutra se prikazuje *Mamma Mia II*, mjuzikl sniman na Visu. Volio bih pogledati film, ali problem je kamo s Grgom za to vrijeme jer se i ostatak *kumpanije* sprema u kino.

S noge na nogu evo me do zadnje kuće u Kutu – Češke vile, kako domaći zovu nekadašnji dom obitelji Topić. Na moru ispred Kuta, na njegovoj obali i duž rive u luci prepuno je brodova na sidru ili vezu. Jer dok sam ja bio zaokupljen razgledom palača (najprije Hektorovićevom, kasnije Jašićevom, Prdvarićevom, onom pjesnika Gazarovića, obitelji Mardešić...), zaljev Sveti Juraj napunio se brodovima čije se dužine mjere u više desetaka stopa²⁵. „Nekima od njih *Jutarnja zvijezda* sa svoje 23 stope mogla bi poslužiti kao bajbot²⁶“, pomislim ne bez primjesa zavisti.

Vraćajući se natrag, prošećem usput najprije uskim *kalama* Kuta, a onda i onima Luke, koje vrludaju između kamenih kuća, *skalinada*, volti i baladura, popločenih ili kamenim pločama ili *piskom* (kamenim oblutcima). „U nas na otoku ima takvih uličica uskih i mračnih po kojima šetaju lijene debele mačke, a djeca kad se vraćaju iz škole nabacuju se za njima kamenjem i razbijaju prozore. I glavna je ulica isto tako tijesna, pa kad njima prolaze mule i magarci natovareni prućem i granjem zakrče gotovo čitavu ulicu, te prolaznik mora na brzinu potražiti kakva otvorena kućna vrata da bi se uklonio toj živoj metli što se kreće na četiri životinjske noge i mete sve što nađe.“ Tako Ranko Marinković (1913. – 2001.), hrvatski književnik, opisuje svoj rodni Kut u zbirci pripovjedaka o Visu, ljudima i običajima.

Doduše, Grga i ja nismo se morali sklanjati natovarenim magarcima ili mulama, koji odavno više ne hodaju ovim *kalama*, već grupicama turista natovarenih svim i svačim potrebnim za boravak na nekoj od plaža, kao i biciklima, električnim romobilima, koturaljkama i ponekom automobilu.

Predvečer, neposredno prije nego što smo svi zajedno ušli u turistički ured kako bismo ugovorili sutrašnji izlet po Visu u terencu s vodičem, prošli smo pored dugačke katnice s pročeljem od pravilnih kamenih tesanaca koju je dalo sagraditi 1937. godine društvo *Viška sloga* za potrebe Vinogradarsko-vinarske zadruge koja i danas služi istoj svrsi. Nalazim neku simboliku i u njezinu položaju i u njezinoj jednostavnoj monumentalnosti i u njezinoj postojanosti. Jer zadruga je na korak do Dionizijeve Isse, grada čijim rađanjem započinje predivna viška

²⁵ Foot, Anglo američka mjera za duljinu a iznosi 0,304 m.

²⁶ Bei Boot, tender, manji čamac koji posadi jahte služi za prijevoz do kopna, kada su na sidru ili bovi.

vinogradarska i vinska priča, često mukotrpna. Dok je svojim izgledom simbol monumentalnosti viškog plavca, vugave, opola, muškata, svojom je postojanošću simbol gotovo dva i pol milenija dugog uzgoja loze na otoku, koja je Višanima priskrbila i blagostanje i bijedu i muku i jad. O čemu se zapravo radi, govori podatak da su 1910. godine za vrijeme onog drugog, novijeg, zlatnog doba Visa, dakle iz vremena Austro-Ugarske vinogradi zauzimali 1/3 otoka!

Nakon obavljenog posla u turističkom uredu Vesna, Daria, Grga i ja krenuli smo prema poluotočiću Prirovu, koji je na zapadu duboko zašao u zaljev Svetog Juraja, istražiti onaj najstariji, zahvaljujući ovovjekovnim homoviatorima, u neku ruku još i danas živući dio Visa.

U kantunu, u najzaklonjenijem dijelu zaljeva, podno padine brda Gradine i dalje prema Vlaškoj poljani, Mrtvilu i Prirovu stajao je grad okružen bedemima. Ono što je dosad istraženo i može se razgledati ostatci su bedema sačuvani cijelom dužinom, osim na strani okrenutoj moru, i ostatci agore sačuvane tek u naznakama. Agore su bile središnji prostori trgovačkog i javnog života u helenističkim gradovima, okružene hramovima i javnim trijemovima, prema čijim uzorima Rimljani kasnije grade svoje forume. Zna se da su na zapadnoj strani isejske agore stajali javni trijem, onaj koji je obnovio Cezar, i vježbalište koje podignuo sin cara Tiberija dok se lokacije hramova Merkura, Artemide i glavnog isejskog hrama još istražuju. Prostor termi, koji se nalazi na dvjema lokacijama, neobično je velik. Ako istraživanja pokažu da se radi o jedinstvenom prostoru, isejske će terme biti najveće antičke terme do sada pronađene na našem tlu. Nažalost, najveći dio termi devastiran je pri kraju II. svjetskog rata kada su Saveznici tu izgradili radionice i skladišni prostor. Nakon njih je i JNA doprinijela toj devastaciji koristeći taj prostor najprije kao skladište i svinjogojilište, a kasnije sagradivši na njemu stambene zgrade. Nasreću, arheolozi su u pravi čas uspjeli spriječiti daljnju gradnju i nakon toga dijelom istražiti i zaštiti prostor termi. Usprkos očitom nemaru temelji i podovi prekriveni mozaicima, ono što je sačuvano od termi zahvaljujući konzervatorima, plijene danas pažnju. I Issa je kao svaki helenistički i antički grad imala kazalište. Od kazališta koje su sagradili Rimljani vjerojatno na temeljima helenskog kazališta sačuvano je i zaštićeno gledalište od 20 redova čija je dužina bila veća od jednog kilometra, što znači da je kazalište moglo primiti više od 2 000 gledalaca. U 16. stoljeću na prostoru kazališta sagrađena je crkva i benediktinski samostan svetog Jerolima pa su kazališna scena i orkestra zatrpane samostanskim vrtom. Šećući obalnom šetnicom koja opasuje Prirovo, u moru, na nekoliko metara udaljenosti od obale, vide

se ostatci antičke luke. I na kraju šetnje među kamenim ostacima slavne i slobodne Isse, kasnije grada rimskih građana, tik uz ovovjekovni sportsko-rekreacijski centar za razgledavanje je otvorena helenistička nekropolja. Zahvaljujući većem broju sačuvanih nadgrobnih pala, mnogo se saznalo o povijesti Isse.

Razgledavanje kamenih ostataka od kojih su neki stari gotovo tri tisućljeća u meni je izazivalo val divljenja. Prvenstveno divljenje prema njihovoj starosti i očuvanosti usprkos svemu, a onda i prema istraživačkom duhu Isejaca, izboru mjesta na kojem će se skrasiti i graditeljskom umijeću koje je, nažalost, još uvijek nedovoljno istraženo.

Iako za mene (podsetim se Szabove misli) *razvaline nisu samo pusta gomila kamenja*, daleko su mi zanimljiviji artefakti pronađeni na prostoru Isse i izloženi u muzejima Visa, Zagreba, Splita, Zadra, Venecije, Beča..., kao i oni o čijim se postojanjima samo dade naslutiti jer o njima znamo iz predaje, *sakriveni* po privatnim zbirkama onih koji su tijekom minulih stoljeća imali priliku pustoti ostavštinu Isejaca.

Glava božice Artemide, iznimne ljepote, nadgrobna stela isejskog ratnika Kalija poginulog u borbi s ilirskim brodom koja spada u najstarije pisane spomenike pronađene na našem tlu, niz drugih natpisa s nadgrobnih stela, glinenih ženskih kipića, glava muškarca, glava muškarca i žene, novac kovan u Issi s likom Jonija, oslikane keramičke vase i posude, amfore...

Prve vijesti o postojanju ostataka Isse koje su doprle u svijet izvan otoka potiču iz 15. stoljeća. Obznanio ih je Ciriaco Pizzecolli ili Cirjak Ankonski, arheolog, navigator, humanist i putnik. Nakon njega su o ostacima helenističkog grada i rimskog polisa početkom 18. stoljeća pisali i drugi, poput Višanina Antuna Matijaševića i Alberta Fortisa. No znanstvena arheološka istraživanja ostataka Isse, koja su na Vis privukla i pozvane i nepozvane, započinju tek u drugoj polovici 19. stoljeća.

Od tada je mnogo toga vrijednog i nesumnjivo atraktivnog (poput kipova Augusta, Dijane, Apolona, jednog imperatora, tri carske statue...) što se spominje kao nalaz tijekom 15., 17., 18. i 19. stoljeća tko zna kojim putima i načinima odneseno s otoka.

Velebni kip cara Vespanzijana, pronađen 1858. godine podno Gradine i danas izložen u *Kunsthistorische Museumu* u Beču, Viška je općina poklonila (!!!) carskom gradu Beču 1891. godine, slučajno ili ne, baš u godini u kojoj se slavila 25. godišnjica Viške bitke. U lipnju te godine svečano su bili preneseni na sadašnju lokaciju posmrtni ostaci poginulih. Svečanošću je manifestirano zajedništvo svih zemalja Carstva čemu je pridonio i posjet

nadvojvode Albrechta, rođaka Franje Josipa I., jednog od najbogatijih ljudi Monarhije koji je, između ostalog, bio i vlasnik čitave Baranje. U tom duhu njemu uručen Vespanzijanov kip.

Kako se na Prirovu nalazi i gradsko groblje i u njemu kosturnica sa spomenikom palima u Viškom boju, zbog kojeg sam i doplovio do Visa, iskoristio sam Vesnu i Dariju da pričuvaju Grgu, a ja ga u sumrak dana (Koje li simbolike!) odoh obići. Zapravo su poginuli mornari prvotno bili pokopani u perivoju samostana svetog Jerolima čiji je jedan dio naknadno pretvoren u gradsko groblje.

Žalosna sudbina prati spomenik s Prirova, kao uostalom i više-manje sve spomenike iz vremena vladavine Habsburgovaca istočnom obalom Jadrana. Monumentalan spomenik visok gotovo 5 metara s isklesanim lavom od bijelog bračkog mramora, što spava povrh sarkofaga, velebnog postolja ukrašenog kamenim ornamentima i u podnožju opasanog sidrenim lancem što ga na uglovima drže topovi i posvetom podignut je već sljedeće godine poslije Viškog boja. Petar Kuničić (1862. – 1940.), učitelj, pisac, putopisac i pjesnik, učiteljevao i u Visu, u knjizi *Viški boj* ovako opisuje spomenik: „Godine 1867. bi po nastojanju čitave mornarice uzdignut na Prirovu sred grobišta mramorni spomen onima, koji su izgubili oca i majku, sestru i brata i ljubu, more i kopno, cvijeće i proljeće za domovinu milu. Pravedno i dostoјno. Spomenik se diže poput gorostasa sred bijelih grobnica viškog grobišta. Okrenut je put mora, koje najbolje svjedoči o junaštву, kojemu je podignut. Vas je od bjelkasta mramor-kamena. Oblika je pačetvorasta; podnožje mu je dugo 3.85 m, a široko je 2.87 m. Visok je 4.85 m. Vrh njega uspeo se ogroman lav, i tuj legao i zaspao, uhvativ čvrstim pandžama proslavljenu zastavu. Lav leži tijelom kako stoji dužina spomenika, te je glavom okrenut put Visa. Na pročelju spomenika predočen je u ‘basrelijefu’ najtragičniji čas boja. Sa protivne strane, kako stoji put zapada, urezan je sljedeći natpis: Onima koji u morskom boju kod Visa dne XX. srpnja MDCCCLXVI. za Cesara i Austriju slavno poginuše kao milu uspomenu sudrugovi. Sa pobočnih strana urezana su imena slavnih poginulih junaka. Naokolo spomenika uklesano je raznih uresa, kanoti morskih sidara, lovor-vijenaca i ost. Oko podnožja, na četiri ugla, se iz zemlje sred aloja i cvijeća četiri velika topa koja su u boju palila. Ovi su spojeni čvrstim verigama ratnih brodova. Između rečenih veriga ima komada od sindira, što je talijanski brod *Formidabile* ostavio, bježeći iz viške luke, dne 19. srpnja, pred topovskom tučom sa baterije Gospine.“

Okupiravši Vis na kraju Velikog rata, gubitnici Viške bitke odmah su na spomenik nadopisali *Italija pobjednica i Studeni 1918. godine*, a onda

su ga slijedeće godine demontirali i preselili u Italiju! Imena piginulih su izbrisana i uklesana u manji spomenik na priovskom groblju, koji je bio podignutom u znak sjećanja na poginule vojнике koji su Vis branili s kopna. Izbrisani je, naravno, i prvotni tekst posvete i postavljen novi: *Lissa* (1866.), *una sconfitta – Vittorio Veneto* (1918.), *una piu grande vittoria*. U prijevodu: *Vis* (1866.) *poraz – Vittorio Veneto* (1918.) *jedna veličanstvena pobjeda*. Od tada *Viški lav*, simbol snage i spomen na poginule pobjednike u Viškom boju, stoji pred ulazom u Vojno-pomorsku akademiju u Livornu. Osvetoljubivom posvetom slavi gubitnicu tog boja i na moralno upitan način *pobjedu* o kojoj bi se dalo itekako raspravljati. Jer ta je zadnja bitka I. svjetskog rata, koju nazivaju *una piu grande vittoria*, odnijela stravični broj žrtava na obje strane, a njezin je ishod više rezultat raspada unutar umiruće monarhije nego talijanskog ratnog umijeća. Kada se samo sjetim Hemingwayeva romana *Zbogom oružje*, scena iz istoimenog filma, posjete muzeju u Kobaridu ili penjanja podnožjem *Krna* gdje sam pronašao geler granate iz vremena bitke.

Uostalom, baš kako ih je Teggethoff pred Visom spriječio u namjeri da osvoje Dalmaciju, tako ih je Borojević 60 godina kasnije zaustavio na Soči i spriječio da krenu u osvajanje Slovenije i Hrvatske.

Uspjeli su tek mučki, nakon potpisane kapitulacije Austro-Ugarske, okupirati Istru, nakon što su diverzantskom akcijom potopili u Puli SNS *Viribus Unitus* komandni brod novoosnovane države SHS i uz blagoslov Engleza ušli ratnim brodovima u Pulski zaljev, a potom okupirali i cijelu Istru. I još im je za sudjelovanje na strani sila Antante prešutno dano i pravo pripojenja Primorja i Dalmacije čime je omogućeno to besmisleno preseljenje spomenika palim u Viškom boju.

Žalosno je da je u čitavoj toj *storiji* domovina gotovo posve zaboravila hrabre mornare iz Viškog boja i admirala Tegetthoffa, baš kao i feldmaršala Svetozara Borojevića Viteza sa Soče i njegove vojниke, pa i admirala Janka Vukovića Podkapelskog koji je zajedno sa svojim mornarima i komandnim brodom flote kojom je zapovijedao, skončao u duhu pomoračke tradicije na dnu pulske luke.

Iako su živote dali pod žuto-crnom, odnosno crveno-bijelo-crvenom zastavom, *de facto* se nisu borili za cesara u Beču, Austriju i Austro-Ugarsku, već za svoje slavenske domovine: Hrvatsku, Sloveniju, Češku...

Bilo je višekratno bezuspješnih nastojanja politike, a na inicijativu povjesničara Grge Novaka, da Italija vrati kako drugačije reći nego ukradeni

nadgrobni spomenik što je ona odbijala obrazlažući kako je nestankom Austro-Ugarske prestao pravni interes Hrvatske nad spomenikom.

Stoga je u organizaciji Austrijanaca i uz pomoć sponzora 1998. godine postavljen novi spomenik. Golo betonsko postolje nosilo je umanjenu i umjetnički dvojbeno izrađenu repliku *Viškog lava* mada je dvije godine prije pompozno najavljeno kako će novi spomenik biti poput originala.

Plastični lav, kako je posprdno nazvan zbog lošeg materijala, izazvao je val ogorčenja i među Višanima i među strukom te potaknuo niz i konstruktivnih i destruktivnih rasprava koje su dovele do još jedne obnove spomenika i postavljanje po treći put *Viškog lava* na Prirovu, ovog puta povodom spomena na 140. godišnjicu Viškog boja.

Obnovu je organizirao i vodio Crveni križ Austrije. Postolje spomenika presvučeno je bijelim bračkim mramorom, vraćena su i prvotna posveta na njemačkom i hrvatskom jeziku i popis poginulih, a sam lav, osim što je veći i isklesan od kvalitetnijeg kamena, ima prema ocjeni struke i veću umjetničku vrijednost od zamijenjenog *plastičnog lava*. No prijepore još zaziva novi tekst dodan uz posvetu poginulima: *Jedinstvo Europe počiva na raznolikosti njenih povijesnih konflikata. Gledajte valove Jadrana kako na sve obale nose poruku mira i razumijevanja.*

Pitam se, dok pod škrtim svjetлом mjesecine sričem posljednje dvije rečenice sa spomen-ploče, je li toj poruci, ma koliko bila značajna i znakovita za novi europski poredak, mjesto na ovom spomeniku ako ni zbog čega drugog onda zbog svih nesretnih okolnosti koje su ga pratile.

Noć se odavno spustila nad rivu i brodove. U kabini je toplo, san nikako na oči pa sjedim u kokpitu *Jutarnje zvijezde*. Vezana uz *Animu* desnim bokom od rive je udaljena za širinu *Anime* i *Plavog II* i zaštićena njihovim nadgrađima pa do mene dopiru tek prigušeni zvukovi života na rivi krcatoj brodovima i šetačima koja danju i noću živi svojim ljetnim nautičkim i kozmopolitskim ritmom.

S jednog od zvonika, čini mi se s onog samostanskog na Prirovu, na drugom kraju posvemašne bonace što se uvukla u zaljev okupan mjesecinom, otkucava neko gluho doba noći. Ta noćna slika viške rive i mjesecčevim sjajem obasjanog Prirova sa svim njihovim zvukovima, disonantnim i melodioznim, bit će mi duševna hrana u dugim zimskim danima provedenim na kopnu u iščekivanju dana kada ću ponovno pod nogama osjetiti palubu *Jutarnje zvijezde*.

Sutradan izjutra potrpamo se u veliku Toyotu koja nas čeka pred turističkim uredom, orni za pustolovinu po viškim utrvdama i drugim povijesnim mjestima otoka.

Cesta se uspinje Gradinom do *fortice*, koju su Englezi sagradili 1812. godine i dali joj je ime po kralju Georgu III. Bastion s britanskom zastavom uklesanom nad ulazom, okružen opkopom s pokretnim mostom poput kakva *waserburga*²⁷ danas ima mirnodopsku namjenu – okupljališta onih željnih zabave do jutra, mogli smo u ovaj jutarnji sat razgledat samo izvana.

Nešto dalje nad uvalom Svitnja, na samom ulazu u zaljev još su dvije utvrde iz doba vladavine Engleza – okrugle kule Bentick, na viškom *Torjun*, i Robertson.

Nelagodu pomiješanu sa znatiželjom izaziva obilazak utvrde iz vremena JNA-a. Za razliku od starih engleskih i austrijskih, ova ovovjekovna utvrda promatraču je nevidljiva s mora ili iz zraka. Vodič nas na ulazu opremi kacigama i baterijskim lampama uz napomenu da budemo oprezni pa krenemo polako, čini mi se, kilometrima dugim labirintom hodnika. Duboko ukopani u stjeni zjape potpuno prazni prostori: komandne sobe, kuhinje, spavaonica, sanitarija, skladišta streljiva, radionica, ambulante..., sve što je potrebno posadi utvrde za duži boravak pod zemljom kao da su ljudi krtice. I ono najvažnije – platforme za topove isturene izvan podzemnog grada u smjeru u kojem se oduvijek očekivao dolazak neprijatelja. Nigdje ni traga kakvom inventaru ili naoružanju. Odnijeli su ih sa sobom ili pobacali u more kada su posramljeni 1992. godine napuštali otok ostavlјajući turistima beskorisne prostore nekad bijelih zidova tek ponegdje ukrašenih vojničkim grafitima s danima koje broje, imenima djevojka koje ih čekaju, inicijalima, nadimcima, ponekim *zakamufliranim* izljevom tjeskobe.

Besmisleno zdanje građeno na iluziji kako je svaki naš pučinski otok jedan bojni brod pretvorio je Vis u drugoj polovici 20. stoljeća na strategiji koja ga je branila od doba Ilira do propasti K.u.K Monarhije u izolirani otok tvrđavu.

Iza posljednjih kuća Luke, stisnut padinom Gradine, nalazi se nekada u svjetskim razmjerima čuven viški rasadnik palmi. Osnovan 1800. godine, bio je više od jednog stoljeća glavni rasadnik palmi za cijelu

²⁷ Utvrda na ravničarskom terenu okružena dubokim opkopima s vodom

Monarhiju, a nakon II. svjetskog rata snabdijevao je mladicama palmi čitavu istočnu Europu. Posljednjih nekoliko desetljeća rasadnik, nažalost, propada. Ništa čudno, zar ne? Njegovo zemljište poslužit će za neki profitabilniji *biznis*.

Još se malo uspinjemo padinama brda iznad zaljeva Sveti Juraj, a onda pogled na Viški kanal zamijeni pogled na prostrana polja u unutrašnjosti otoka.

Pod nama Velo Polje, najveća nizina na otoku s naširoko razbacanim kućama po uzvisinama po poljima i oko njih i jednom crkvom. Crkva Svete Marije u Podselju iz 14. stoljeća izvorno građena kao gotička, dijeleći sudbinu Velog Sela, Kuta, Luke i Komiže, tijekom stoljeća je popravljana i dograđivana da bi svoj današnji oblik s neorenesansnim pročeljem dobila u 20. stoljeću. Danas gotovo ništa ne upućuje na to da je tu do napada Aragonaca u 15. stoljeću bilo Velo Selo, najveće naselje na otoku.

Usred nizine komad polja prav poput leta strijele. Od 1944. godine do kraja II. svjetskog rata bio je travnata aerodromska pista na koju su slijetali saveznički avioni. Na mjestu gdje smo se zaustavili postavljena je skromna kamena ploča u spomen na poginule pilote i tehničko osoblje koje je sudjelovalo u zračnim operacijama s Visa. Izvorno je na ploči, kaže nam vodič, pisalo ...*u operacijama nad Jugoslavijom* (ili možda *Balkanom*), što je netko, očito ne razmišljajući previše i u žaru domoljublja prepravio u ...*nad Hrvatskom*.

Gledam na Velo Polje, Malo Zlo Polje, Velo Zlo Polje, Plisko Polje, Dračevo Polje. Podselje, Žena Glava, Marina Zemlja, Podhumlje... U Istri su to *kampanje*, ovdje na Visu *poje*.

O značenju pojma *viško poje* pričao nam je Kalembera, vlasnik ribarsko-izletničke brodice do koje smo bili vezani, a s kojim smo se *skompali* već prvog dana boravka u Visu uz ritualno ispijanje njegove rakije od rogača i Aldove i Darijine medice. Ograničen žabarsko-gradskim poimanjem njive i sela, nisam posve shvatio sve nijanse značenje tog pojma tijekom povijest i svakodnevicu Višana, baš kao što nisam posve shvatio ni značenje riječi *Pojor, Paizanin, ribor, težok* i nijansiranu razliku među njima, što nam je objašnjavao naš vodič po Visu, Splićanin na radu u Visu.

Joško Božanić (1948.), Višanin, autor *Komiškog dikcionara* na kojem još radi, sakupio je preko dvadeset tisuća riječi viškog idioma od kojih, prema kazivanju autora, 70 posto čine riječi nehrvatskog porijekla.

Je li *poje*, pojednostavljeno rečeno, način života Višana? Istovremeno i suživot s prirodom i od prirode među suhozidima? Umijeće življenja s lozom i od loze, maslina, smokva, rogača... I nadasve mukotrpan rad? I potreba? Jer u *poje* se sklanjalo pa i odlazilo i onda kada se nije smjelo.

Gledam posvuda uokolo suhozide što ograju beskrajne vinograde, maslinike, nasade smokava, rogača... Kulturna su i graditeljska baština čija je gradnja samo naizgled jednostavna, a zapravo je složeno graditeljsko umijeće duboko ukorijenjeno u genima viških i svih ostalih težaka od Istre do Dubrovačkog Primorja.

Odavde mi iz ptičje perspektive većina od tisuće kilometara dugih viških suhozida djeluje poput kakve galerije slika krajolika, pri čijem se postavu nije vodilo računa o slikarskim pravcima. Neke su figurativne, druge apstraktne dok treće kao da nisu odraz svjetski čuvenog antropogenog krajolika Visa, već kakvog izvanzemaljskog, svemirskog.

Kako umijeće suhozidne gradnje ne pripada samo našoj obali, kao značajnu zajedničku svjetsku nematerijalnu baštinu nominirali su je Cipar, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Slovenija, Španjolska i Švicarska. Suhozid je 2018. godine upisan na listu UNESCO-ove nematerijalne baštine čovječanstva.

Putem prema Humu zastali smo obići Titovu špilju. Zapravo se radi o dvjema špiljama od kojih je ona manja i na nešto višoj nadmorskoj visini bila namijenjena Titu, a ona druga, veća njegovim suradnicima. Izvorno je do špilja vodio jedva prohodan kozji put. Pri njihovu uređenju 1988. godine sagrađeno je 299 stepenica od parkirališta do gornje špilje koja je tada opremljena skromnim inventarom iz vremena kada je u njoj boravio Tito. U prednjem, većem dijelu špilje bio je prostor za sastanke, a u jednoj od dviju manjih udubina, što prirodnih što isklesanih u kamenu, bio je Titov krevet i radni stol, a druga je bila namijenjena njegovu psu. Tog inventara danas više nema. Zadesila ga je ista sudbina kao i mnoge isejske artefakte. Ostao je tek na stijeni ispisan jedan borbeni Nazorov stih.

Htjeli mi priznati ili ne, i ta činjenica opetovano govori o ulozi Visa u kasnijem nastanku hrvatske državnosti.

Hum, nažalost, nismo osvojili planinareći od njegova podnožja iako bi se zbog pogleda s njega i crkvice Svetog Duha zacijelo isplatio svaki učinjeni korak u sat i pol koliko bi trajao uspon, recimo, od naselja Žena Glave. Umjesto toga nas je Toyota asfaltnom cestom dovezla do pod

sam vrh. Dignuvši pogled nakon propješačenih zadnjih sto metara uspona po neravnom puteljku, ostao sam bez daha. Ne zbog uspona, naravno. Usamljena na malom zaravnatom dijelu vrha, kao da stoji između neba i zemlje, s nebeski plavom pozadinom mora i neba, nalazi se od starosti siva skromna crkvica od grubo obrađenog kamena i pokrivena škriljama, sagrađena u 15. stoljeću vjerojatno na temeljima starije crkvice. Čitav mi je viški akvatorij, ali i onaj hvarske i korčulanske, kao na dlanu. Brusnik, Jabuka, Sveti Andrija znan kao Svetac, Biševo, Sušac...! Iza njih Biokovo s bosanskim dijelom Dinarida. Za lijepa vremena na jugu je vidljiv i Monte Gargano. A ispod Huma, kao da su mi pod nogama, na jednoj strani Komiški zaljev i moj čeznutljivi pogled na Komižu, do koje ni ovog puta neću, a na drugoj razigrana unutrašnjost Visa.

Propustivši posjet Komiži, što stjecajem okolnosti, što zbog mog neplaniranja, ostao sam prikraćen za potpuni doživljaj Visa. Susret s legendarnom falkušom *in vivo*, mogućnost procjene čija je pogača bolja – viška ili komiška, objedovanje jastoga iz komiške jastožere. Naravno, nije Komiža samo falkuša, pogača, jastog. Stoga ono što sam pročitao o njoj i video gledajući je s Huma i kasnije s mora, samo produbljuje moj žal za propuštenim.

Diskrepantno duhovnom, desno od svetišta, svjetovno polijetalište za paraglajdere. No nije to jedina suprotnost. Od vladavine Austrije pa sve do odlaska JNA-a s Visa vrh je Huma zbog svojih osobitosti, bez obzira na svetište, bio najčešće zabranjeni dio otoka. Osim što je s osmatračnice na Humu na vrijeme uočeno približavanje talijanske flote Visu 1866. godine, nisam čuo ni za jedan drugi slučaj iz prošlosti otoka kojim bi se opravdala zabrana slobodnog posjećivanja Svetog Duha.

Odluka da Vis sljedeći dan umjesto našim oplovimo izletničkim brodom pokazala se u jednu ruku kao dobar izbor jer smo u kratkom vremenu koje nam je bilo na raspolaganju, neopterećeni navigovanjem nepoznatim, uspjeli vidjeti ono najvrednije.

Isplovjavajući zarana iz Svetog Juraja, ostavili smo zdesna minijaturni poluotočić Sveti Juraj s istoimenom srednjevjekovnom crkvicom od koje počinju prve kuće Kuta. Doplovivši do Visa, prvi Hrvati ovdje su vjerojatno digli svoje nastambe, slaveći na tom šumovitom poluotoku svojeg boga Peruna.

Prošavši zdesna otočić Host krenuli smo na jugoistok uz istočnu, a zatim i južnu obalu otoka, onu koju su prvu ugledali s Dionizijevih brodova.

Je li im to bilo i prvo kopno nakon potpuno usamljene i veličanstvene skupine otočića i grebena Palagruže među kojima je najpoznatija Vela Palagruža ili ih je radoznanost natjerala da usput navrate do jednako tako mističnog Sušca koji je bio nešto istočnije od njihova kursa, vjerojatno se nikada neće saznati.

Obišavši rt Stončicu, više mi nisu na pameti Sirakužani, već oni Višani koji nisu težaci iako im je rad težački. Oni kojima je *poje* more. Stoljećima mrežama, panulama, parangalima, vršama, veslima... mukotrpno *oru* more Visa. Komižani oko Palagruže, a Višani oko Sušca, ali i puno udaljenijih mora.

Uz njih je neraskidivo vezana gajeta falkuša, tradicionalna ribarska brodica za ribolov na debelom moru, kojom se veslima i latinskim jedrom stizalo do ribom bogatih *pošti*. Barka građena za zahtjevne uvjete, bez zatvorene palube, u nju bi stalo oko 3 tone sardela u šezdesetak *barila*. Zbog težine oplata joj je tanka, ali čvrsta kako bi izdržala sve čudi mora u plovidbi do, primjerice, Palagruže udaljene 45 milja.

U Komiži se 1870. godine započelo s proizvodnjom konzervirane plave ribe onako kako su to radili u gradu Nantesu – prženjem u maslinovu ulju i pakiranjem u limenke, što je bio začetak industrijske proizvodnje u Dalmaciji. Uskoro je Komiža imala sedam proizvođača, pa su poduzetni komiški ribari počeli osnivati pogone za preradu po čitavoj Dalmaciji. Kada bi potražnja za sardelom i inćunima porasla ili u godinama u kojima je ulov u Jadranu bio slab, odlazili bi ti *ribarski meštri svjetskog glasa*, kako ih naziva Komižanin Joško Božanić, pjesnik i eseist, do obala Španjolske i Portugala, pa su tako stigli i do Finisttere, olujnog poluotoka na zapadnoj obali Galicije u Španjolskoj za koji su nauti starog Rima vjerovali kako se nalazi na kraju svijeta. Tamo je komiška tvornica Mardešić podigla svoje barake i organizirala soljenje sardele i inćuna. Iz baraka su početkom 19. stoljeća počele na tržište stizati prve bačve ikad usoljene ribe u Španjolskoj. Danas je La Coruña nedaleko Finisttere najveća ribarska luka u Europi, a začetci tog uspona bili su u Mardešićevim barakama.

Nisu viški ribari doprinijeli samo razvoju ribarske industrije Španjolske već i na obje strane Atlantika. Ne samo na istočnoj obali obiju Amerika već i na zapadnoj, pacifičkoj obali SAD-a.

Komiški ribar Jakov Kuljiš na samom početku 20. stoljeća usavršio je ribarsku svjetiljku na plin koji se dobiva iz karbida i čiji se prototip čuva u

Kuljiševoj rodnoj kući. Već 1903. godine svoj je feral patentirao u Americi u kojoj je za te zasluge proglašen počasnim građaninom.

U Čileu dva Komižana bez novaca, više gladna nego sita, u potrazi za kakvim ribarskim poslom naučila su od domaćeg stanovništva kako preživjeti pobirući sardele i inćune koje je more nanijelo i ostavilo kada se povlačilo. Ubrzo su od dasaka koje je naplavilo more sklepali daščaru i u njoj počeli spremati višak sardela i inćuna onako kako su to radili na Visu i ubrzo napravili *biznis* sa soljenom ribom.

Za velikog nevremena 1986. godine potonula je u uvali Porat na Biševu *Cicibela*, posljednja komiška falkuša. Prema u zadnji čas spašenim ostacima marom Jošku Božaniću, Velimira Salamona, profesora s Brodograđevnog fakulteta te starih kalafata tijekom godina koje su uslijedile proučen je način na koji su falkuše građene pa je na temelju tih saznanja sagrađena replika Cicibele.

U srpnju sljedeće godine s tog čuda *od broda*, kako su ga tada nazvali novinari, predstavljenog na EXPO-u 98²⁸ na dan otvaranja izložbe na ušću rijeke Tejo, prosipan je pepeo one žrtvovane barke iz čijeg je pepela simbolično rođena falkuša imena *Comeze-Lisboa*. Tradicijski je to obred Komižana kojim se moli za spas svih mornara i brodova svijeta.

Danas vodama oko Visa ponovno plovi nekoliko nanovo sagrađenih gajeta falkuša.

O tom čudu od broda Joško Božanić kazuje: „Špurtenjaca je gajeta koja iflbo na sardele is budelima. Gajeta je duga 26 do 29 nug. Imala je družinu ol 5 judih. Po potribi imala je i tri jidra koja su zapremala do 120 metrih kvadrotih. Za duge vijaje deperala je folike pok se po temu zvola i falkuša. Mogla je is povoljnini vitron duć na Palagružu iz Komiže u 5 urih, a mogla je ukarcat 6 do 90 barilih posoljene ribe. Špurtenjace su nojveće ribole Palagružu jer se je tamo nojboje lovilo.“

Za boravka na Visu dočekivali smo svako jutro zajedno s mještanima i radoznalim turistima suvremenu plivaricu kako bismo kupili *frišku* srdelu i inćune za *marendu* ili kasni ručak.

Moram priznati da viška sardela i inćun imaju drugačiji miris i profinjeniji okus od onih iz mora zapadne Istre, s čime se složila cijela

²⁸ Svjetska izložba održana 1998.

kumpanija. Toliko je zamaman da sam, čisteći inćune za marinadu, morao iskušati još dvije varijante ovako sirovih. Jednu začinjenu s malo maslinova ulja, a drugu s nekoliko kapi domaće *kvasine* i malo luka. Nisam uspio donijeti sud koja više odgovara hedonizmu svojstvenom svima u našoj *kumpaniji*.

Plovimo duž istočne obale među skupinom otočića što mame bacanje sidra u njihovim zavjetrinama.

Sve se ovdje isprepliće. Pitomija i razvedenija obala s jedne strane otoka i surova s druge. Težačka vinogradarska, ribarska, militarna i svaka druga prošlost i turistička sadašnjost.

Vinogradi plavca i debita što se spuštaju do mora i stijene jednakopristupačne s mora i kopna. Tajanstveni plavi svijet morskih dubina što zaljubljenicima ronjenja nudi osim pogleda na čarobni svijet flore i faune i razgled tisućljećima i stoljećima skrivene olupine aviona koji su se srušili na povratku iz borbenih akcija daleko na kopnu zbog oštećenja ili nedostatka goriva. I nebesko plavetnilo za let paraglajzerima onima kojima je visina jednakoočaravajuća i nabijena adrenalinom kao drugima morska dubina ili *landranje* neprohodnim viškim putima.

Barkajoli što dočekuju mahom izletničke brodove jer je s njima najpraktičnije doći do ulaza u Zelenu špilju na otočiću Ravniku svojim će nas barkama odvesti u njezino razgledavanje. Ravnik je posljednji među otočićima i hridima nanizanim od rta Stončica do rta Polivalo.

Prekrcavamo se uz njegovu obalu okrenutu otvorenom moru. Grga i ja ćemo posljednji u zadnju barku. Sve ovdje teče u savršenom redu i dobroj organizaciji. Počevši od naplate ulaznica do povratka na brod.

Dva veličinom raskošna portala poput kakvih volti izranjavaju iz mora. U špilju okrenutu na južne vjetrove može se samo za mirna mora. U nestvarni svijet podzemlja ulazimo kroz onaj desni portal uz nježan zvuk vesla dok ritmički uranjaju u nebeskoplavu more.

Na trenutak okruži me tama dok mi se oči ne naviknu na polumrak, a onda eksplozija raskošne igre svjetla i boje. Kroz otvor na vrhu, u špilju prodire sunčev trak i putuje do dna mora. Odbijajući se od njega, zbog zelenih algi na dnu središte špilje boji bezbrojnim nijansama zelene. Otuda i ime špilji.

Neočekivano je velika, tolika da su se za Drugog svjetskog rata u njoj skrivali manji ratni brodovi saveznika i partizana. Barke u koje smo se ukrcali i poneki bajbot s usidrene brodice ispred špilje polako kruže špiljom, ostavljajući putnicima vremena da se okupaju i zarone u njezino podmorje.

Zelena špilja manje je čuvena od Modre na Biševu, ali zgriješio bih kada bih napisao da me se dojmila manje čarobnom.

Prošavši rt Polivalo, obala Visa više nije zaštićena onim nizom otočića i hridi, već je izložena južnim vjetrovima i mlatu mora.

Abrazija, to čudesno djelovanje mora na obalu, tu je na svom neumornom *delu*. Izbratzane stijene, strmine što se sunovraćuju u more, udubljenja koja će u nekoj dalekoj budućnosti možda biti druga Zelena špilja ili špilja Gaće, ili će ih njegovo abrazivno djelovanje, nakon što im se svodovi kroz tisućljeća uruše, uobičiti u uvalu poput Stivine.

Stivina spada u najljepše plaže na Jadranu, a svojevremeno je uvrštena i među najljepše u Europi, zbog čega i jest zaštićeni krajobraz.

Za jedne je ljepši prilaz žalu od oblutaka duboko uvučenom među visoke stijene onaj s kopna, a za druge je pak onaj s mora. Ne mogu o tome suditi, ali zakleo bih se da je prilaz Stivini s mora nešto najljepše što sam vidio. Polagano uplovjavamo u ne odveć veliku i prostranu uvalu, svojevrsno *predvorje* nalik lijevkama, manevrirajući među desetak usidrenih jedrilica zavidnih dužina tražeći mjesto za sidrenje. Naš je *barba* znalac i usidri nas na mjestu odakle imamo nesmetani pogled na cijelu Stivinu. *Predvorje* završava visokom stijenom u kojoj je uzak prolaz poput kakvih vrata bez nadvratnika, koja vode u sićušni komadić morskog raja – mora obojanog nježno zeleno ondje gdje dopire jutarnje sunce i tamnog u sjeni stijene, snježnobijelog žala i ispranog kamena što ga okružuje. Volio bih da sam u prilici leći na žalo pogleda uprta u zvjezdano nebo dok mjesec je srebrni trag prodire kroz ona vrata i slušati suzvuče dvaju tonova ne odveć valovita mora: snažnog dok val nadire na žal kotrljajući oblutke u jednom smjeru, a zatim nježnijeg dok se val povlači kotrljajući ih u drugom smjeru.

Dok se neki od putnika s naše brodice kupaju, ja u razgovoru s *barbom* saznajem ponešto o onom što smo jučer propustili obići *landrajući* otokom jer nije bilo u vodičevu planu obilaska. Između Podšipja i onog trećeg niza brda otoka, što se ovdje strmo dižu nad obalom sve do ulaza u Komiški zaljev, nalazi se brdo i zaselak Talež s nekoliko kuća 220 metara nad morem. „Obnavljanje starih kamenih kuća Taleža s početka 19. stoljeća, ali

i mnogih drugih po unutrašnjosti otoka, davno napuštenih, kao i kod vas u Istri pridonijet će jednoj novoj dimenziji viškog turizma“, zaključuje *barba*.

A brdo Talež, 245 metara visoko, izbušila je uzduž i poprijeko JNA, kao uostalom i čitav otok, pa nalikuje zrelom ementaleru, i usto ga opasala ogradom od bodljikave žice čiji se ostatci danas doimaju poput kakva spomenika ljudskoj gluposti. Ni uz najbolju volju ne mogu si predočiti život sputan zabranama i žicom na ionako skučenom prostoru otoka.

No davno prije toga Iliri su na Taležu sagradili Jonijev grad, drži arheolog Branko Kirigin (dvore možebitnog vladara Visa u vrijeme prije osnivanja Isse). Pretpovjesna gradina dominirala je čitavom južnom obalom otoka, a domaći ju zovu *Velo gomila* jer ovaj neistraženi spomenik kulture obuhvaća širi prostor od samog brda, pa tako i sidrište antičkih brodova u uvali pod okomitim stijenama što izranjaju iz mora zajedno sa svojim šipljama. Prema nekim drugim izvorima *Velo gomila* je za vladavine kraljice Teute bio najveći svjetionik na srednjem Jadranu. Pitam se je li njegovo svjetlo Isejcima u nekom trenutku njihove traversate bio orijentir na putu do Visa. Kako bilo da bilo, područje Taleža najstarije je arheološko nalazište na Visu.

Kada sam već kod starina, još ne mogu prežaliti što nas vodič nije odveo u Dragodid, napušteno selo nedaleko od Komiže, čudesni svijet suhozida koji je u 19. stoljeću sagradila čisteći svoje *poje* od kamena težačka obitelj Suić. Zahvaljujući udruzi Dragodid, selo se danas obnavlja i pretvara u nezaboravnu atrakciju.

Milja za miljom i eto nas na ulazu u Biševski kanal. Po desnom boku Vis, a po lijevom Biševo. Oplovit ćemo s njegove zapadne strane taj čudesni otok, ne veći od šest kvadratnih kilometara, na kojem se živjelo od vremena prapovijesti.

Do pred II. svjetski rat na njemu je bilo dvjestotinjak stanovnika u 7 naselja. Ona uz more nalaze se na zapadnoj obali, pitomijoj i pristupačnijoj, osim Mezuporata koji je na istočnoj strani. Povezuje ih cesta preko otoka uz koju su raštrkane kuće unutrašnjih naselja. Još 1961. godine na otoku je bilo 114 stalnih stanovnika i imali su školu u selu Polje, izgrađenu milodarima iseljenika, a danas na Biševu stalno živi tek njih desetak.

Samo smo izdaleka bacili pogled na jednu od pješčanih plaža na jugu otoka, a onda uplovili u uvalu i mjesto Porat, središte svih otočkih zbivanja – onih koji nisu vezani uz obilazak Modre šipilje.

Na lijevoj, istočnoj strani najveće uvale na Biševu nalazi se mol uz koji pristaju izletnički brodovi i legendarna otočka *pruga* – jedina stalna veza (ne brodska, već brodicom) između Komiže i tri biševske lučice: Mezuporata, Salbunare i Porata.

Na suprotnoj strani uz neizgrađenu obalu na bove se vežu oni što plove viškim akvatorijem vlastitim brodicama ili u čarteru. „Objektivno u Porat stane najviše petnaestak plovila“, govori mi *barba* dok oprezno manevrira između onih prekobrojnih što su se, ne uhvativši vez na bovi, bezobzirno sidrile po pretrpanoj uvali. Dobro je dok se ne digne jugozapadnjak jer onda u uvali nastaje *kažin*. A na dnu uvale plaža od najfinijeg morskog pijeska mami me da se i sam uvalim u more. I bih da nema Grge i kupača. On bi, onako zaigran, zasigurno unio dar mar među njima.

Tu ćemo pod nadstrešnicom iznad plaže na brzinu *marendati* pršut, otočki sir i zaliti ih plavcem, zatim malo protegnuti noge, a onda krenuti na drugu stranu otoka do Mezuporata iz kojeg se odlazi u obilazak Modre špilje. Ovdje je 1892. godine, u vrijeme kada su Komižani i Biševčani odlazili u lov na sardele falkušama do Palagruže, rođen Martin Bogdanović. Težak život ribara i težaka natjerao ga je u Ameriku.

Tamo je najprije je bio ribar, a onda je 1914. godine od uštede kupio u požaru stradalu tvrtku za promet ribom. Sve dalje bilo je ostvarenje američkog sna. O čemu se zapravo radi, poprilično zorno oslikava jedna rezolucija Senata države Kalifornije koju je potpisao George N. Zenovich. Rezoluciju broj 867. usvojenu 27. srpnja 1978. godine Senat Kalifornije upućuje Gradu Komiži povodom 150. obljetnice osnutka Osnovne škole u Komiži. U njoj se između ostalog navodi kako se ona izdaje jer su iz Komiže potekli „dobri Amerikanci koji su dali značajan doprinos Kaliforniji i San Pedru uključujući takve ribare kao što su Martin Bogdanović, Vincent Evich i Joe Mardesich“. U *kompaniji* s Mardešićem Bogdanović osniva tvornicu za preradu ribe koja ubrzano raste i postaje svjetski poznata. Ubrzani rast njihova carstva potaknula je i Martinova inovacija u čuvanju svježe ribe zdrobljenim ledom koja se slučajno poklopila s izumom plivarica, brodova kojima se mogla uloviti daleko veća količina plave ribe od ribolova barkom svjećaricom, tako što se jato privuče na jedno mjesto i okruži mrežom. Veće i bolje opremljene, plivarice su mogле loviti daleko od obale. Koristeći zdrobljeni led umjesto onog u blokovima, plivarice su ostajale više dana na moru i tako povećavale ulov.

Legendu o razlogu Martinova odlaska u Ameriku prepričala nam je onako usput, nakon što smo se po obilasku Porata vratili pod nadstrešnicu na jednu putnu, simpatična otočanka dok nam je natakala čaše glasovitog biševskog plovca: „Kopajući u vinogradu Martinu je pukla drška na motici. U dvojbi da li da popravi motiku i nastavi rintati u vinogradu ili ostavi sve i ode u Ameriku, odlučio se za Ameriku.“

Ne znam zove li se uvala Mezoporat ili Mezuporat. Pod slikom predivnog podvodnog polja posedonije u knjižici Geopark Viški arhipelag nalazim kako je ono u uvali Mezoporat, a na internetskim stranicama turističke zajednice uvala se naziva Mezuporat. Očito su oba imena valjana pa će je nazivati ili jednim ili drugim imenom.

Mezoporat je 5 milja udaljen od Komiškog zaljeva i grada Komiže kojem Biševo upravno pripada. U dnu uvale nalazi se plaža iznad koje se prema rtu što sa sjevera zatvara valu uzbrdo popelo onih nekoliko kuća naselja Mezoporat. Na njegovu drugom kraju suvremeniji je Centar za posjetitelje Modra špilja – Biševo, otvoren ove godine i sagrađen na mjestu nekad ruševne škole bespovratnim sredstvima EU fondova. Polivalentna građevina skladno je uklopljena u otočki krajolik. Prostori za prihvat gostiju, interpretaciju i prezentaciju prirodne baštine otoka Biševa i viškog arhipelaga s infopultom i suvenirnicom, radni prostor istraživačkog centra, ugodni ugostiteljski sadržaj.

Naš nas je *barba* iskrcao na molu za prihvat i odmah se maknuo ostavljujući prostor drugima jer u Mezuporatu vlada gužva. Uvala je krcata brodovima svih namjena i veličina: od zletničkih, koji su dovezli posjetitelje iz Komiže, Visa, Hvara, Splita..., preko megajahti i onih skromnijih jahti do gumenjaka.

Do špilje i u njezin razgled vozit ćemo se barkama centra koje pristaju uz molo kao na tekućoj traci iskravajući i odmah ukrcavajući nove posjetitelje. Kupnjom ulaznice dobivam i broj koji određuje kojim će se redom i u koju će se barku ukrcati na što me upućuje prikaz na displeju. Usprkos velikom broju posjetitelja koji čekaju na ukrcavanje sve je izvrsno organizirano.

Modra špilja čija se ljepota, kažu, može uspoređivati s mondrenom Grotte Azzurrom na Capriju, postala je turistička atrakcija zahvaljujući barunu Eugenu von Ransonnetu, diplomatu, biologu, piscu, slikaru i izumitelju. Otkrio ju je Europi 1884. godine ušavši u nju kroz podvodni otvor, tada jedini ulaz u špilju, nakon što su mu na nju skrenuli pozornost

ribari, kako bi iz svog slikarskog zvona nacrtao njezin podvodni krajobraz. Hodajući pod svojim zvonom dnom plićeg mora, barun je prve podvodne krajobraze nacrtao na Cejlizu, a onda, srećom, navratio i do špilje na Biševu.

Te je 1884. godine dao probiti otvor iznad površine mora metar i pol visok i dva metra četrdeset širok i od tada se u špilju može ući za mirna dana, kada nema vjetra ni valova barkom na vesla ne dužom od 5 metara. Doživljaj njezine ljepote barun je obznanio u bečkim novinama i time potaknuo početke turizma u Dalmaciji.

A onaj podvodni otvor kroz koji je barun zaronio u špilju u svom izumu – metalnom zvonu s prozorom u kojeg je iz čamca upumpavan zrak – ostao je i dalje jedini ulaz sunčevih zraka u nju. Odbijajući se od pjeskovitog bijelog dna, zrake boje špilju čarobnim modrim odsjajem čineći je atrakcijom koja na Biševo iz godine u godinu dovodi sve više i više posjetitelja. Za puni doživljaj špilje najpogodnije ju je obići između 10 i 14 sati, kada sunčeve zrake najraskošnije osvjetljavaju njezino dno.

„Negdje u ovo vrijeme prošle godine špilju je posjetilo preko 80 tisuća posjetitelja“, priča mi *barkarijol* dok plovimo u pasari s izvanbrodskim motorom od Mezuporata do susjedne uvale Balun u kojoj je Modra špilja.

Nevjerojatno veliki broj ljudi, iako samo u prolazu, zahtijeva vrhunsku organizaciju Centra za posjetitelje što je, evidentno, i postignuto. No cilj čijem ostvarenju teže jest zadržati dio posjetitelja na tom malom otoku s puno potencijala i pružiti im osim razgledavanja špilje i drugačije doživljaje. Izazov vrijedan truda i posebne pažnje. Jer kako drugačije otok iza obzora s desetak stanovnika, bez vode, popratnih sadržaja i turističke infrastrukture učiniti još privlačnijim, a istovremeno sačuvati jednu od posljednjih rajske oaza Mediterana cjele vitezom.

Nekoliko hridi na putu koje treba izbjegći prilika je našem golobradom *barkarijolu* da i prije same špilje unese u barku malo privida avanture.

U špilju ulazimo na vesla i uz zapovijed da se pri ulazu sagnemo. Prva mi je pomisao bila, nakon što sam digao glavu i video oko sebe tamu, kako smo prekasno došli da bismo uživali u magičnoj svjetlosti Modre špilje. No bio je to, srećom, samo plod mog neznanja. Jer Modra špilja sastoji se od dviju dvorana međusobno odvojenih stijenom ispod morske površine koju sam, dok je pasara prelazila preko nje, prispolobio kakvom davno potopljenom mostu. Ono što Modru špilju čini modrom zbiva se u drugoj

dvorani. Dok s ostalim barkama lagano klizimo uz njezin rub prema izlazu, špiljom odzvanjaju užvici oduševljenja izazvanog svojevrsnom igrom posjetitelja. Uronjene ruke ili noge pod nebeskoplavu površinu začas se, kao i svi drugi predmeti uronjeni u špilji poput vesla, dna barke ili ponekog kupača, oboje srebrnom bojom. Iako obilazak špilje traje kratko, svega pet-šest minuta zbog dugog reda barki koje čekaju na red da uđu, doživljaj je nezaboravan zauvijek.

U dogovorenom vremenu naš nas *barba* dočeka na molu na kojem nas je bio i iskrcao. Ukravljivanje teče nonšalantrije jer je navala brodova i posjetitelja u Mezuporat sada nešto manja, a i dojam je da se, kako se *landranje* oko Visa i Biševa bliži kraju, većini u našoj grupi baš i ne da iz ovog biševskog raja.

Još od polaska iz Visa Plavi, Vesna, Aldo, Daria, Grga i ja sjedimo na desnom boku turističkog brodića odmah do ulaza, neposredno iza barbe za timunom (privilegij onih koji se snalaze na brodu i moru) pa smo za sve vrijeme plovidbe imali nesmetani pogled na obalu uz koju smo plovili.

I tako sada, nakon što smo preplovili Biševski kanal, mogu još jednom, ničim ometan, čeznutljivo gledati na Komižu. Predaleko je da odavde s mora mogu uživati u jednostavnosti vizure grada koja ne naglašava ono bolje i ljepše kao što je to u vizuri Visa. No nisam toliko daleko da ne bih mogao u toj vizuri jednostavnog i funkcionalnog, što ne isključuje ljepotu i sklad, uočiti prepoznatljive simbole Komiže: monumentalni kaštel na rivi, koji su podigli komiški ribari 1592. godine i na kojem je reljef mletačkog lava, jedini grb Serenissime na cijelom otoku, zatim zvonik crkve svetog Nikole na brdu povrh grada unutar nekadašnjeg benediktinskog samostana iz 13. stoljeća još utvrđenog ostacima romaničkih bedema i sagrađenog u maniri kasnog baroka i, naravno, velik broj brodica i jahti, što vezanih uz rivu, što usidrenih u zaljevu.

Čari Komiže mogu se doživjeti istinski tek hodajući Komižom. Ranko Marinković, čest šetač rivom posljednjih godina života, rekao je kako je „Komiža poput zagrljaja“. A ja si ne mogu oprostiti taj propušteni zagrljaj. Veliki bard naše književnosti sahranjen je na komiškom groblju pored crkve svetog Mikule, ostavši zauvijek u zagrljaju Komiže.

Od Komiže je 13,5 milja prema zapadu otok Svetac koji je još ne tako davno bio naš od kopna najudaljeniji naseljeni otok. Ne, nije nekim čudom nedavno naseljen neki još udaljeniji otok viškog arhipelaga, već je s

tog 311 metara visokog otoka na kojem još stoje ostatci Teutina grada otišla zauvijek i posljednja stalna stanovnica otoka.

Na sjevernoj obali Visa još utvrđenih topničkih položaja koji odavno nemaju svrhu. Prije nego što ćemo uploviti natrag u uvalu Sveti Juraj, ulazimo, ovaj puta brodom, u još jedan podzemni svijet Visa. Golemo betonsko zdanje u uvali Rogačić u koje se mogla sakriti podmornica ili nekoliko torpednih čamaca duboko je uvučeno u podzemlje. Svojom monumentalnošću morao bi nas se duboko dojmiti, kao što se dojmio ostatka naše grupe i drugih koje smo zatekli u obilasku, da Plavi, Vesna, Aldo, Daria i ja nismo za naših ranijih plovidbi već obišli i uplovljivali u slična ili čak ista takva skloništa na Dugom otoku.

Iako sam *landrajući* Visom i Biševom vido tek jedan djelić ljepote, raznolikost i jedinstvenost krajolika, jasno mi je zašto je Vis i njegov arhipelag UNESCO uvrstio među trenutno 169 Global Geoparkova na svijetu razmještenih u 44 zemlje, od čega su u Hrvatskoj dva.

Predvečer tog posljednjeg dana našeg boravka na Visu odlučili smo se počastiti nekim viškim specijalitetom i odabrali hobotnicu pod pekom.

Još smo u Puli bez rasprave jednoglasno prihvatili prijedlog Plavog da ćemo kada dođemo na Vis u Komižu na jastoga ili hlapa. Nije nam u međuvremenu splasnula želja za jastogom, no kako u Komiži nismo bili, odlučili smo se za hobotnicu pod pekom. Izabrali smo obećavajući restoran u nedalekom Pliskom polju za koji smo dobili reference još u Puli. Po nas je na rivi došao njihov kombi i poslije večere, koju smo *spušili* i po kvaliteti i po cijeni, vratio u Vis. Hobotnica je bila, nas se petero može zakleti, iz Stanićeva markata, dakle iz Indijskog oceana, krumpir ne pečen, već prekuhan, a vino iz vlastita vinograda i podruma preskupo. Očito je da su poneki u viškom turizmu nezajažljivi. Naprimjer Rokiš u Pliskom polju, ali i Lučka uprava (državno tijelo) koja naplaćuje vez na rivi i sidrenje u zaljevu, a pri tome zaračunava i nemalu lučku pristojbu, sve u želji da nabrzinu ušiće nešto od izuzetno dobrog nautičkog turizma na Visu usprkos covid godini. Posvuda drugdje cijene su bile umjerene, a lučku pristojbu nismo plaćali ni prije ni poslije Visa nigdje. A boravili smo i u lukama Ilovika, Salija, Rogoznice, Maslinice, Milne, Trogira, Prvić luke i Kukljice.

I to bi bilo sve od mojih/naših zamjerki na dane *landranja* nezaboravnim Visom uz jednu nedoumicu. Zašto se, pobogu, u lučkim upravama, pa i kapetanijama, ne može plaćati bezgotovinski? Iznos koji smo mi trebali *iskeširati* nije bio neznačajan, a koliki je tek bio za onaj 60 stopni

katamaran vezan tik do nas. Ne sitničarim, već razmišljam praktično. Nije uputno držati u brodu na vezu ili pak nosati posvuda sa sobom veći iznos gotovine, pogotovo tamo gdje je muving tako velik.

U svakodnevici nautičarskog *landravca* to znači da kada se odjavljuje s veza, a to je ili predvečer dan prije odlaska ili ujutro sljedećeg dana, prvo treba pronaći bankomat svoje banke, ako postoji, ili platiti proviziju ATM-u i sličnim bankomatima, kojih, *btw*, ima posvuda u Visu, možda čekati u redu u mjenjačnici, a na kraju i na blagajni da se sva ta silna gotovina izbroji. Osim bezrazložnog maltretiranja onih koji su došli, recimo, na Vis radi užitka, tu su još i basnoslovno visoki troškovi koji prate *keš* plaćanja, pogotovo na tako udaljenim destinacijama. I na kraju takav način plaćana dovodi u pitanje svrhu preporuke da se u ovo doba covid pošasti izbjegavaju gotovinska plaćanja kada se te preporuke ne pridržava ni onaj koji ju je propisao.

S VISA NA HVAR

Kao vanjski na vezu petog dana boravka u Visu rano ujutro isplovljavam prvi. Ono što mi je prvo palo na pamet dok sam slagao cimu na pramcu jest da bi se Visu valjalo barem još jednom u životu vratiti.

Ploveći pored groblja na Priovu, u mislima se još jednom opraćtam s palim u Viškoj bitci i pitanjem koje me kopka otkako sam dva dana prije obišao spomen kosturnicu. Jesmo li se kao društvo dovoljno odužili palim u Viškom boju obnovom kamenog pravokutnika, sačuvanom spomen-pločom u nekadašnjoj Mornaričkoj crkvi u Puli, kapelicom na Paklinskim otocima i još ponečim? Naravno da nismo.

Ako već ne možemo vratiti iz Graca spomenik Tegetthoffu, koji je do talijanske aneksije krasio pulski Monte Zaro, imenujmo barem ulicu po njemu. Obnovimo besmisleno demontiran spomenik na taj boj na pulskoj rivi.

Dok Fortica pomalo nestaje iz vidokruga, obrisi Paklinskih otoka i Šćedra na horizontu stopljenih s obrisom Hvara u pozadini svakim preplovlijenim kablom sve jasniji izranjaju iz ljetne izmaglice.

Plavi II ubrzo sustigne i prestigne *Jutarnju zvijezdu*. Žuri jer ima zadatak da u jednoj od bezbroj uvala Paklinskih otoka pronađe mjesto gdje ćemo se usidriti na sat-dva kako bismo se okupali i *marendali* prije nego što uplovimo u hvarsку luku.

Vremenska prognoza baš i nije blistava i trebamo se navrijeme pobrinuti gdje ćemo moći sigurno noćiti. Još na vezu u Visu birajući između dva odredišta, Starigrada i Hvara, odlučili smo se za luku Hvar. Poprilično nesmotreno s obzirom na malu vjerojatnost da u po veličini skromnoj i poslovično krcatoj hvarske luci uspijemo samo tako pronaći privez za tri broda, no uzdamo se u svoju snalažljivost u takvim prilikama i rimsku božicu Fortunu ili, još prikladnije, u grčku božicu Tihe. Obje su ovdje u Viškom kanalu nekad davno zacijelo bile često zazivane.

Tri sata *laganini* traversate Viškim kanalom, širokim morskim prolazom između Visa na jugu, Paklinskih otoka na sjeveru, Korčulanskog kanala na istoku i otvorenog mora na zapadu s laganim promjenjivim vjetrovima u pola boka, ostavlja mi mogućnost da uz obilatu pomoć Bokova putopisa, peljara, karte i *Googlea* obnovim znanje i saznam ponešto novog o prostoru hvarske arhipelaga i u mislima *prosurfam* kroz djelić njegove burne intrigantne prošlosti.

Oblikujući današnji izgled Jadranskog mora na početku kvartara²⁹, priroda je na cijeloj istočnoj obali Jadrana bila doista širokogrudna, pa je između tisuću dvjesto otoka, otočića i hridi duž nje iznjedrila i malu, maštovito razvedenu skupinu Paklinskih otoka prepunu prolaza, zaljeva, vala i hridi. Zajedno s otokom Hvarom čine hvarske arhipelag. Plovidba njime opasna je i zahtijeva pozornost i znanje, ponajprije zbog jakih morskih struja, posebice kada pušu južni vjetrovi, ali i brojnih hridi, grebena i plićina.

Na zapadnom kraju arhipelaga skupina je od pet otočića: Vodnjak Veli i Vodnjak Mali, Travna, Paržanj i Borovac i dvije hridi Karbun i Lengva. Na njih se nastavlja Sveti Klement, nakon Hvara najveći otok arhipelaga na kojem su tri naselja danas naseljena samo u ljetnim mjesecima. Pored općepoznate Palmižane to su Mamića Polje i Vlaka. U Vlaki, na sjevernoj

²⁹ Geološko razdoblja u povijesti Zemlje u kojem se razvio čovjek, a koje traje i danas započeto prije 2,6 milijuna godina.

strani otoka je crkva svetog Klementa iz 14. stoljeća. Obnovljena je u znak sjećanja na Višku bitku, onu iz 1866. godine i stradanje fregate Graf Radetzky koja je 1896. godine nakon eksplozije skladišta baruta potonula zajedno s 325 članova posade, pola milje od otočića Vodnjak Veli. Koje li sudbine! Stradala je ni 10 milja od mjesta na kojem je prije samo tri godine potpuno neoštećena izašla iz Viškog boja. A prije njega slavna je fregata sudjelovala za Austrijsko-pruskog rata i u bitci u Helgolandskom zaljevu.

Lijeko od pramca Jutarnje zvijezde nalazi se uvala Soline koju od vjetrova štiti Dobri otok. Istočno od Solina uvala je Vinogradnišće, otočić Stambedar i hrid Pločice. U Hvarskom kanalu, sa sjeverne strane Svetog Klementa ispred uvale Vlaka smjestio se otočić Škojić, a ispred uvale Palmižane, u kojoj je ACI-eva marina, hrid je Baba.

Deset milja jugoistočno od Paklinskih otoka na kraju Viškog kanala usamljeni je otok Šcedro. U svom kontroverznom putopisu Jasen Boko spominje mogućnost da je otok što ga gledam desno od pramca Odisejev Kozji otok, a susjedni Hvar od kojeg ga razdvaja Šcedarski kanal širok nepune dvije milje, otok na kojem je Odisej uspio oslijepiti Polifema prije nego je jednooki div pojeo svu trinaestoricu uljeza, čime bi već na začetku okončao Odisejevu odiseju. Na južnoj strani Šcedra velika je uvala Porteruša dobro zaštićena od bure, tramontane i maestrala, a otvorena na južne vjetrove s prelijepim žalom i danas okružena divljom prirodom. Idealno mjesto da se na njega bez posljedica nasuče Odisejeva flota nošena južnim vjetrom s juga Hvara Neretvanskim kanalom kroz olujnu noć. Do juga Hvara bili su dospjeli u bezglavom bijegu što dalje od zemlje Lotofaga. Pa ako je Šcedro Kozji otok iz Homerove Odiseje, obitavalište Kiklopa može biti jedino na otoku Hvaru. Južne padine gorskog hrpta koji se protegnuo od rta Guduraj na krajnjem jugoistoku Hvara do rta Milna nedaleko od Pokonjeg Dola strmoglavo se spuštaju do mora. Tom surovom kamenom krajobrazu svojevrstan su kontrapunkt zeleni hvarske vinogradi koji se, kao da prkose sili gravitacije, spuštaju prema moru istom tom strmoglavicom.

Podno sela Humac nasuprot Šcedra nalazi se Grapčeva špilja koju Boko navodi kao moguće mjesto stradanja dvanaestorice Odisejevih ratnika. Pogled s njezina ulaza na more nezaboravan je. Špilja se sastoji od dvaju prostora bogata stalaktitima i stalagmitima, a sa svojim nišama čini ju nezaboravnom. Od 1964. godine Grapčeva špilja zaštićena je kao geomorfološki spomenik prirode. Prva su istraživanja Grapčeve špilje započela još u 19. stoljeću.

Od 1947. do 1952. godine detaljno istraživanje špilje obavio je akademik Grgo Novak. Pri istraživanju otkrivena su tri kulturna sloja od kojih je za teoriju prema kojoj se Odisej borio s Kiklopom Polifemom u Grapčevoj špilji najintrigantniji sloj iz brončanog doba, dakle iz vremena Ilira. No najznačajniji je treći sloj u kojem su pronađeni ostatci keramičke vase s crtežom lađe datirane iz trećeg tisućljeća prije Krista. To otkriće, koje je do sada najstariji otkriveni prikaz broda u Europi, navodi na zaključak kako su već u to doba postojali trgovački putovi morem koji su vodili iz mora Sredozemlja, kolijevke europske civilizacije, ako ne duž čitaveistočne obale, onda do Hvara zasigurno.

Prikupljeni arheološki materijal dokaz je postojanja do tada nepoznate prapovijesne kulture na istočnoj obali Jadranskog mora.

Autopilot besprijekorno drži kurs u pustom Viškom kanalu. Osim *Anime* nedaleko od Jutarnje zvijezde i *Plavog II* u daljini, nigrdje na vidiku ni jednog broda pa mogu sjedeći na krmi *prosurfati* portalima u potrazi za dodatnim saznanjima o Grapčevoj špilji, bacajući opreza radi s vremena na vrijeme pogled preko pramca.

Na portalu saznam kako nalazi te do tada nepoznate kulture pripadaju, citiram: „...kulturi nastaloj na području istočnog Jadrana u vrijeme mlađeg neolita u periodu od 4 200 do 3 500. godine prije Krista koja je nazvana hvarsко-lisičićka prema imenima dva najznačajnija nalazišta: Grapčevoj špilji na Hvaru i *Lisičići* kod Konjica. Dvojni naziv koristi se da bi se naznačile dvije zone ove civilizacije, s nekim međusobnim razlikama. Nalazi Hvarske kulture, koja je djelomično naslijedila i smijenila Danilsku kulturu pronađeni su prvo u Grapčevoj špilji, ali su nalazišta ove kulture ubrzo otkrivena na cijelom potezu od Tršćanskog zaljeva do južnodalmatinskih otoka pa i u kontinentalnim krajevima (dolina Neretve i Lika). Nalazišta hvarske varijante osim na Hvaru otkrivena su na Lastovu, i Korčuli, dok su u dolini Neretve pronađeni ostatci lisičićke varijante. U sjevernoj Dalmaciji prisutna je Smilčićka podvarijanta hvarske kulture, a zasebnu varijantu Hvarske kulture *čine* i nalazi u Istri i Primorju.“

I bez možebitne Odisejeve odiseje povijest ovog djelića Jadrana bila je, dokazano, dovoljno intrigantna. No je li ovdje bilo više povijesnih zbivanja nego u drugim dijelovima istočne strane Jadrana i je li ovdje otkriveno više nalazišta iz doba prapovijesti i antike treba tek istražiti.

Otkrivanje novih nalazišta često zavise od slučajnosti. A istraživanja koja zatim slijede onoliko su sustavna koliko to novčana sredstva i entuzijazam istraživača dozvoljavaju.

Fascinira me činjenica kako na ovom putovanju često nailazim na mjesta i lokacije uz koje se u nekom začuđujućem kontinuitetu vežu događaji od prapovijesti do današnjih dana, kao što je slučaj s akvatorijem kojim sada plovim. Naime, postoji vjerojatnost, doduše još nedovoljno istražena, da je Šćedranski kanal mnogo stoljeća poslije Odiseja bio poprište velike antičke bitke sredinom I. stoljeća prije Krista. One u kojoj su Cezarovi brodovi nadvladali Pompejeve, a Issa je za krivi odabir između zaraćenih strana platila gubitkom svoje samostalnosti. Poznata kao bitka kod otoka Taurisa, ostavila je otvoreno pitanje gdje se Tauris nalazi. Gotovo da nema dvojbe kako je Tauris jadranski otok negdje na njegovu južnom dijelu čemu u prilog idu činjenice da je uoči bitke Marko Oktavije, Pompejev legat, snažnom flotom opsjedao Epidaur, današnji Cavtat, a Cezarov vojskovođa Publije Vanitiniye uputio se usprkos svojoj teškoj bolesti iz Brundizija, današnjeg Brindizija, preko Jadrana s daleko slabijom flotom, kako bi ga u tome spriječio.

Bitka kod Taurisa okončana je Vanitinijevom pobedom. Issa postaje Cezarova luka na Jadranu, a Oktavijanova mornarica prisiljena je povući se iz Ilirika u Grčku i na Siciliju. Do sada nisu pronađeni nikakvi arheološki nalazi koji bi upućivali na mjesto bitke, ali istraživanja mjesta bitke preko imena otoka iznjedrila su dvije teze. Prema novijem istraživanju, danas češće zastupanom, Tauris je Šćedro, a prema drugoj, starijoj, to je otok Šipan.

Godine 1811. odigrala se u Viškom kanalu između Hvara i Visa još jedna po mnogočemu presudna pomorska bitka. Ona između francuskih i engleskih brodova u kojoj su nadmoćniji Francuzi izvukli kraći kraj i nakon nje zauvijek napustili Jadran. Zbog strateškog položaja Visa u njegovu se akvatoriju tijekom povijesti vodilo još bitaka. No bitka svih jadranskih bitaka bio je, naravno, Viški boj 1866. godine.

Iako te tri bitke dijele tisućljeća ili desetljeća, one imaju podosta zajedničkog. Osim što su se zbile u istom akvatoriju, prvenstveno im je cilj, ostvarivarit vlast nad istočnom obalom Jadrana. Zajednički im je, osim ove sudbonosne činjenice i jedan kuriozitet. U sve tri bitke one daleko

nadmoćnije, pobijedili su oni daleko slabiji i po broju brodova i po njihovoj opremljenosti.

Dva milenija poslije prve velike bitke za istočnu obalu Jadrana Karl Marx, tada dopisnik *New York Tribunea* u Londonu, u jednom izvještavanju o K.u.K. Monarhiji napisao je: „Gospodar Jadranskog mora može biti samo onaj koji posjeduje njegovu istočnu obalu.“

U tom kontekstu zlokobno i zamalo proročanski zvuči jedna njegova teza, aktualna i danas. „Slovenci i Hrvati odvajaju Njemačku i Mađarsku od Jadranskog mora; ni Njemačka ni Mađarska ne mogu dozvoliti da budu odvojene od Jadranskog mora iz zemljopisnih i komercijalnih nužnosti“.

Već je prošlo dva sata otkako sam isplovio iz Viške luke. Dalekozorom pretražujem kopno ispred pramca, tražeći ulaz u Velo Ždrilo, prolaz između otoka Sveti Klement i otočića Borovca, kojim bismo najbrže stigli do dobro zaštićene uvale Palmižana, mojem favoritu za namjeravani predah. Iz Palmižane bismo mogli u obilazak Hvara bajbotima koje teglimo za sobom Plavi i ja.

Palmižana mi je ostala u lijepoj uspomeni 1996. godine. Krajem lipnja te još uvijek ratne godine proveo sam s obitelji nezaboravnih tjedan dana u Hvaru. *Barkarijol* nas je za cjelodnevni izleta na Sveti Klement iskrcao u Palmižani. Dok sam se s terase restorana divio dvjema usidrenim jedrilicama u uvali Vinogradnišće na južnoj strani otoka obećao sam u sebi da će jednom dovde stići svojim brodom.

Vegetacijski pokrov Svetog Klementa kao posvuda po otocima, ako nisu goli, većim dijelom čine mediternska makija česmine, mirte, pelina i smrče, a manjim dijelom niska šuma alepskog bora i nešto poljoprivrednih kultura. Još su mi u sjećanju opojni miomirisi vrijesaka, ružmarina, kadulje, kamilice, majčine dušice, komorača i lovora.

Plavog II kojeg sam bio izgubio iz vidokruga konačno ugledam kao sitnu usamljenu točkicu ispred Svetog Klementa. S ove udaljenosti ne mogu zaključiti u koji se od četiri prolaza što vode na sjevernu stranu arhipelaga zaputio. Istočno od prolaza Velo Ždrilo, koji još bezuspješno pokušavam razabratи u reljefu, druga je skupina otočića u arhipelagu: Gojca, Borovac, Planikovac, Marinkovac i Jerolim (ili Sveti Jerolim). Između Borovca Planikovaca prolaz je Malo Ždrilo, a između Planikovca i Marinkovca prolaz

Ždrilica. Sa sjeverne strane Svetog Klementa, ispred luke Hvar smješten je otočić Gališnik, a dalje prema jugoistoku, preko puta istoimene uvale na Hvaru nalazi se otočić Pokonji Dol sa svjetionikom. Između otočića Jeronima i Pokonjeg Dola vodi još jedan, širi prolaz u Paklinski kanal.

Paklinski ili Pakleni otoci? Nije baš hamletovsko pitanje, ali je nesumnjivo zanimljivo. Naime, na pomorskim kartama u peljarima i na raznim internetskim stranicama nailazim na oba imena, a i treće, *Farski škoji*, kako ovu skupinu od dvadesetak otoka, otočića i hridi zovu starosjedioci Hvara na svojem čakavsko-hvarske dijalektu. Ime otočja potječe od riječi paklina, naziva za smolu crnog bora. Dakle, korijen imena nema direktne poveznice s paklom kako to sugerira, činim se, češće korišteno ime Pakleni otoci, već s brodogradnjom drvenih brodova. Da drveni brod ne bi propuštao između mandira³⁰ na bokovima ili kroz palubu, prorezi na mjestima spajanja platnica zapunjaju se kudjeljom u nekoliko slojeva. Zadnji, zaštitni sloj kudjelje čini premaz od rastopljene pakline. Posao oko zaptivanja naziva se šuperenje ili kalafatiranje. Šuperenje je inače paklenski mukotrpan posao koji se mora ponavljati otprilike svake šeste godine, pa možda otuda potječe njihovo drugo ime. Ha, ha, ha! Pakleni otoci, dakako, nisu pakleni, naprotiv, božanstveni su iako su nam u iduća dva dana priredili pomalo pakleni ugodđaj.

Plovidba ovim vodama otkriva mi da osim ove banalne i razrješive jezične nedoumice postoje i mnoge povijesne, nerazriješene. No tako je posvuda kuda sam plovio.

Da su ljudi nastanjivali arhipelag od vremena Odiseja, ali i prije njega, svjedoče gomile. Iako su kroz povijest mnogi tulumi duž obale uništeni, ovdje ih je sačuvano nekoliko. Na Svetom Klementu po jedan nalazimo na Veloj glavi, kod naselja Momića Polje i vrha Glavica, dok su tri zapadno od naselja Palmižane.

A kada su se Rimljani polovicom 2. st. prije Krista prodirući iz Istre duž istočne obale sukobljavali s ilirskim plemenima, posebno Dalmatima, za svoje su logističke potrebe koristili prirodne luke na otoku Hvaru, Paklinskim otocima i otoku Šćedru. Iz kasnijeg vremena Rimskog Carstva u uvali Soline pronađeni su ostaci ville rustice s dijelovima mozaika koji je ukrašavao dno bazena. Ostatak rimske arhitekture ima i u uvali Okoriji. Južno od hridi Babi na sjevernoj strani otoka Svetog Klementa nalazi se hidroarheološko nalazište Palmižana s ostacima antičkog broda

³⁰ *Platnica, daska brodske opalte.*

koji je prevozio više od 10 000 komada keramičkog posuđa. I na otočiću Marinkovcu pronađeno je nalazište s većom količinom keramike i mogućim ostacima rimske arhitekture. U srednjem vijeku otočić se zvao Sveti Stjepan, no ostaci crkvice posvećene sv. Stjepanu još nisu pronađeni. Od 1539. godine dominikanci su na Svetom Klementu imali hospicij. Na otočiću Sveti Jerolim koji se nalazio u posjedu franjevačkog reda bila je crkvica iz ranog srednjeg vijeka srušena krajem 15. stoljeća. Tijekom srednjeg vijeka na otočiću su se napasale koze i vadila sol, toliko važan začin da su se zbog njega kroz povijest vodili mnogi ratovi.

Ako se Homerova Odiseja temelji na legendi, i ako su Šćedro i Hvar doista bili druga i treća postaja na Odisejevu putovanju, onda i četvrtu Odisejevu postaju treba tražiti u ovim vodama. Usmjерim dalekozor preko krme. Zdesna je na horizontu otok za koji Boko pretpostavlja da je Eolov otok. Pratim ga pogledom otkako sam napustio Vis. Iako je od kursa kojim plovim udaljen više od 23 milje, zbog svoje visine vidljiv je za vedrog dana kakav je danas. Plovio sam pored njega samo jednom, jako kako davno u vrijeme kada još nisam bio zanesen Odisejevim puteštvijama.

Gledano u smjeru Pakliniskih otoka, Sušac je jedino kopno između viškog arhipelaga na zapadu i otoka Korčule i lastovskog arhipelaga na istoku. Već sama činjenica da je pučinski otok, usamljen i izložen svim vjetrovima s ruže vjetrova istočne strane Jadrana, od bure koja puše iz smjera sjeveroistoka, preko levanta, juga, širokog, garbinade ili lebića maestrala do tramuntane, stavљa ga među favorite za konačište boga vjetrova.

Za razliku od ostalih otoka, Lastova, Korčule, Hvara, udaljenog Mljeta i još daljih, Koločepa, Lopuda i Elafita između kojih je nakon pokolja na mjestu današnjeg Omiša lutao Odisej, Sušac se ispružio u smjeru sjever – jug. Sjeverni dio otoka s vrhom Sušac visokim 239 metara obrastao je niskom mediteranskom vegetacijom. Južna mu je strana niža, ali izuzetno strma, zastrašujuća i negostoljubiva. Visoki klifovi obrušavaju se u duboko more, toliko bistro da je nakon bure prozirno i do tridesetak metara. Na jugozapadnoj strani na samom se rtu 80 metara nad morem uzdiže svjetionik sagrađen 1878. godine. Velika kamena katnica za smještaj posade sagrađena od fino klesanih kamenih blokova nosi 17 metara visok toranj sa svjetlima. Domet glavnog svjetla je 24 milje, a pomoćnog 12 milja. Niži i viši dio otoka povezuje nizina zbog koje promatrač iz daljine Sušac vidi kao dva otoka. Jugoistočna je strana otoka pitoma i blago se spušta prema moru oblikujući dražesne vale. Posve sigurnog zakloništa u slučaju nevremena na otoku nema pa posjet Sušcu treba planirati za trajanja stabilnog vremena.

Sušac je tijekom povijesti bio naseljen, no nikad nije imao više od 24 stanovnika, a prema popisu stanovništva iz 2001. godine otok je nenaseljen. Danas na njemu žive samo svjetioničari i povremeno jedan pastir. Iako mu ne nedostaje ljepote i šarma, Sušac je ne baš uobičajena nautička destinacija s obzirom da je izvan ruke i ne pruža previše zaštite prilikom lošeg vremena. Očito ga bog Eol s razlogom odabralo za svoj dom.

Nakon što je Eol po drugi put otpremio Odiseja sa Sušca, Odisejeva se odiseja nastavlja njegovim lutanjem istočnom stranom Jadrana. Od otoka Eeje na kojem živi čarobnica Kirka, preko zemlje kimerskog naroda, carstva mrtvih, otoka milozvučnih pjevačica Sirena, između Herbidina vrtloga i stijena proždrljive Skile do Kalipsina otoka Ogigije, koje, iako smo im gotovo pred pragom, zbog mojih strahova i nepomišljenosti nećemo, nažalost, obići za ovog putovanja.

Odisejeva plovidba ovim vodama u vremenskim uvjetima kakve opisuje Homer izaziva u meni ne bez razloga strahopoštovanje. Ni tri mjeseca nakon našeg povratka u Pulu na području oko Visa i Mljeta puhalo je jugo brzinom većom od 100 kilometra na sat. A tako snažan vjetar na otvorenom moru stvara valove više od 6 metara.

Poziv Plavog da mi kaže da je bacio sidro u uvali Stipanska na južnoj strani otočića Marinkovca odagna mi misli od Odiseja.

Iako smo u njoj zaklonjeni od vjetrova iz IV. kvadranta, ostat ćemo tek toliko da se okupamo i nešto pojedemo jer je more u njoj i uz obalu preduboko za sigurno sidrenje sva tri broda alaj. A sidrenje s dva sidra pomalo je riskantno jer, okrene li vjetar ili struja, sidrenjaci *Plavog II i Anime* zapetljat će se, a onda? Tko će ih raspetljati ako nastane frka...

Sa sjevera Paklinske otoke od otoka Hvara razdvaja uski Paklinski kanal iz kojeg se uplovjava u hvarsку luku. Pred ulazom u skučenu uvalu hvarske luke, otočić je Gališnik na kojem su Austrijanci 1836. godine sagradili bitnicu koja je štitila ulaz u luku i kontrolirala plovidbu kroz Paklinski kanal, danas zaštićeni spomenik kulture, baš kao i nedaleki svjetionik Pokonji dol.

Dok uplovjavam kao posljednji u hvarsку luku, iza krme *Jutarnje zvijezde* sprema se nevera. Plavi i Aldo upravo su se bili privezali. U prekrcanoj luci u kantunu tik do ulaza u mandrač pronašli su malo mjesta za privez krmom za obalu. Dok su njih dvojica puni ponosa na svoj uspjeh čekali da im dobacim cime, stigao je lučki *staff* i naložio im da se odmah

odvežu. Istovremeno s našim isplavljanjem nevera nahrupi u luku. Iako je sigurnije ploviti pobješnjelim morem po mogućnosti u vjetar nego biti privezan na improviziranom vezu, nisam oduševljen nastalom situacijom. No sam sam na brodu, istovremeno usredotočen na sve radnje koje moram poduzimati u takvoj situaciji nemam vremena i razmišljati o strahu. Dok sam manevrirao timunom i motorom kako bih okrenuo *Jutarnju zvjezdu* na malom prostoru pramcem prema izlazu, pazeći da pritom ne pokupim nečiji muring ili vlastiti tegalj gumenjaka koji mi poskakuje po krmi, ionako uska i zakrčena luka činila mi se još užom.

Plavi se prvi uspio probiti do izlaza i krenuo Pakliniskim kanalom na sjeverozapad u potrazi za zakloništem pod obalom Hvara. Aldo prvi, a ja za njim preko kanala u zavjetrinu otočića Marinkovca. I dok se Aldo usidrio bez problema, moj vinč, naravno, ne drži.

Iako smo u hvarskom akvatoriju proveli dva dana ni iz drugog pokušaja nismo uspjeli naći tri slobodna mjesta u luci kako bismo bez brige mogli obići grad. Šteta, jer ima se što vidjeti. Pharos, Pharia, Lesina, Hvor, For. Hvar na grčkom, latinskom, talijanskom, hrvatskom. U šest imena istog grada da se naslutiti njegova duga i burna povijest. U Hvaru sam bio nekoliko puta što poslom što na ljetovanju, no svaki me susret s tim, moram reći, biserom, ma koliko to otrcano zvučalo, uvijek iznova raspamećeće. Zato me, dok napuštamo hvarske vode na putu za Milnu, naše sljedeće odredište, obuzima žal.

Milna me je ugodno iznenadila, tim više što nisam imao nekih posebnih očekivanja. Ni 10 milja udaljena od Splita, mislio sam bit će nalik većini otočkih mjesta koja su nadomak većih gradova na obali, zasigurno prekrcana novogradnjama svih namjena: od kuća za odmor do apartmana, studija i soba za iznajmljivanje, nezgrapno interpoliranih među stare kamene kuće ribara i težaka. Umjesto toga dočekalo me je iskonsko *malo mesto* sa *štihom* današnjice, što joj, priznajem, daje neodoljiv šarm. Daleko od toga da je Milna imuna na sve prisutnu ovovjekovnu graditeljsku najezdu, ali ono što sam video, moram priznati, imalo je mjeru.

Čini mi se da sam zamaknuvši za rt Zaglav na zapadnoj strani ulaza u zalje *duuugo* plovio preko prostranog, vanjskog dijela zaljeva s nizom ljupkih vala po desnom boku što mame na bacanje sidra, prije nego što sam ugledao barokni zvonik župne crkve, iznad dijela rive izložene pogledu iz kratkog kanala koji vodi do unutrašnjeg dijela zaljeva s dva kraka, uvučena duboko u obalu. U levom kraku zaljeva je jedna je od triju Acijevih marina, koja je poput marine u Maslinici dio mjesta. U desnom kraku pristanište za

prugu. Između njih riva i uz nju i nad njom najstariji i najljepši dio Milne s pogledom na Splitska vrata i ulaz u zaljev koji još od gradnje Dioklecijanove palače u Splitu ne bez razloga nosi naziv *Valle di mille navi – Uvala tisuću brodova*.

Vezani smo jedan iza drugog za rivu bokovima, raskoš blagodati u kakvoj na ovom putovanju još nismo uživali. Tik do brodova terasa je *kafića* pa prekoračivši razmu *Jutarnje zvijezde*, eto me u hladu njezine tende na jutarnjoj kavi i toplim kroasanima zajedno s ostalima iz *kumpanije*. Sjednem li leđima okrenut moru, mogu uživati u sačuvanom i održavanom urbanizmu u maniri baroka kojim odiše Milna.

Do barokne župne crkve i najstarijeg dijela Milne podizanog tijekom 16. i 17. stoljeće oko kaštela obitelji Cetinić, građenog za obranu, vodi raskošna *skalinada*. Srednjovjekovna crkvica svete Marij gradnjom nove župne crkve u 18. stoljeću pretvorena je u njezinu sakristiju. S platoa ispred crkve bela vista na Milnu i njezin zaljev.

Iako je riva kao svaka riva puna ljudi i vozila cijeli dan i pola noći, uopće mi ne smeta taj *muving* pod prozorom. Jedini nedostatak ove uživancije je sloboda koju koristi Grga pa svako malo ode u skitnju.

Da smo, isplovivši iz Milne, nastavili ploviti Splitskim vratima prema kopnenoj obali i u visini rta Gomilica, najsjevernijem rtu Brača i tu korigirali kurs za nekoliko stupnjeva prema jugoistoku, stigli bismo, preplovivši 11 milja Bračkog kanala, do starog i slavnog gradića Omiša na ušću rijeke Cetine. Slijedili bismo tako brazde Odisejevih brodova, ako je istinito da je Omiš u Odisejevo vrijeme bio grad Telepil u zemlji Lestrigonaca.

Je li doista ispred njega pobijena gotovo čitava Odisejeva družina? Nema razloga dovoditi u sumnju tu pretpostavku jer plitka prirodna luka na ušću rijeke nad kojom se uzdižu visoke strme stijene, savršeno odgovara Homerovu opisu zemlje Lestrigonaca.

No mi smo iz zaljeva Milne zaplovili uz obalu Šolte na sjeverozapad ostavivši nakratko brazde Odisejevih brodova njihovoј sudbini. Susrest ću se njima ponovno negdje oko Diomedova rta, mjestu na kojem je prema Bokovoj knjizi i započela Odisejeva *Jadranska odiseja*. A sada ćemo do Trogira ploviti dijelom Diomedova puta, u kursu približno onom kojim su Isejci iz Ise plovili u svoj Tragurion.

TROGIR, GRAD NA DVA OTOKA I KOPNU KOJI POSTOJI ODUVIJEK

Dvadesetak je milja od Milne do Trogira, stoga ćemo se negdje usput usidriti ili vezati, radi *marendra* i kupanja.

Nečujam, istoimeni zaljev i mjesto, velika prirodna luka, dobro zaštićeno sidrište na sjevernoj obali Šolte čini nam se kao odličan izbor. Za boravka u Maslinici bili smo se spremali busom ili taksijem na izlet do Nečujma i Rogača, ali je problem bio kamo s Grgom.

„Znaš da na otoku stanujem, koji baš pridalek nije, / Nego je od grada on udaljen stadija sto. / Ako li slučajno ushtiju prijani sa mnom da budu, / Hoće l`da užiju moj blaženi, seoski mir / Jedna će veslarka ubrzo, sedam za nepunih sati, / Čilo dorinuti njih amo, gdi boravim sam.“ Tako je Marko Marulić (1450. – 1524.), kršćanski humanista i otac hrvatske knjiženosti, pisao o Nečujmu u kojem je imao ljetnikovac. Njemu je u posjete često dolazio i pjesnik Petar Hektorović, još jedan velikan srednjovjekovne hrvatske književnosti. Njihova druženja u Nečujmu spominje Hektorović u svojem *Ribanju i ribarskom prigovaranju*.

Svoje pomalo neobično ime Nečujam duguje starom latinskom imenu Vallisurda ili Gluha uvala jer se, kaže predaja, zbog njegove veličine i razvedenosti kroz čak sedam vala, svaki zvuk u zaljevu pretvarao u šapat. No tako je možda bilo u doba Marulića i Hektorovića, koji su u Nečujmu provodili ljeta, i cara Dioklecijana prije njih, koji se također odmarao u Vallisurdi. A danas je *Vallisurda* prepuna ljudi, brodova, automobila i kuća svih namjena zbog kojih je sve prije nego Gluha.

Aldo plovi ispred mene. Požurio se u zaljev pronaći mjesto za privez uz obalu, čemu sam se ja naivno nadao. I prije nego što sam stigao do rta koji s jugoistoka zaklanja ulaz u zaljev, Aldo izlazi iz zaljeva i javlja kako u Nečujmu nema mjesta ni za sidrenje, a kamoli za privez uz obalu.

Ne smijem propustiti priliku vidjeti Nečujam makar samo s mora pa uplovim u zaljev. A u Nečujmu se ima doista što za vidjeti. U najmanjoj vali zaljeva, dubokog gotovo milju, pod morem su ostaci Dioklecijanova ribogojilišta (otuda toj vali ime Piškera) i ostaci termi, a na obali ostaci rimske nekropole. U susjednoj Stupici također su ostaci nekropole i ostaci

starovjekovne utvrde, a uz njih stoji gotička crkvica iz 15. stoljeća. Na rivi još stoji jednostavna kamena kuća u koju je zalazio Marulić i pred njom kameni stup – spomenik pjesniku Hektoroviću.

Usprkos velikoj gužvi koja vlada i na vodi i na obali, a koja je očito redovita u ljetnim mjesecima u Nečujmu je ipak ostalo ponešto od pitoresknog krajobraza i ladanjskog mira po kojem je bio čoven i nakon vremena antike i srednjeg vijeka. Zaključujem to prema oglasu na internetskim stranicama Turističke zajednice u kojem stoji: „Izgradnjom modernih vikendica i turističkog naselja, Nečujam postaje moderno turističko mjesto.“ I dalje: „Prekrasne plaže s obje strane uvale i u nečujamskim valama te duga šetnica očarat će vas u bilo koje doba godine, a za vrijeme ljetnih vrućina rashladite se u prozirnom, čistom moru i odmorite u sjenci borove šume. Prekrasna priroda čini ovo mjesto rajskim.“ Meni se pak čini, gledajući s mora sve te silne novogradnje duž sjeverne obale Šolte i u zaljevu, da je Nečujam možda rajski, ali tek u predsezoni i postezoni kada ga okupira manji broj turista, vikendaša i automobila.

I dok smo Aldo i ja mobitelom raspravljali o našoj zloj kobi, Plavi je uplovio u susjednu uvalu Rogač, u kojoj je prometna trajektna luka za cijelu Šoltu, da zadovolji znatiželju i tek reda radi potraži mjesto za planirani predah. U uvali Rogač, daleko manjoj, ali prometnijoj, također mjesta ni za lijek.

Na brzinu odlučimo. Producujemo bez *marende* i kupanja do Trogirskog zaljeva.

Ostavljući Šoltu za sobom, razmišljam krije li se u pjesmi *S ponistre se vidi Šolta*, koju volim slušati, pa sam si je prigodno pustio, neka trunka prikrivenog žala za tim zasigurno predivnim otokom, uz koji sam nekoliko puta plovio, ali na njemu prvi put bio tek za ovog putovanja.

U Trogirski zaljev vode dva prolaza – istočni i zapadni, odvojeni međusobno malom skupinom hridi i plićina. Unutrašnjem dijelu zaljeva nekoliko plićina okružuje hrid Čeliku. Pri uplovljavanju o svakom od njih pojedinačno treba voditi računa. No ne otežavaju ulazak jer su prolazi među njima dovoljno široki i uglavnom dublji od 20 metra, a i plovni su putovi označen signalnim bovama. Zaljev je dug oko 6 milja i proteže se u smjeru istok – zapad, a čine ga dva gotovo podjednako velika kraka. Na zapadni krak nastavlja se zaljev Marina dok se istočni spaja sa zaljevom Saldun.

Upeklo je.

Žedni smo i gladni pa nećemo odmah u Trogir koji je na samom kraju istočnog kraka, već potražiti mjesto za sidrenje negdje u zaljevu podalje od prometa. Plavi odabere valicu nasuprot Čelice koja je zaklonjena malim poluotokom što skriva pogled s mora na nekad usamljeno mještjače Seget Vranjica do kojeg je danas dopro grad Trogir.

Usidrenima između dviju obala prepunih kupača i ispred vanjskog mola koji štiti lučicu što je zauzela cijelo dno duboke vale, činilo nam se na prvi pogled da smo na dobrom mjestu, gdje bismo mogli i prenoći. Nakon sidrenja, kao i uvijek nakon duže plovidbe, na redu su rutinski poslovi: prvo kratki odlazak s Grgom u bajbotu na obalu, zatim brzinsko osvježenje u moru, pa zajedničko pripremanje *marende*, ručka ili večere u kokpitu *Plavog II*. Nakon ića i pića i opranog suđa, što uglavnom obave Vesna i Daria, svatko od nas šestero raspolaže vremenom prema nahođenju. Danas se nakon *marende* Vesna i Daria zabavljaju na supu, plovilu nalik daski za jedrenje bez jedra, Plavi leži u kokpitu s prastarim novinama na nosu i čita ih. Aldo, sjedeći na krmenoj platformi, toča noge u moru, neodlučan da *ude jer mu se čini prehladnim*, a Grga i ja sa svojim mislima, ispruženi u kokpitu svaki na svojoj klupi. Moja je ona na desnom boku. Lagani vjetar puše čas s juga čas iz pravca jugozapada, pa je pramac *Jutarnje zvijezde* okrenut prema izlazu iz zaljeva, a moj pogled preko krme na kopnenu obalu.

Obalom zaljeva iznad nekoliko redova gusto načičkanih kuća putuje Jadranska magistrala.

Između zadnjih kuća u Seget Vranjici do prvih u ribarskim Poljicama na koje se nastavlja Marina, srednjovjekovno naselje u dnu istoimenog zaljeva, podignuto je ribogojilište, grana marikulture sve prisutnija na našoj obali, pa je u ovoj godini proizvedeno gotovo 19 tisuća tona ribe. Uzgajaju se uglavnom brancini, orade, plavorepe tune i školjkaši, dagnje i kamenice. Serđo, kao strastveni i nenadmašni ribar iz hobija i ribojedac, i Nevenka ne drže ništa do uzgojene ribe dok smo mi ostali manje izbirljivi.

Sjeveroistočno od Marine do koje za ovog putovanja, nažalost, nismo stigli iako bi se u njoj štošta imalo za vidjeti, na dva su susjedna vrha nedaleko od obale ostaci utvrđenog srednjovjekovnog grada Drida. Gradina u doba Ilira u vrijeme kralja Zvonimira pretvorena u snažan kaštel smješten na strateški važnom položaju bio je u srednjem vijeku sjedište starohrvatske Dridske županije. Dridska županija prostirala se od starog Šibenika kod uvale Grebaštice na zapadu do Marine. Čitav taj predio zapravo je poluotok koji je u srednjem vijeku nosio ime Bosiljana.

Kako odmiče sredina dana, jugozapadnjak pojačava što ne obećava miran san pa na brzinu dogovorimo odlazak do Trogira i kratak obilazak grada kako bismo još za dnevna svjetla stigli pronaći neko mirnije mjesto za prenoći.

Lijevo od pramca impozantna utvrda Kamerlengo na rubu srednjovjekovnog grada Trogira doima se kao da zajedno s gradom izranja iz mora. Desno na Čiovu brodogradilište i Acijeva marina simboli drugog, ovovjekovnog, turističkog i industrijskog Trogira. Ne ide to dvoje zajedno baš ruku pod ruku, pa onaj stari, neodoljivi, stisnut od vajkad na svom otočiću djeluje poput kakva melema na slikopis objekata industrijske i turističke namjene i kolektivne i individualne stanogradnje 20. i 21. stoljeća koji se u širokom kadru otvara posvuda oko njega.

Dobrostivošću lučkog *staffa* privezali smo *Plavi II* bokom na čiovsku rivu na mjestu gdje inače pristaju turistički brodovi, tik do mosta koji spaja stari i novi Trogir, a Aldo i ja se vezali na njega. *Staff* nam je dao tri sata da obiđemo grad, a onda se moramo maknuti. Malo vremena da posve uronimo u čarobni, kameni svijet grada muzeja na otvorenom s UNESCO-ova popisa svjetske baštine, koji obide i do sto tisuća posjetitelja godišnje. Zato sam, poučen iskustvom s Visa, sastavio, još dok smo bili usidreni, kratku listu onoga što bezuvjetno trebamo u tom kratkom vremenu obići.

Žurimo se preko starog mosta do južnih gradskih vrata iz 16. stoljeća. Odnedavno Trogir ima nešto istočnije još jedan most koji bi trebao rasteretiti vječitu prometnu gužvu između dijelova grada na kopnu, starog dijela na otoku, onog na Čiovu i svih mjesta na prenapučenoj sjevernoj i zapadnoj obali Čiova.

Tu negdje na istočnoj obali otočića iskricali su se prvi Isjeci i podignuli svoju koloniju Tragurion okruživši ju bedemima. Stavši onomad u sukobu Cezara i Pompeja na stranu Pompeja, samostalni Isejski Tragurion za kaznu postaje rimski municipij Tragurium – grad drugog razreda, koji je statusno bio ispod rimske kolonije.

Poslije Rimljana gradom su vladali, kao i posvuda po istočnoj obali, Franci, Bizantinci, hrvatski narodni vladari, ugarsko-hrvatski kraljevi, Mlečani... ostavljajući među gradskim zidinama više ili manje tragova svojeg prisustva.

Odmah do Južnih morskih vrata mala je lođa u koju su se sklanjali oni koji su pod gradske bedem stigli navečer nakon zatvaranja obiju gradskih

vrata. Nešto zapadnije četverokutna biskupska kula rekonstruirana je nakon požara početkom 20. stoljeća. Nekadašnje gradske zidine sačuvane su tek mjestimično, ponajprije ovdje s južne strane. Grad umjesto njih danas okružuje riva kakvu bi poželjelo svako mjesto na obali i uz nju s tri strane otočića prostrane i maštovito koncipirane zelene površine.

Unutar tog pejsažnog raja stari je Trogir tijekom gotovo dva i pol tisućljeća uglavnom zadržao raster ulica rimske Traguriuma i isejskog Tragiriona čija se agora nalazila na mjestu današnjeg središnjeg trga u neposrednoj blizini Južnih vrata.

Tlocrtno grad slijedi oblik otočića pa se na istočnoj strani raširio po dubini dok je na zapadnoj daleko uži. A dužina? „Ne duži od 750 koraka“, kaže Ivan Babić u *Monografiji grada Trogira*.

No na tom djeliću zemaljskog raja živjelo se, pokazala su to istraživanja i daleko prije nego što su do otočića i njegova zaledja doplovili Isaški brodovi uglavnom opremljeni jednim redom vesla i jedrom. Do sada je na kopnu u zaledju Trogira pronađeno oružje kakvim se služio neandertalac. Iskopavanjima u staroj jezgri koja otežava činjenica da se istražuje ispod razine mora, doprlo se do ostataka datiranih 2 000 godina prije Krista.

Svu tu sveukupnost postojanja Trogira u jednoj je rečenici iskazao Ivo Babić u već spomenutoj monografiji: „Trogir se ubraja u ona naselja za koja bi se moglo reći, ako se dopusti licentia poetica, da postoje oduvijek.“

Iako su katedrala i Radovanov portal na vrhu onog mog popisa, mi smo najprije, probijajući se uskim zasjenjenim uličicama, krenuli na jugozapadnu stranu otočića, do kaštela Kamerlengo čiju grandioznost gabarita i veličanstvenog izgleda naglašava i njena osamljenost u prostoru. Moguće je da je dojam njezine osamljenosti samo privid nakon što smo izašli iz skučenih i zasjenjenih uličica na osunčani prostor oko kaštela.

Uđemo u njegovo prostrano unutrašnje dvorište kako bismo saslušali kratku priču o nastanku i svrsi *blagajničareve utvrde*. Naime, ime kaštela potječe od venecijanskog naziva za službenika Serremissime koji je vodio financijske poslove komune. Trogirski kamerlengi živjeli su kaštelu i iz njega između ostalih poslova obavljali prikupljanje nameta pa je kaštel imao i stalnu vojnu posadu kao osiguranje, a bunar u njegovu prostranom dvorištu uz čvrste zidine i opkop koji je nekada opasivao kaštel garantirali su

sigurnost i autonomiju u slučaju duže opsade kaštela od neprijatelja, a možda i nezadovoljnog puka.

U susjedstvu Kamerlenga okrugla kula Sveti Marko. Iako manje grandiozna, prispodobna mu je jer i ona stoji doslovno tik do mora, osamljena na brižno njegovanim travnjaku. Pa je i ona intrigantna. Mene fascinira i njen okruženje. Ustobočila se na početku uskog kanala što razdvaja otočić od kopna, slikovitog zbog mnoštva brodica domaćih, mahom privezanih bokovma, s obje strane kanala. Preko kanala vodi drveni pješački most u obliku luka dajući i onako slikovitoj *Foši* posebnu draž, kakvu po mojoj mišljenju nema ni jedan grad ili mjesto na obali.

U parku između kaštela Kamerlengo i kule sv. Marka stoji glorijeta, klasicistički paviljon iz 1808. godine. Jedni smatraju da je podignuta kao spomenik zahvalnosti Francuskoj za njezine kratkotrajne vladavine Dalmacijom, a drugi pak da je podignuta u čast francuskog maršala Marmona vojnog zapovjednika Dalmacije, a od 1809. godine i guvernera ilirskih pokrajina. U vrijeme kada je izgrađena bila je sa svih strana okružena morem, a s obalom spojena mostičem. Glorijeta je jedan od rijetkih spomenika podignutih na istočnoj obali Jadrana za vrijeme vladavine Francuza.

Natrag u raskoš romanike, gotike, renesanse i baroka vraćamo se kroz Sjeverna kopnena vrata čiji vrh krasi kip biskupa Ivana Trogiranina. Ovdje na istočnoj strani grada nalazi se utvrda koju je sagradila trogirska obitelj Vitturi, poznata i po gradnji kaštela u Kaštel Lukšiću, jednog od 17 kaštela ili kula koje su do 17. stoljeća u Kaštelima sagradili veleposjednici kako bi zaštitili svoje posjede i podanike u nedalekom bogatom Kaštelanskom polju od upada Turaka ili uskoka, saveznika ugarsko-hrvatskog kralja.

Uz istočni rub stare gradske jezgre je Trg Ivana Pavla II., središnji trogirski trg na kojem su katedrala, gradska loža, zavjetna crkva svetog Sebastijana i gotička palača obitelji Ćipiko. Sve redom znamenitosti s onog mog popisa mjesta koje treba obići.

Jedan od najznamenitijih spomenika kulture u Togiru svakako je katedrala svetog Lovre, UNESCO-ova zaštićena svjetska baština.

U 12. stoljeću za vrijeme Križarskih ratova Saraceni su zauzevši Maltu, Siciliju, Korziku, Sardiniju i Kalabriju, odlazili u pljačkaške pohode duž cijele istočne obale Jadrana. U Togiru su opljačkali i srušili staru

ranokršćansku katedralu. Na njezinim temeljima 1213. godine započeta je gradnja nove. Obnova je s dogradnjama trajala dugih 375 godina. Otuda mješavina stilova romanike, gotike, ali drugih stilova u puno manjem obliku, vidljivih i na njezinu pročelju i u njezinoj unutrašnjosti. Kako je pretežno izgrađena u 13. stoljeću, u romaničkom je stilu, a gotički je svod dobila u 15. stoljeću.

Posebna je priča gradnja njezina zvonika koji je potpuno završen tek krajem 16. stoljeća. Stoga mu je prvi kat gotički, drugi je građen u maniri venecijanske cvijete gotike, a treći u stilu manirizma, umjetničkog pravca nastalog kao prijelaz iz gotičkog u renesansni stil.

Ono što je najčešće prva asocijacija na spomen katedrale, ali i Trogira jest njezin glavni portal. Raskošan rad majstora Radovana od 1240. godine isklesan iz bijelog kamena. Najznačajniji srednjovjekovni portal s ove strane Jadrana, ali nesumnjivo i najznačajniji u ovom dijelu Europe, ostavio je Vesnu i mene bez daha (ostatak *kumpanije* izgubio se negdje na trgu), kao vjerojatno i sve druge posjetitelje natiskane oko njega što neumorno snimaju, zbog čega se za dobar kadar trebalo zamalo stajati u redu.

Veličina portala i njegova posvemašnja uvučenost u dubinu zida dobrane debljine naglašava raskoš, jer je svaki djelić portala dio nekog prizora. Naravno da Radovan nije isklesao cijeli portal (portal je potpuno dovršen tek u 14. stoljeću), već je radio samo njegove najznačajnije i najkvalitetnije dijelove, dok su one manje važne radili prema majstorovoj zamisli učenici njegove škole.

Na luneti je prikaz Kristova rođenja. U dva luka iznad lunete prikaz je prvog grijeha i Isusova života s likovima apostola i svetaca. Na 6 stupova u dubini portala ukrašeni viticama prizori su iz svakodnevnog života, a na vanjskoj strani portala s jedne i druge strane dva lava na kojima stoje kipovi Adama i Eve.

Zbog korone obilazak unutrašnjosti katedrale teče polagano, a vrijeme do kojeg moramo maknuti brodove sve brže istječe, pa sa žaljenjem odbijam Vesninu ponudu da pričuva Grgu, dok ja uđem razgledati svu raskoš njezine unutrašnjosti koja vrvi stilovima mnogobrojnih majstora koji su tu tijekom stoljeća ostavljali tragove svojeg stvaralaštva. Posebno mi je žao što nisam video kapelu svetog Ivana Trogiranina, za koju u bedekeru čitam kako je jedna od najljepših renesansnih spomenika u Europi. Kapeli posebnost daje njezina prostorna „konceptcija rađena prema prostornoj konцепцији Jupiterova hrama u Dioklecijanovoj palači. U dvadeset šest

kazeta svoda uklesane su glave serafina što je prema Andriji Mutnjakoviću „jedinstvena kompozicija nepoznata do tada u renesansnoj umjetnosti“. Zidovi kapele podijeljeni su u četiri zone: podnožje u obliku klupe, friz s puttima bakljonošama, središnju zonu s nišama za skulpture i atiku s kružnim prozorskim otvorima“, navodi se dalje u vodiču po katedrali.

Na jugozapadnoj strani trga osebujni zvonik zavjetne crkve svetog Sebastijana pomalo nezgrapan s kupolom na krovu i velikom *lerojom*. Crkva je podignuta u 15. stoljeću kao znak zahvale građana za spas Trogira od kuge. Na zvonik se naslanja gradska loža. U srednjevjekovnim gradovima i gradićima uzduž obale loža je bila natkriveni prostor javne namjene za potrebe građana i gradske uprave. Krovište bi nosile arkade, kolonade, puni zid ili njihova kombinacija. Ova trogirska, podignuta u 13. stoljeću, ima trostrešno krovište poduprto dijelom kapitelima, a dijelom ga nose konzole. Zid naslonjen na zvonik krase reljefi mletačkog lava, zaštitnika Trogira, svetog Lovre i biskupa Ivana Trogiranina podno kojih je kameni stol za suce. Na dužem zidu reljef bana Berislavića, rad Ivana Meštrovića. Jasno mi je zašto reljefi lava i svetaca, ali moram priznati kako nisam znao da je ban Petar Berislavić proslavljeni borac iz rata s Turcima rođeni Trogiranin (1450. ili 1475. godine), čija kuća stoji i danas u dijelu Trogira u koji smo ušli kroz kopnena gradska vrata na sjeveru.

Prođemo pored palače Čipiko čijim pročeljem dominira gotička trifora dajući joj lepršavi i prozračan, čipkasti izgled. Palača je zapravo sklop više zgrada koje su tijekom vremena spojene u jednu cjelinu. Njezin najstariji dio sagrađen je još početkom ranog srednjeg vijeka, a najveći tijekom 13. stoljeća. Na trgu je, naravno, i Knežev dvor iz 13. stoljeća koji je i danas u službi grada i njegovih građana kao zgrada gradske vijećnice.

Do rive ćemo parkom na jugoistočnoj strani otoka s koje puca pogled na Kaštelanski zaljev sve do rimske Salone u njegovu dnu.

Sjednemo nakratko na terasu *kafića* uz rivu neposrednoj blizini renesansne palače obitelji Lušić. Naše dvije mornarice zaželjele su nakon gotovo trosatnog obilaska, koji je bio nalik kakvom uličnom maratonu, uz *cugu* odmoriti noge u maštovitim sjedalicama u obliku njihaljki.

Od prostranog šetališta uz more i rive dijeli nas drvored palmi stvarajući pravi mediteranski ugodaj. Za leđima nam živi stari Trogir, antički i srednjovjekovni, a preko kanala na Čiovu se od obale uzbrdo penje onaj noviji i najnoviji Trogir, prepun obiteljski kuća, kuća za odmor, hotela

i resorata spajajući tijekom proteklih desetljeća grad na otočiću s mjestom Čiovo na otoku.

Dok mi pogled luta preizgrađenim otokom pomislim kako ovdje važi drugačija premisa od one po kojoj svaki otok ima svoj otočić jer ovdje otočić ima svoj otok.

Preko zaljeva gledamo svoje brodove. Možemo još ostati odmarati noge i dogovorati gdje ćemo noćiti jer na vidiku nema izletničkog broda zbog kojeg se trebamo maknuti s rive.

Polažemo nadu u noćenje u luci Drvenik na Velenom Drveniku do kojeg je 8 milja, dakle sat i pol – dva plovidbe uzduž Trogirskog zaljeva i Drveničkog kanala, pa ni vrijeme nije razlog da moramo krenuti što prije. Zapravo ne da nam se, usprkos jurnjavi kroz vrevu u uskim kalama, prolazima i pjacetama, iz te smirujuće krasote kamenog romaničkog grada pod zaštitom UNICEF-a. A ni jedno od nas petero, dok prepričavamo viđeno, ne može zanijekati svoje oduševljenje Trogrom.

Iza *Jutarnje zvijezde* ostaje hrid Čelica. Faschinira me taj usamljeni stožasti komadić kamenita kopna što viri iz mora usred zaljeva, noseći na sebi kamenuku obalnog svjetla koja nadvisuje kapu od bujnog zelenila pri vrhu hridi.

Napuštajući vizuru Trogirskog i Marinskog zaljeva shvatio sam da su mi bili pred više od pola stoljeća, kada sam ih u vojno-pomoračkoj epizodi svoga života posjetio, bili lijepi u svoj svojoj ukupnosti na jedan drugačiji, pitomiji način. Prošao sam tada autobusom još netaknutom obalom od Trogira do Marine, kroz pitoreskna mjestašca tradicijskih kamenih kuća ribara i težaka stisnutih oko crkve, pored lučica s kamenim mulima i drvenim barkama, koja kao da su bila strateški nanizana između škrtih ploha vinograda, maslinika, đardina ili gustog mediteranskog, zimzelenog raslinja.

Ako su arhitekti oduvijek umjetnici krajobraza, tko zna zašto danas arhitektura prečesto i posve nekontrolirano prelazi u kič i narušava oduvijek čuvani sklad prirodnog i urbanog?

Nakon što je *Jutarnja zvijezda* izašla kroz zapadni izlaz, u svakom pogledu zanimljivog i uzbudljivog Trogirskog zaljeva, plovim uz naoko ravnodušnu i pustu obalu kopna s jedne strane i male skupine hridi i otočića s druge. Otočić Kluda, četiri posve gole hridi, otočići Pišćena Vela i Pišćena Mala međusobno povezani pličinom unose u plovidbu dašak avanturizma.

A onda, prije ulaska u Drvenički kanal, danas pust, ali inače prometan, jer povezuje šibenske i splitske vode, otvara se pogled na Vinišće, staro ribarsko i težačko mjesašće smješteno u duboku zaljevu. Vinišće se prvi puta spominje krajem 13. stoljeća, kada su benediktinci tu osnovali samostan. Uz ostatke je samostana i groblje sa stećima – srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima. No da je Vinišće daleko starije, svjedoče ostatci prvotno ilirskih, zatim i rimske gradine, ali i njegovo ime, jer kraj oko Vinišća od davnina je obiloval vinogradima koji su u ovama donijeli Isejci ili rimske legije. Danas je malo ostalo od vinograda. Nekadašnji ribari i težaci egzistenciju su pronašli u bavljenju turizmom, pa su kuće novog Vinišća okupirale gotovo čitav zaljev, penjući se obroncima nekad vinorodnih brda sve više i više.

Na istočnoj strani Drvenika Velog, u čijoj smo luci na sjeverozapadu otoka namjeravali noćiti da je bilo mjesta, dva su otočića: Krknjaš Veli i Krknjaš Mali. S obalom Drvenika zatvaraju dobro zaštićeno sidrište koje s razlogom nosi romantično ime Plava laguna jer je po morfološkom obliku laguna u kojoj je obala pješčana, a more tirkizno, zelenoplavo. Doduše, nije od otvorenog odvojeno koraljnim grebenima niti je okruženo raskošnim tropskim raslinjem (kao u filmu istog imena) ili kakvim pješčanim lidom, poput Lida ispred Venecijske lagune – najpoznatije lagune na Jadranu, već s ona dva kamena otočića. Naziv za takav reljefni morfološki oblik zaljeva potječe od latinske riječi lacuna (koja između ostalog znači i prazan prostor). Kao pojam u pomoračko nazivlje uveli su Englezi (poput mnogih drugih naziva povezanih s brodovima i plovidbom) u doba njihova gusarenja po Jadranu, nazavši plićake Venecije lagunom. Danas je značenje naziva laguna postalo gotovo neprimjereno, barem što se tiče Jadrana, jer je teško u njemu naći *lacunu* u kakvoj sigurnoj uvali bez kuća uglavnom bezdušnih ili bez ogromnih resorata, a u ljetnim mjesecima i bez ljudi i bez brodova i bez brodica, pa čak ni u ovo vrijeme pošasti korone.

Da drvenička Plava laguna nije prekrcana gliserima, brodicama i jedrilicama i okružena simbolima apartmanizacije, bio bi to komadić još netaknute prirode u Jadranu kakvog pamtim.

Do Plave je lagune uvala Solinska koju smo, iako nije posve sigurna, odabrali za noćenje. I u njoj se nekoliko kuća za odmor stisnulo na dnu vale, a dvije jedrilice u čarteru bacile sidra.

Kada smo pred nešto više od dva tjedna Rogoznicu napustili odmah nakon noćenja i žureći zaplovili podalje od kopnene obale, sada smo vraćajući joj se, iz Solinske presjekli Drvenički kanal i njime ne žureći

zaplovili uz obalu. Odlučili smo uploviti u svaku uvalu i razgledati je kako bismo odabrali najprikladniju za sidrenje radi predaha sada, ali i na nekoj od budućih plovidbi ovim akvatorijem.

Na izlazu iz Drveničkog kanala ispred manje uvale Riševe pozdravlja nas zidana kula svjetionika Murvica. Dalje prema rtu Ploče veće su i dublje uvale Riševe Velo, Stari Trogir, Sičenica, svaka privlačna na svoj način. Zajednički su im otočić ili hrid na ulazu i što drugo nego mnoštvo novogradnji, mahom raskošnih gabarita u njihovu dnu. Jedino ulaz u Kanicu, posljednju uvalu prije rta Ploča ne štiti ni otočić ni hrid od valova južnih vjetrova. Nju smo izabrali za predah. Nekoliko kuća za odmor koje zacijelo nisu tu oduvijek, zaposjele su istočnu obalu zaljeva betoniranu do samog mora. Na suprotnoj obali još ih se nekoliko ustobočilo poviše mora. I pod njima je obala betonirana za sunčanje i pristup kupačima. Četiri mala *open glisera* pod stranim zastavama vezani na bove. Rano je i svega se nekoliko, nesumnjivo privremenih stanovnika ove, moram nevoljko priznati, novogradnjama nešto razumnije okupirane uvale, raštrkalo *svojim* kupalištem.

Dok veslam s Grgom u gumonu, s terase vile nad morem promatra nas, još od trenutka dok je Plavi spuštao sidro sasvim blizu obale, posjedničkim pogledom jedna gospođa. Iako obala ne može biti dio privatnog posjeda, zbog nje i Grge koji jedva čeka dočepat se kopna, ne mogu osloboditi se pomisli na neugodnost koja nas možda čeka budemo li se iskrcavali pod njezinom terasom. Zato odustajem od pristajanja uz stepenice ispred kuće uz koje je i bitva za privez i zaveslam prema onom uskom žalu u dnu vale. Muškarac i dijete što na žalu hvataju blagodati ranojutarnjeg sunca srdačno mi uzvraćaju pozdrav. Na njemačkom.

Iza žala neuređeni dio obale i započeta gradnja još jedne kuće. Grga i ja obidiemo u luku betoniranu obalu i dočepamo se cestice što na zapadnoj strani uvale strmo vodi užbrdo. Zdesna red vila. Zaklonjene su raskošnim njegovanim raslinjem i ne ističu se ničim doli skladom s krajobrazom, za razliku od one goleme kućerine na drugoj strani zaljeva. Na prilazima više njih parkirani automobili uglavnom stranih registrarskih pločica. Dvije su to strane iste turističke priče.

Preko ceste padina prema moru još čeka na izgradnju. To što je strma arhitektima i građevincima neće stvarati poteškoća.

Nakon kilometar-dva uspinjanja stižem do Dvornica, autentičnog dalmatinskog mjesta starih kamenih kuća raštrkanih u više zaselaka. Nemam

odviše vremena za razgledavanje jer prema dogovoru odmah nakon *marendra* i kupanja nastavljamo putovanje prema Rogoznici do koje će trebati oko 3 sata *laganini* plovidbe. Da sam razmišljao pa i ja spustio sidro, Plavi, Aldo i Serđo, koji nam se upravo pridružio, mogli bi otići ne čekajući me, a ja još malo ostati i istraživati ovaj čudesan kraj, možebitno izgubljeni Hilački poluotok, u kojem se dokazano živjelo od prapovijesti.

Od vremena Rimskog Carstva tuda prolaze putovi koji su tada povezivali priobalna mjesta provincije Dalmacije čiji je upravno središte bilo u Solinu, a danas tim područjem prolazi Jadranska magistrala građena u drugoj polovici 20. stoljeća. Njome se može od Trsta do Ulcinja, zamalo čitavom dužinom istočne obale Jadrana. Magistrala je dijelom građena na trasama nekadašnjih rimskih, srednjovjekovnih cesta, onih građenih tijekom 18. i 19. stoljeća i nekih građenih početkom prošlog stoljeća. Duga je 1 006 km od kojih 818 kilometara prolazi Hrvatskom, spajajući sve gradove, naselja i sela duž obale kopna. Po svojoj povijesti i značaju u neku je ruku prispodobna putima kojima plovim.

JE LI U ROGOZNIČKOM ZALJEVU MOŽEBITNA ZEMLJA LOTOFAGA?

Ovaj put Rogozničkom zaljevu prilazimo kursom kojim je do njega prije četiri tisućljeća stigao i Odisej, ako je doista tuda plovio.

Uplovivši u zaljev, Plavi i Aldo spuste sidra kao prošli put u istočnoj uvali zaljeva. No na Serđov nagovor učinili su to tik uz nasip što spaja otočku i kopnenu Rogoznicu iza prostora zauzetog bovama u koncesiji. Mjesto gotovo idealno. Plitko more, zaštićeno od valova, u blizini ribarske luke u staroj Rogoznici. Na dohvati ruci su nam *kafići* na rivi, ali i supermarket, *pjaca*, mesnica u novijoj Rogoznici i, ono bitno, nikome nismo na putu. No tako ne misli čovjek koji naplaćuje vez na bovama i traži da se maknemo. Iako je cijeli zaljev prirodna luka u kojoj je dozvoljeno sidrenje ne da nam se s njime *natezati* pa se odlazimo sidriti ispred obale na sjevernoj strani uvale, uz koju smo bili usidreni i pred desetak dana. Razumijem državnu i

lokalnu vlast kada želi sa što manje utrošenog truda ubrati što više novaca od prirodnih resursa, koji su nam bogomdani, koncesijama na pomorsko dobro. No činjenica je da u tom dijelu vlada dosta nereda i samovolje u njihovu iskorištavanju.

Premjestivši se u kantun na kraju uvale u susjedstvo novog resorta Perla, turističkog naselja djelomično useljenog, a djelomično u završnim radovima s *vlastitim kupalištem i lućicom*, u kojoj su vezane dvije luksuzne jahte, ostali smo i dalje u blizini središta svih rogozničkih zbivanja, osim onog vezanog uz izležavanja na suncu.

Kasno popodne, u vrijeme kada je sve živo što hoda ili se kotrlja na kotačima krenulo u šetnju nasipom do stare Rogoznice, i nas će se šestero, iskrcavši se iz gumenjaka na plaži pokraj Perle, stopiti s njima na središnjem rogozničkom trgu.

Do njega ćemo kroz resort još neuređenim prečacem do glavne rogozničke ulice, prije bih rekao glavne prometnice, kojom se s Jadranske magistrale stiže na minijaturni središnji trg u Kopači S trga se može rivom do marine Frapa na poluotoku Gradina ili nasipom u Koparu.

No za dočepati se trga trebamo proći dijelom uvijek prometne glavne ulice u kojoj je nogostup čas na jednoj čas na drugoj ili ga na mjestima uopće nema, jer većina okućnica i njihovih ograda završava tik uz vrludavi kolnik. Slika i prilika je to neplanske *horuk* gradnje.

Na drugoj strani nasipa dočekali su nas Kopari u radovima na rivi i prometnici uz nju. Ni ograda gradilišta, koja ne da pogledu na more, ni buka bagera nimalo ne umanjuju čar uskih kala i *skalina* što se između slikovitih kamenih kuća u prvom redu do rive penju k šumovitu vrhu poluotoka.

I dok su ostali zasjeli za prvi slobodni stol s pogledom na gradilište, Grga i ja krenemo uskom kalom uzbrdo potražiti duh stare ribarske i težačke Rogoznice. Raskriljene škure, *ponistre* kroz koje dopire muzika, poneka *tiramola*, kultno sušilo rublja, beskonačni štrik rastegnut preko dva kolotura između susjednih kuća, od *vajkad* su simboli svakog autohtonog gradića i grada na Mediteranu, i nesumnjivi su dokaz da usprkos svemu Rogoznica moje mladosti još postoji.

Vrijeme je mise pa kao snijeg bijeli kameni plato ispred župne crkve pun je župljana i turista.

Ponovno ukrštanje puta s Odisejevim, nakon što su nam se putovi bili razišli pred Hvarom, dobar je razlog da se baš u Rogoznici prisjetim njega, moreplovca nad moreplovцима, ali i na sve one naute koji su se upustili u avanturu istraživanja i utiranja putova kojima se i danas plovi.

Jasen Boko je zemlju Lotofaga, prvu postaju u Odisejevu lutanju, smjestio u jednu od uvala sjeverno od rta Ploča. Je li u pravu?

Pričajući Odiseju, Homer kaže kako je Odiseja i družinu, kada su već bili sasvim blizu Itake, snažan južni vjetar nosio devet dana i noći njima nepoznatim morem do zemlje Lotafaga. „Ma kojim južnim vjetrom s mediteranske ruže vjetrova nošeni iz Jonskog mora mogli su dospjeti samo na istočnu obalu Jadrana“, zaključuje Boko.

Stavljujući u jednadžbu s puno nepoznanica smjerove vjetra, položaj kopna, trajanje plovidbe i mogući prevaljeni put, vjetar ih je zacijelo donio do neke od uvala oko rta Ploča. Pa zašto onda Rogoznički zaljev ili neki od zaljeva ili uvala sjevernije od njega, možda Primoštenski ili Grebaštica ne bi bili u izboru za moguću lokaciju zemlje Lotofaga? Uostalom, Rogoznički zaljev i uvale u njemu i oko njega od pamтивjeka su mjesta ne samo za predah već i sigurna skloništa u slučaju nevremena svim onima koji plove oko zloglasnog rta Ploča u davnini znanog kao Diomedov rt.

Prihvatimo li to kao prepostavku, razumno zvuči da odavde negdje započinje Odisejev deset godina dug povratak na Itaku. Dokaza za to naravno nema, kao što ih uostalom nema ni za stariju i uvrježeniju tezu, prema kojoj se čitava Odisejeva odiseja zbivala oko Sicilije i afričke obale.

Rogoznicu i okolicu sa zemljom Lotofaga povezuje i jedan mit.

Zmaj Murin, vanbračni sin Here i Posejdona, vladao je polisom Herakleja iz svog dvora na otoku Velika Smokvica. Štitio je stanovnike Harakleja od osvajača i pljačkaša, a oni su mu za danak svake godine, na najduži dan u godini, darovali najljepšu djevojku za ženu, jer ona prethodna ne bi nakon prve bračne noći dočekala jutro živa. Jednom je u Herakleju na krilatom konju Pegazu dojahaо heroј Aristoles, prauнuk argonauta Jasona, i na prvi se pogled zaljubio u djevojku koja je bila te godine odabранa za nevjестu Murinu. Da bi spasio voljenu djevojku, Aristoles je izazvao zmaja na dvoboј u kojem ga je smrtno ranio kopljem što ga je uz pomoć boga kovača Hefesta iz mjeseceve prašine iskovala moćna božica Atena. Umirući u mukama, Murin je kandžama iskopao vlastite oči. Jedno je oko bacio daleko, čak iza Kalipsina otoka Ogigije, a drugo mu je skliznulo iz ruku i pod

nogama istopilo kamen. U nastalu udubinu silo se more stvorivši jezero koje je puk prozvao Zmajevu oko. Prema mitu o zmaju Murinu, ako se zaljubljeni par okupa u Zmajevu oku, ostat će vjerni jedan drugome do kraja života, a brak će im biti blagoslovjen zdravom djecom. Je li to tek mit ili legenda koja je proizašla iz mita, izaberite sami.

O postojanju luke Herakleje Pseudo Skilaks piše u svom Oplovu. Grad Herakleja bio je na Hiličkom poluotoku, poluotoku nešto manjem od Peloponeza, negdje između rijeke Krke i Cetine, na kojem su živjela dva ilirska plemena. U Herakleji su živjeli barbarizirani Hili. Neki povjesničari drže kako su Hili asimilirani potomci Dorana, osnivača Isse, koje je Diomedov transjadranski trgovački put doveo na ovaj dio istočne obale.

Prema Skilakovu opisu, Hilički poluotok je nesumnjivo dio kopna uz čiju smo obalu upravo bili plovili.

Na poluotoku koji je u srednjem vijeku imao hrvatsko ime Bosiljana živjelo se od pamtivijeka. Dokaz je mnoštvo pronađenih artefakata iz kasnog željeznog doba i tumuli, a tu je i velika, nikada presušena lokva, koja je vodom snabdijevala ovaj kraj. Od novijeg doba poluotok Bosiljana nosi ime Suha Punta.

Dakle, nekada nestalu Herakleju trebalo bi prvo tražiti u podmorju Suhe Punte.

Možda baš u uvali Stupin, onom rukavcu u Rogozničkom zaljevu do kojeg sam pred tri tjedna želio doploviti s Grgom u gumenjaku.

U Stupinu, mjestu iznad rukavca, pronađen je 1968. godine dio nadgrobne stele iz doba Teutina ratovanja protiv Herakleje na kojoj su prikazani hilski Iliri, a koja se čuva u Muzeju grada Šibenika. U onome što je danas ostalo od ilirske gradine na Stupinskoj glavici pronađeni su ostatci keramičkog posuđa iz vremena Hila.

No jesu li barbarizirani Hili doista Homerovi Lotafogi ili bi njihovu zemlju trebalo tražiti nešto južnije od Suhe Punte ili možda doista u nekom drugom moru Sredozemlja?

Zbog prispodobnosti krajobraza Homerovim opisima, djelovanja vjetrova na kurs plovidbe Odisejevih brodova, sigurnih zakloništa od vjetra i mora, pronađenih artefakta, koje kao argumente navodi Boka, pa i mog lokal patriotismu ako hoćete, mislim da nije odviše nerazumno držati kako je zemlja Lotofaga doista bila ovdje negdje.

Zato dok god neki arheolozi podupiru tezu da Herakleju treba tražiti upravo u Rogozničkom zaljevu ili nekom drugom zaljevu na Suhoj Punti jer je Bosiljana bila idealno mjesto za život, s velikim izborom sigurnih sidrišta za ondašnje trgovačke brodove, vjerovat će kako sam na svom putovanju do Visa sidrio u zemlji Lotafaga.

Kako je ovaj put naš boravak u Rogoznici imao pomalo istraživački karakter, Plavi je za naše šetnje na sebe preuzeo obvzu da istraži mogućnost nabave svježe janjetine za sutrašnji ručak.

I dok sam ja rano ujutro, isplovivši iz Rogozničkog zaljeva, hvatao vjetar s kojim će u pola boka polako zaploviti prema otoku Prviću, a Serđo kao i uvijek otišao potražiti neku šeku na kojoj će baciti udicu, Plavi i Aldo zastali su uz zapadnu stranu nasipa, na mjestu najbližem mesnici na trgu u kojoj je Plavi sinoć naručio janjetinu.

U POSJETU BESMRTNOM FAUSTU VRANČIĆU

Unutrašnjim otocima šibenskog arhipelaga, razdvojenih od obale kopna i međusobno više-manje uskim kanalima, prilazimo iz Rogoznice u sjeverozapadnom kursu.

Između onog možebitnog pretpovijesnog Hilačkog poluotoka i Zlarina, prvog od unutrašnjih otoka arhipelaga, raspršen je niz otočića, hridi i pličina.

Kao nekom čudesnom, ritmičkom igrom prirode, uz kopno se protegao prvo red onih nastanjениh: Krpanj, Zlarin, Prvić, Murter i nešto udaljenija Vrgada, a do njih red nenastanjениh: Tijat, Logurun, Zmajan, Obonjan, pa onda još jedna skupina, onih vanjskih: Kaprije, Kakan, Žirje, Višnjak Veli i Mali, Kamašnjak, od kojih su neki nastanjeni još od davnina.

Od Šibenika, upravnog središta, do najudaljenijeg vanjskog, nastanjenog Žirja, više je od 10 milja često vrlo zahtjevne ploidbe posebice u kasnu jesen i zimi. Nešto bliži su tek susjedni, samo u sezoni naseljeni

Kakan, stalno naseljene Kaprije, pusti Mišnjak te grebeni i hridi. Prema popisu iz 2001. godine na vanjskim je otocima stalno živjelo 270 stanovnika.

Otoci Kakan i Kaprije ne djeluju kao jedan otok samo zbog razdvojenosti tek uskim plovnim prolazom, koji ubrzo prelazi u prostrani Kaprijski kanal već i zato što stanovnici Kaprija jedinog mjesta na otoku, obrađuju na nenanstanjenom Kakanju svoje posjede – vinograde i maslinike.

One godine kada smo Darijo i ja stigli u Starigrad na Hvaru i bili na korak do Visa, u Starigrad smo doplovili s Kaprija. Prije Kaprija jednu smo noć sidrili u uvali Mala Stupica na jugu Žirja, uhvativši u prepunoj vali zadnja mjesta prije dubokog mora, a drugu u plitkoj uvali Borovnjak na sjeverozapadu Kaknja, predivnoj laguni zaštićenoj s dva otočića i susjednim Kaprijama odvojenog od Kaprija Kaprijskim prolazom. Ime Kaprije potječe od tropске i suptropske biljke kapar, koja dobro uspijeva i na obalama Mediterana, a čiji su pupoljci neizostavni začin mnogoj domaćoj *spizi*, pa i onoj na našoj obali.

Na ovim otocima nema izvorske vode i vodu s kopna dovozi vodonosac puneći stare otočke gušterne. Usprkos nestašici u lučici Kaprije nesebično, svojstveno otočanima i ljudima koji žive od mora na malim otocima, dali su nam da natankamo rezervoare vode, ne želeći nam to naplatiti. Još dva događaja koji oslikavaju vrijednosti koje krase otočane usjekla su mi se duboko u sjećanje i često ih prepričavam. Dok smo se spremali otići do male *butige* kupiti kruh i usput razgledati selo, uz blagoslov čovjeka zaduženog za luku riječima da će nas zvati kada se moramo maknuti s mola, do mene dotrči mala djevojčica i kaže mi na rubu plača: „Tu ti dolazi pruga.“ Vidjevši da ne shvaćam o čemu je riječ, dijete se rasplače. Za njom eto i njezine none koja mi, ispričavajući se, pojasni: „Mala je tu od proljeća, danas joj prugom dolazi tata iz Šibenika.“ Znao sam, i zato mi je žao, da je doček *pruge*, redovne brodske ili trajektne, one koje održavaju barke ili onu iz nuždi, oduvijek važan događaj u životu otočana, ma koliko puta da se u toku dana zbiva, svojevrsni nezaobilazni dio tradicije u svim lukama na otocima, bilo da se radi o onim malim i dalekim ili onima koji se vide s *ponistre* na kopnu. Na otocima na kojima ne postoji pekara svjež kruh, za one koji su ga naručili dan prije, stiže *prugom*. Iako ga nismo naručili, na odlasku su nam iz *butige*, čuvši od kuda smo stigli i da idemo na Hvar, donijeli jednu štrucu, nesebično ju odvojivši od svojih potreba.

Nadomak Žirja prema jugu nalaze se Kornati, a nakon njih do zapadne obale Jadrana samo je horizont granica.

Još su Iliri po otoku sagradili više utvrda s kojih su na sjeverozapadu otoka nadzirali Samogradska vrata, južni prolaz u Kornate. Zato i nije čudno da je i JNA na Žirju imala osmatračnicu i topovsku bitnicu. Pri povlačenju JNA-a iz hrvatskog dijela Jadranu na početku Domovinskog rata jedino sa Žirja JNA nije uspjela izvući oružje. Njime su branitelji uz sveopću pomoć otočana sudjelovali u obrani opsjedanog Šibenika. U legendu su ušli oborivši gotovo istovremeno dva agresorska aviona, onom čuvenom *Oba, oba su pala!!!*

No nije samo Žirje doprinijelo obrani Šibenika. U srednjem se vijeku na Kaprijama peklo vapno. Prema povijesnim dokumentima vapno proizvedeno na Kapriju velikim se dijelom koristilo u izgradnji šibenskih utvrda koje je grad uz svesrdnu pomoć Serennisime podizao za obranu od Turaka, ali vapno s Kaprija koristilo s i za gradnju mnogih palača po Zvonimirovogradu.

Čini mi se nepoštenim da nakon što su me oduševili viški suhozidi, ma ne samo viški nego svi jadranski suhozidi, gromače, kažuni, bunje, puderice i ostaci svih onih pretpovijesnih gradina građenih tehnikom suhozida koje sam vidoj ili sam pokraj njih plovio, ne spomenem i kompleks bunja na lokaciji Samograd. *Stari i Novi stan* služili su na udaljenom polju kao sklonište za ljude i stoku, spremište za poljodjelski alat i ribarski pribor, a do njih je izgrađena i velebna vodosprema. Kompleks je nastao u novije doba, u vrijeme dok su se otočani intenzivno bavili poljoprivredom. Samograd je 2008. godine uvršten u Registar kulturnih dobara Hrvatske.

Ta Darijeva i moja đita bila je doista za pamćenje. Do Žirja, Kaknja i Kaprija doplovili smo iz Skradina, kanjonom rijeke Krke, pa preko Murterskog mora. Lijep *kus* puta na kojem mi je ispričana najljepša priča o dijelu kopnenog i morskog krajobraza oko Šibenika za koji neki kažu da je najstariji samorodni hrvatski grad na Jadranu. Je li ili nije, uopće mi nije važno. Skupljajući dojmove o njemu na putovanjima, ali i poznavajući grad otprije mnogo godina, shvatio sam da je čitavo područje oko Šibenika, i na moru i na kopnu jedinstveno i čarobno po mnogočemu. Zato i volimo njegov arhipelag raštrkan između kopna i otvorenog mora: Kornate, kanjon Krke, Skardinsko i Vransko jezero, Visovac, Sradinski i Roški slap, Rogoznički zaljev (usprkos svemu), Hilski poluotok.

Iz Rogoznice sam zaplovio nešto zapadnije od puta kojim smo u Rogoznicu bili doplovili s Murtera pred koliko ono dana? Nevažno, gotovo da ih ne brojimo. To je ugodna novost na ovom putovanju jer se svih ovih godina nekome od nas barem jednom žurilo. Ponajčešće Vesni koja je još

radila, pa smo od zadnjeg boravka na Zlarinu 2015. godine Vesnu ukrcavali i/ili iskrcavali na pojedinim etapama putovanja.

Idemo prema južnoj punti otoka Obonjana, zamišljenog krajem 70-ih prošlog stoljeća kao Sedmi kontinent – otok Mladosti. Tijekom 70-ih i 80-ih na njemu je godinama Savez izviđača gradio i vodio uzorno odmaralište za mlade.

U prolazu između Obonjana i Zmajana Plavi će baciti sidro usprkos neprikladno velikoj dubini kako bismo se nakratko okupali i *marendali*.

Obonjan nas dočeka zapušten, pust i nenastanjen. Opet je onakav kakav je bio prije nego što su na njega došli izviđači i uredili ga. S novim društvenim uređenjem došli su novi vlasnici, a s njima propale tvrtke, sudski sporovi koji traju godinama i od dobrog projekta ostao je kamen, drača i zmije. Naša posla.

Dok smo tražili što pliće more kako bi *Plavi II* ispustio što manje sidrenog lanca, dugog 100 m s karikama od 8 milimetara i sidrom od 12 kg (tek toliko da se zna da vodimo računa o sigurnosti), stigne upozorenje o nagloj promjeni vremena. Kako smo za sljedeću *postaju* u kojoj ćemo noćiti planirali Prvić Luku na nedalekom Prviću, odustajemo od kupanja, *marendra* i blago rečeno nepomišljenog sidrenja. Plavi, kao najbrži, požuri pronaći u njoj četiri slobodna veza, a Aldo i ja ćemo *laganini* za njime dok će Serđo doći kasnije.

Na ulazu u luku gužva. Jedni isplovjavaju jer nema mjesta, drugi, to ne znajući, čekaju da uplove u sigurnost zaljeva nalik trokutu koji se svojim oštrim kutom duboko zavukao u kopno.

Dok u toj općoj gunguli dodatno zakompliciranoj valovima koji su nenadano stigli s jugoistoka čekam na red da uplovim, Plavi javlja da se požurim jer je pronašao mjesto za svu četvoricu uz molo iza lukobrana na sjevernoj strani zaljeva.

I ovaj nas je put poslužila sreća. Danjela, koja obavlja posao i lučke kapetanice i predsjednice sportske udruge poput našeg Delfina, smjestila nas je a gdje drugdje nego u kantun između domaćih barki, uz ponton rezerviran za pristajanje bajbota, kamo mogu stati najviše dva broda. A kako smo uspjeli privезati *Plavog II*, *Animu*, *Jutarnju zvijezdu* i još ostaviti mjesto za Serđov brod, zna samo Danjela i nas četvorica za timunima.

Uglavnom, vez je posve siguran i na više nego dobrom položaju. S prednje strane lukobrana je kupalište, a u nastavku mola na čiju glavu pristaje brodska pruga mali *merkat* sa svježom *verdurom* i plavom ribom.

Usput, dok obavljam posljednje radnje nakon pristajanja i čekam da uplovi Serđo kako bi mu zajedno s Plavim i Aldom prihvatio vez, a Grga nestrpljivo mota po kokpitu u očekivanju šetnje, bacim pokoji znatiželjni pogled na obalu, tražeći promjene nastale od posjete Prvić Luci pred dvanaest godina.

Nekoliko koraka od našeg veza započinje riva i novouređeni trg širom raskriljen prema moru koji me izgledom podsjeća na betinski *Trg na Moru*. I ovaj je središte društvenog života, neizostavni prostor večernjeg đirivanja i druženja u svim mjestima uz obalu. Na niz starih kamenih kuća poredanih na njegove istočne strane nastavlja se niz novovjekovnih, protegnutih od jedne do druge punte na ulazu u zaljev. Na kraju trga, onom preko puta naših brodova razigrana zgrada Muzeja Fausta Vrančića, novovjekovna interpolacija maštovito uklopljena među stare kamene kuće.

Iskrcavši se, volio bih najprije prolunjati mjestom i obnoviti sjećanja na davni boravak u Prvić Luci jer se od tada očito puno toga u njoj promijenilo. No zbog Grge najprije ču kalom desno od muzeja, koja mi djeluje dovoljno pusto i pomalo tajanstveno.

U početku sjenovita, vijuga između nekoliko autohtonih kuća, a onda izbjije na osunčanu šetnicu iznad mora s nizom skladnih ovovjekovnih, mahom namijenjenih za odmor ili najam i pogledom na zaljev. Kada šetnica zamakne za sjeverni rt zaljeva kuće uz nju, poneke još u gradnji, prorijede se i preko kanala gledaju na nedaleko obalno kopno.

Dok sam ja s Grgom šetao, Plavi, Aldo i Serđo zasjeli su na kavu. Javljuju mi da sjede na terasi na krovu muzeja do koje moram snježnobijelom kamenom *skalinadom*, nezaobilaznim arhitektonskim detaljem sveprisutnim u starim mjestima poput Prvić Luke i maštovito uređenom stazom što vodi između nekih od modela Vrančićevih izuma u mjerilu 1:1, onih koje je Vrančić namijenio radu na otvorenom prostoru. *Skalinadu* premošćuje replika Vrančićeva spuštanja padobranca ovješena između dva kama tornja. Padobran velikoj većini znan kao najpoznatiji Vrančićev izum i gotovo njegov zaštitni znak, a tornjevi na vrhu *skalinade* simboliziraju zidine samostana koji je tu nekada postojao.

Pod nama, duž trga, nekada potpuno ravne plohe, a danas denivelacijom razigrane, prolazi riva (ili je možda obrnuto) pa zajedno nastavljaju ruku pod ruku prema dnu zaljeve. Predvečer, kada zapara popusti, prošetat će s Grgom i kojim dobrovoljcem, ako ga bude, trgom na drugu stranu Prvić Luke.

Daria i Vesna (Što bismo mi bez njih?) za ručak su spremile po Darijinoj recepturi onu jutros nabavljenu janjetinu, u *padeli*. Mljac! Gošća na ručku naša je dobra vila. Oduševljena je našim druženjem i plovidbama, a bogami i mi njezinom dobrohotnošću kada nam je rekla da ostanemo na vezu koliko god dugo želimo, a ona će se brinuti za vez bajbota kojima posade s usidrenih brodova dolaze u obilazak mjesta i nabavu.

Predvečer, nakon odmora poslije obilnog ručka, toliko dobro spravljenog da bi Dariji i Vesni trebalo dodijeliti Michelinovu zvjezdicu, svi iz *kumpanije* orni su za hodanje, čak do punte na ulazu u zaljev na suprotnoj obali.

Zajedno s vrevom osunčanih šetača krenemo korzom niz trg prema *kali* kojom trg završava. No prije nego što zađemo u usku kalu, moramo proći pored stare i raskošne kamene *skalinade* što se trga uspinje do platoa i vidikovca sa župnnom crkvom Svete Marije od Milosti. Zadam si zadatak da sutra nakon posjeta muzeju obiđem i crkvu.

Uska kala je glavna ulica u Prvić Luci, dućanska moglo bi se reći zbog onih nekoliko skromnih *butiga* u njoj. Vijuga između najstarijih kamenih kuća Prvić Luke sagrađenih tik uz more s jedne strane i kuća pod brijegom s vrtovima na drugoj. Iz nje k moru vode kućama stisnuti prolazi *nadsvođeni* svježe opranim rubljem na tiramolama. Tiramola! Uobičajena naprava puna romantike iz prošlih vremena, svrsishodna i danas, nezaobilazni je dio društvenog života susjeda u ribarskim i težačkim mjestima, gradićima i gradovima na obali i po otocima.

Na izlazu iz kale more nam je ponovno nadohvat ruci. Na kraju sam zaljeva koji zauzima dovoljno prostran *mandrač* i dubokog mora da se u njemu može usidriti. Da Serđo, koji se prošle godine sidrio usred mandrača, nije danas zaostao za nama pokušavajući upescati večeru, i da Plavi nije našom pričom osvojio Danjelu, Serđo bi nas poveo na vez ili sidro u mandraču. No nije nam zbog toga krivo jer se sav život i nautički muvung u Prvić Luci odvija upravo ondje gdje nas je smjestila Danjela.

U dnu zaljeva malo istezalište za barke i nekoliko barki na *cokama* čekaju novu *pituru*. Odavde manje atraktivna šetnica nastavlja se drugom *bandom* zaljeva. Za naute u prolazu, koji znaju ili se odvaže ući dublje u zaljev, uz nju se nađe gotovo uvijek barem jedno slobodno mjesto za privez.

Davne 2008. godine rastavši se u Zadru od Plavog i Vesne, koji su morali natrag u Pulu, pokojni prijatelj Ido i ja nastavili smo putovanje do Skradina. Vezani uz tu mirnu obalu uz koju su kuće, mahom novije gradnje, još bile raštrkane, prenoćili smo ispred radničkog odmarališta neke tvornice iz unutrašnjosti Hrvatske iz vremena kada se ljetovalo u radničkim odmaralištima.

Odmaralište je još tu, ali očito neće biti još dugo jer već poprima komercijalni oblik. Na prije dvanaest godina slobodnim terenima oko odmarališta, tada manje atraktivnim, nikle su nove vile. Usprkos tome taj mjesto Prvić Luke i dalje djeluje pomalo pusto i uspavano.

Iako smo na Prviću planirali ostati samo jednu noć, produžili smo boravak za još dvije. Svidjela nam se Prvić Luka, a i ostalo je toliko toga za vidjeti. Muzej i župnu crkvu neizostavno i nedaleke Šepurine, uz Prvić Luku jedino mjesto na otoku. I na kraju odlazak na neplanirani izlet *prugom* u Šibenik.

Drugo jutro *kumpanija* kolektivno odlazi u razgled Vrančićeva muzeja, punog imena *Memorijalni centar Faust Vrančić, posvećen liku, djelu i nasljeđu velikog hrvatskog izumitelja, leksikografa, poliglota, filozofa, teologa i politihistora*, a ja ostajem pred ulazom čekati prvog od njih koji će izaći kako bi pričuvao Grgu.

Šinjorina, zaključujem po njezinu mladenačkom izgledu, što prodaje ulaznice, ujedno i jedna od kustosica, shvativši da je Daria, naša blagajničarka (nakon Trogira i *kamerlengo*), kupila kartu i za mene, pozove me da bez ustručavanja uđem zajedno s Grgom.

Držim da je posjet muzeju ili kakvoj galeriji poput obilaska kakva svetišta, čin duhovnosti, svojevrsna svetkovina za um i dušu pa me je poziv da uđem sa psom iznenadio, ali i ugodno obradovao.

S poštovanjem i nelagodom zbog Grge ulazim iz osunčane rive u svečanu polutamu prostora u kojem me dočeka Faustova figura u naravnoj veličini i odjeći onog vremena. Indirektna rasvjeta nad izlošcima – mahom maketama strojeva i naprava – cijelokupnom ambijentu daje izvjesnu tajnovitost primjerenu vremenu u kojem je Vrančić djelovao. Grga me

disciplinirano slijedi, kao da je svjestan trenutka i pozorno sluša riječi kustosice.

Interaktivna i multimedijalna postava zorno dočaravaju posjetitelju sve o Faustovim izumima, pisanom stvaralaštvu i doista burnom životu. Izloženi izumi otkrivaju više ili manje upućenom posjetitelju, zadivljujuće vizacionarstvo i snagu ljudskog stvaralaštva s početka novog vijeka. Neke od prikazanih Vrančićevih zamisli mnogo su godina kasnije našle primjenu kao ideje ili cijelovita tehnička rješenja, na primjer u gradnji suvremenih turbina, visećeg mosta u Engleskoj, plimske hidrocentrale u Francuskoj...

Vrančićev je stvaralački opus raznolik, a obuhvaća rješenja uglavnom namijenjena olakšavanju ljudskoga rada pomoću teglecih životinja, energije vodenih tokova ili vjetra. Primjerice, uređenju riječnih tokova, gradnju mostova, mlinova, preša, strojeva za mlaćenje i čišćenje žitarica, organizaciju posla i drugo, ali ne i ratne strojeva.

U knjizi *Machine novae* koja sadrži 56 crteža tehničkih rješenja, nacrtanih u perspektivi, Vrančić uz detaljne opise svakog izuma navodi savjete za njegovu primjenu i je li izum produkt „njegove izvorne zamisli, ili se kao neki (u manjem broju) zasniva na zamisli drugih izumitelja“. Ovo Vrančićovo djelo doživjelo je dva izdanja. Prvi je put izdano vjerojatno 1595. godine u Firenci na latinskom i talijanskom jeziku, a drugi put, opet možebitno, 1615. ili 1616. godine ovog puta na latinskom, talijanskom, španjolskom, francuskom i njemačkom jeziku. Godine izdavanja su pretpostavljene, jer nisu bile naznačene. *Machine novae* doživjele su i treće izdanje kao pretisak s komentarom početkom 20. stoljeća, čiji je jedan primjerak našao mjesto na ovoj izložbi.

Vrančić je 1595. godine napisao i peterojezični rječnik. U njemu je 5 411 latinskih riječi preveo na talijanski, njemački, dalmatinski i mađarski, nazvavši ga *Rječnik pet najuglednijih jezika Europe*.

Popodne se Grga i ja uspnemo onom starom *skalinadom* do župne crkve u kojoj je grob Fausta Vrančića. Faust je rođen 1551. godine u Šibeniku u uglednoj obitelji, a umro je u Veneciji 1617. godine. Prema posljednjoj želji posmrtni ostatci su mu iz Venecije preneseni u Prvić Luku. Faustova privrženost Prviću datira iz vremena njegova djetinjstva kada je redovito ljetovao u obiteljskom ljetnikovcu u Šepurinama. Crkva i njezin raskošni barokni oltar sagrađeni su u sklopu franjevačkog samostana sredinom 15. stoljeća. Kako su redovnici pripadali trećerednicima – glagoljašima, samostan je dugo bio jedan od centara glagoljaštva i imao bogatu knjižnicu

glagoljaških dokumenata i knjiga. Nažalost, samostan je do temelja izgorio sredinom 18. stoljeća, a s njime i cijelokupna glagoljaška ostavština. Od vatre je ostala pošteđena samo crkva.

Iz Prvić Luke do Šepurina dvadesetak je minuta hoda s jedne na drugu stranu otoka.

I dok mi je raštrkana, zapravo razvučena Prvić Luka zbog toga prispodobna težačkom i ribarskom selu, Šepurine mi na prvi pogled nalikuju, iako su im se mještani još ne tako davno bavili uglavnom poljoprivredom i stočarstvom, kakvom omanjem gradiću u kojem je usprkos najezdi masovnog turizma još moguće pronaći onaj ugodaj starih vremena. Čini mi se da doživljaju gradskog ugodaja pridonosi zbijenost starih kamenih kuća na malom prostoru oko dominirajuće crkve svetog Jerolima na malom trgu i isto takvog mandrača u njegovu nastavku u minijaturnoj vali. Tko je gledao izvanredni Brešanov film *Svećenikova djeca*, prepoznat će tu nevjerojatno skladnu vizuru kao glavno mjesto radnje filma.

Naše dvije mornarice ujutro su katamaranom iz Prvić Luke otišle na izlet do Šibenika pa smo ih nas trojica i Grga popodne otišli dočekati u Šepurine kamo će doći *Tijatom*, putničkim brodom koji održava redovnu brodsku prugu Prvić Luka – Šepurine – Vodice – Zlarin – Šibenik.

Tijat je brod legenda. Skladne linije, izvanrednih maritativnih svojstva, građen za naše more i skučene luke, star gotovo sedam desetljeća, izgrađen u Splitu 1955. godine, održava godinama putničke linije po Jadranu. Najstariji je brod Jadrolinijine flote i jedini kojem je do danas posve sačuvan izvorni oblik. *Tijat u srcu* ime je udruge koja se brine da *Tijat*, kada jednom ode u mirovinu, ne završi u rezalištu, već kao dio priče o ljudima, prugama, lukama. Pratimo ga pogledom dok uplovjava. Gledan u pramac iz daljine djeluje zdepasto, a zapravo je pravi ljepotan čija elegancija dolazi do punog izražaja dok se na valovitom moru besprijekornim manevrom naslanja bokom na molo.

Za posljednju večer na Prviću počastili smo se u Šepurinama večerom u malom restoranu tik uz more. File od dugo kuhane palamide i tako čuvan u maslinovu ulju, spremljen po pomalo zaboravljenom tradicionalnom receptu, bio je nezaboravan gastronomski doživljaj.

Sljedeće jutro nastavaljamo putovanje uz obalu Murtera.

OTOK VRGADA NADZORNA TOČKA NA STAROM PUTU

Nakon što se prođe Murter sve do ulaza u Pašmanski kanal, plovim nizom vrlo gusto razasutih, za navigavanje intrigantnih otočića, hridi i pličina, među kojim je najveća Vela Arta, kao da nastavljaju niz koji sam pred sat vremena ostavio na jugoistoku Murtera.

Ostavljam ih po desnom boku, a s njima i prisjećanje na jedan uzbudljiv, gotovo istraživački nastrojen doživljaj iz 2015. godine kada smo Plavi, Nero i ja sami *landrali* među njima. Plovidbu kakvu bih želio još jednom doživjeti.

Plovim sa sjeverne strane Vrgade kroz Vrgadski kanal. Otok na krajnjem sjeverozapadu Murterskog mora uz koji prolazi više važnih puteva od vremena Argonauta, trgovaca jantarom, starosjedioca Ilira i kasnijih Hrvata, svih osvajača do suvremenih homovijatora koji su izreku po kojoj se *ploviti mora, a živjeti ne mora*, prispodobili potrebama današnjeg vremena i načinu života: *Ploviti se mora jer nas plovidba oslobađa i oplemenjuje*.

Na jugozapadnoj strani ostaje uvala Kranje u kojoj smo se prije tri tjedna bili sidrili radi predaha, a prošle godine u njoj i noćili, pa ćemo ovaj put potražiti neku uvalu u koju do sada nismo uplovljivali. Krajnje je omiljeno mjesto onih željnih otočkog zena, o kojem se mnogo govori iako je njegovo značenje u tom kontekstu meni nejasno. Možda je zenu, koji neki vežu uz religiju dalekog istoka, najbliža filozofija suživota s prirodom, još malo posve nedostižan stil odmora, sudeći po stanju cijelog Mediterana, koji je danas, ukazuju to istraživanja, jedno od najnezaštićenijih mora na svijetu.

Sjeveroistočna obala Vrgade je, za razliku od jugozapadne, pitomija i bolje razvedena.

Serđo je zaostao negdje za mnom loveći ribu za ručak, a Plavi i Aldo ispred prošli su pored uvale Luka u kojoj je mjesto Vrgada i već obilaze oko otočića Artina na sjeveru Vrgade.

Mnoga su otočka mjesta dobila ime po otoku. Ili je možda bilo obrnuto? Ispred malog dućana u Vrgadi, jedinom mjestu na Vrgadi, odmah pored kamenog mola okupljaju se mještani. Oni najstariji posjedali na klupicu u hladovini oslonjeni na štapove. *Fumaju španjulete*, a poneki

pijuckaju pivo iz boca. Raspravljaju i razmjenjuju novosti dok se valjda sve otočke mačke lijeno izležavaju na suncu.

Jedni su na otoku proveli cijeli život, drugi su mu se pod starost vratili iz Amerike, Australije ili s obližnjeg kopna. *None* u crnini s pletivom u ruci i maramama na glavi pridružit će im se predvečer, nakon što obave sve kućanske poslove. Navraćaju ispred *butige* i gosti otoka. Dio je to otočke tradicije s kojim se na svom *landranju* Jadranom susrećem u svakoj otočkoj lučici.

Ljeti je Vrgada prepuna furešta i domaćih koji su život potražili na kopnu dok zimi na otoku stalno boravi do 200 duša, pa osnovna škola, za razliku od mnogih nastanjenih otoka, ima nekoliko učenika. Otočani svih dobnih skupina okupljaju se u udruzi *Skuti materini* njegujući običaje, brižno čuvaju tradicionalnu kulturnu baštinu svog otoka. Pjevaju tradicijske pjesme i plešu staro vrgadinsko kolo, uvijek pronalazeći razlog da zapjevaju po raznim štacijama svog malog mista jer je bogati društveni život važan za opstanak života na otoku.

Kariola kao prijevozno sredstvo na svakom otoku ima važno mjesto u životu otočana. S kariolom se dočekuje i ispraća brodska prugu, putničku i trajektnu, ide po spizu i u polje. A na mnogim je otocima koriste i za originalno natjecanje – alku s kariolama. Za ovu vrgadsku, koja se održava u kolovozu, kažu mi da je među najuzbudljivijima.

Od mola se uskim uličicama uzbrdo stiže do crkve Presvetog Trojstva na vrhu brda iznad mjesta. S vrha puca pogled na Pašman, Vransko jezero, zaleđe Šibenika i njegov arhipelag – Kornate. Tu su i ostaci utvrde Gradine iz doba Ilira, koju Konstantin Porfirogenet navodi kao važnu nadzornu točku jadranskog pomorskog puta. Tri milje dalje, na Pašmanu, druga je ilirska gradina koja je kontrolirala plovidbu kroz oduvijek prometan Pašmanski kanal. Na ulazu u kanal jedno je od najatraktivnijih podmorskih arheoloških nalazišta na Jadranu.

Ispred otočića Gnalić pronađena je olupina mletačkog trgovackog broda dugog 40 metra koji se na nju nasukao u studenom 1584. godine. *Gagliana Grossa* prevozila je iz Venecije u Carigrad staklo za obnovu sultanove palače i harema, poklone koje je senat Presvijetle poslao majci Murata III., stil za Velikog vezira i drugu vrlo vrijednu mercantilnu robu, ukupne težine 750 tona. Sadržaj tereta rekonstruiran je zahvaljujući dokumentima iz arhive Mletačke Republike. Do sada je iz olupine, koja nije

još ni do kraja istražena, navodno izvađeno više od 20 000 raznih predmeta, a čuvaju u Zavičajnom muzeju Biograda na Moru.

Biograd na Moru na obali kopna u Pašmanskom kanalu, kraljevski grad, prijestolnica hrvatskih narodnih vladara, prvi se put spominje u 10. stoljeću. U njemu je 1102. godine okrunjen hrvatsko-ugarski kralj Koloman, onaj *srećković* kojeg je čudom pred Diomedovim rtom spasio biskup Ivan Trogiranin. Pod Vlašću Mletaka Biograd je bio je česta meta u mletačko-turskim ratovima u kojima je dva puta, 1521. i 1646. godine, porušen i spaljen. Jugoistočno od njega Vransko je jezero, najveće prirodno jezero u Hrvatskoj, ornitološki rezervat i park prirode.

S vrha Vrgade, niz strminu spušta se skupljalište kišnice za golemu gusternu u koju se još ne tako davno prikupljala voda za potrebe cijelog mjesta. Tek je 2010. godine otok podmorskim cjevovodom spojen na vodovod na kopnu.

Iako je luka Vrgada pitoreskna i romantična, ali i prepuna usidrenih ili uz molo vezanih brodova, za kupanje i predah odabrali smo uvalu Sveti Andrija na sjeverozapadnoj strani otoka. Još je rano i u vali smo sami.

Plavi je bacio sidro, a Aldo i ja vežemo se za njega. Serđo, koji je stigao nešto kasnije, sidri se kao i uvijek pored nas. Iz uvale se časkom može do sela i one *butige*. Put vodi pored groblja na kojem je crkvica sv. Andrije, jedna od najstarijih crkvica na ovom području, sagrađena krajem 8. ili početkom 9. stoljeća. Putem neumorno gude cvrčci bez kojih je jadranski borov šumarak nezamisliv. Svojim zrikanjem obznanjuju da je temperatura zraka viša od 25°.

Nešto dalje od ulaza u luku može se preplivati uski i plitki prolaz i do otočića Artine, na koji su Vrgađani u doba kada se na otoku živjelo od onog što daje škrta zemlja i more, vodili ovce na ispašu.

Nismo se dugo odmarali na sidru u Svetom Anti jer nam valja na vrijeme pronaći sigurno mjesto za noćenje.

I ovog ćemo puta Srednjim kanalom, no za razliku od prije četiri tjedna plovit ćemo njegovom sjevernom stranom, uz obalu Pašmana i putem odlučiti o mjestu gdje ćemo noćiti.

KROZ MALI ŽDRELAC U ZADARSKI KANAL

Jugozapadna obala Pašmana gotovo je čitava nenastanjena, strma i slabije razvedena od one sjeveroistočne, no ima nekoliko sigurnih zaljeva i uvala pogodnih za noćenje. Odabrat ćemo prvu, s bovama ili za sidrenje iako je u more ovdje u svakoj uvali i uz obalu malčice preduboko i zato nesigurno za naše alaj sidrenje, koje prakticiramo ne iz neznanja već zbog nepouzdanog vinča na *Jutarnjoj zvijezdi*.

Na jugu Pašmana, nasuprot Vrgade nalazi se uvala Tri luke, zaštićena od svih vjetrova, u kojoj tek jugo stvara velike valove. Iako u vremenskoj prognozi koja i nije blistava ne zovu jugo, brišemo ju s popisa mogućih mjeseta jer smo tek krenuli, a i puna je brodova ko šipak, javlja Aldo koji je bio uplovio u nju, pa nastavljamo dalje. Ništa drugačija situacija nije ni u Žižnji, Solinama, Svetom Anti, Žinčeni... Očito da su svi koji su plovili kanalom odavno pronašli mjesto gdje će noćiti.

Kako odmičemo na sjeverozapad tako se vrijeme pogoršava. Glavnina nestabilnosti još je uvijek u području Alpa, ali će ih zasigurno ubrzo prijeći pa je DHMZ u redovitoj prognozi za nautičare objavio upozorenje. Blizu smo vrha Pašmana na sjevernom dijelu i na izbor su nam ostale dvije uvale na južnom dijelu Ugljana: Mala Lamijana na njegovoj jugozapadnoj obali ili marina u Kukljici u Zadarskom kanalu. Odlučujemo se za Kukljicu u kojoj smo prvi i zadnji puta bili na vezu početkom stoljeća.

Iz Srednjeg u Zadarski i Pašmanski kanal put vodi kroz prolaz Mali Ždrelac između Pašmana i Ugljana, vrlo prometan, a usto i hirovit zbog vjetrova, struje, plime i oseke koje su u njemu snažne. Koriste ga nautičari, ribari i brodovi gaza do 6,5 metra.

Plavi žuri prvo u Zadar nakrcati gorivo, a Serđo, Aldo i ja uplovjavamo jedan za drugim u Kukljicu. S ulaza u zaljev vidim da još ima slobodnih vezova i ta mi spoznaja donese olakšanje. No *staff* na molu misli drugačije. „Svi su vezovi rezervirani!“ viče on na Serđa, koji se pokušao ugurati na jedan. Da ne duljim, Aldo i ja ostavimo Serđa da pregovara sa *staffom* za četiri veza, a nas se dvojica uputimo uz obalu Ugljana potražiti slobodno mjesto u Sutomišćici, Malom Lukoranu ili Poljani. Našu bezuspješnu potragu prekine Serđov poziv s viješću kako je privolio strogog *staffa* u Kukljici da primi na vez svu četvoricu.

Okupljeni na pramcu *Plavog II* na piću dobrodošlice promatramo kako se nad brdom iznad marine valja oblak crnji od crnila sipe. Stušti se nošen jakim vjetrom niz padinu, prekrije brodove, dan pretvori u noć, izlije po nama kišu i ode prema Zadru. Putem se preko kanala rasprši, a sunce što već zamiče za brdo nakratko obasja marinu.

Od našeg zadnjeg posjeta Kukljica je poput većine luka i lučica doživjela svojevrsnu metamorfozu. Od nekad ubavog mjestašca u kojem smo pivo pili u zadružnoj trgovini u dubokom hladu nekog listopadnog drveta razgranate krošnje podalje od rive, do mjesta u kojem su dominantni nautički, apartmanski i izletnički turizam. Njima su svi još preostali sadržaji nekadašnje dobre stare ribarske Kukljice podređeni, čini mi se, nažalost, više lukrativno nego maštovito. Ne, ne osuđujem to, koriste samo svoj izvanredni položaj ulaza u Kornate i turistički atraktivne obale kopna s druge strane Zadarskog i Pašmanskog kanala.

U marini smo zatekli privezanu *Hrvatsku Čigru*, brod legendu kojim je Mladen Šutej oplovio svijet i uzduž meridijana i uzduž paralela. Prošao sam pored nje čeznutljivo nekoliko puta, potajno se nadajući da će me netko s broda pozvati da ga razgledam. Nažalost, nije.

U Kukljici smo ostali dvije noći čekajući da polje niskog tlaka sjeverozapadnjak otpuhne dalje na jug, obnavljajući sjećanja na doba kada smo u Kukljici i susjednoj Sutomišćici doista uživali u možebitnom otočkom zenu. Na južnoj strani zaljeva gotovo na kraju mjesta, podalje od odviše nasrtljivih turista pronašli smo *kafić* u kojem se skupljaju mahom domaći i na njegovoj terasi postavili svoju bazu.

SESTRUNJSKA OTOČNA SKUPINA

Oplovivši sjeverozapadni vrh Ugljana, po krmi ostavljam Zadarski kanal i prolazom između Ugljana i Rivenja zađem u Rivanjski. Sa sjevera ga

zatvaraju otok Rivanj i otočići Tri Sestrice, a s juga otok Sestrunj. U nazužem dijelu, između Rivnja i Sestrunjka kanal je širok ni 4 kabela.³¹

Čitavom dužinom Sestrunj proteže se brdo više od 100 metara čija sjena u ovo doba dana dopire do sredine kanala i nježnu tirkiznozelenu boju mora opitura u mrku i prijeteću. Čarobna igra sunčeva svjetla i tmine između strmih kamenih obala Rivnja i Sestrunjka u mislima me na trenutak odvede u mistično doba prvih nauta. Dok njihov voda s pramca pogledom traži put među otocima na rubu Sedmovraća, vesla njihovih brodova oprezno i ritmički uranjaju u mirnu površinu mora.

Osim što je kanal mističan na površini mistično mu je i podmorje, koje je ronilački raj. Podsjeti me na njega nekoliko brodica usidrenih u kanalu što viju signalnu zastavicu plave boje oblikom nalik ispunjenom slovu K. Prema međunarodnom sustavu pomorskih signalnih zastavica označene su slovima abecede, a služe prijenos poruka i obavještavanje drugih brodova na moru. Ova je A kao alfa i znači *Imam ronioca pod vodom, držite se daleko od mene i krećite se polagano*.

Uokolo pluta više crvenih zastavica s bijelom dijagonalnom prugom na narančastoj ili crvenoj bovi, znak upozorenje brodovima na mjesto gdje je pod morem ronilac.

Struja u kanalu zna biti vrlo neugodna za plovidbu. Za vrijeme uštapa ili mlađaka doseže brzinu i do 4 čvora, a pravac mijenja s mijenjom plime i oseke.

U antici se na Sestrunjku vadio kamen. I svugdje prisutan Konstantin VII. Porfirogenet spominje ga u svom djelu pod imenom *Estiun*. Iz doba prije antike osim više tumula na jugoistočnoj strani otoka nalaze se i ostatci ilirske gradine s koje su nadzirani prolazi i Livanjskim i Sestrinskima kanalom.

Susjedni Rivanj dijeli sa Sestrunjkom istu demografsku priču, sličnu gotovo svoj ili barem velikoj većini priča s naših naseljenih otoka.

Otok od četiri četvorna kilometra imao je najviše stanovnika, njih 110, za popisa provedenog 1921. godine. Danas na njemu živi tek njih petnaestak, mahom starije životne dobi, što ga svrstava na tužni popis naših najslabije naseljenih otoka. Zato će Rivanjski *event*, o kojem sam tri dana

³¹ Jedinica mjere za dužinu u pomorstvu, a iznosi 1/10 nautičke milje.

kasnije načuo na terasi *kafića* u luci Molat iz razgovora za susjednim stolom, na originalan način skrenuti pozornost na otočka demografska pitanja.

Rivnjanci će 18. kolovoza kao i svake godine slaviti blagdan svete Jelene Križarice, svoje nebeske zaštitnice, majke Konstantina Magnusa, Velikog cara oba Rimska Carstva. No ovogodišnja proslava njezina spomendana bit će posebno svečana jer će se obilježiti i jedan otočki jubilej – 500 godina od rođenja Matija Radulića, prvog Rivanjca, praoca otočana, kako će pisati na spomen-ploči koja će biti postavljena na crkvici svete Jelene u starom selu na brijegu usred otoka. Matij je rođen 8. kolovoza 1520. godine od roditelja prebjega iz zapadnog dijela Dubrovačke Republike, koji su bježeći pred Turcima, na Rivnju osnovali novi dom. Otkrivanje spomen-ploče biti će događaj i pun simbolike jer će ploču otkriti najmlađi žitelj otoka – četverogodišnji potomak prvih Radulića.

Potaknut načutim razgovorom dvojice otočana za susjednim stolom koji su u Molatu čekali katamaran za Rivanj, *prosurfao* sam na povratku u Zelinu internetom u potrazi za više informacija. Akademik Petar Šimunović u knjizi *Hrvatska prezimena – podrijetlo, značenje, rasprostranjenost* o Radulićima piše da je Matij imao dva sina, Matija i Mihovila, koji je bio svećenik glagoljaš i župnik na Sestrunj. U arhivima Zadarske kurije don Miho se spominje kao kurat (od talijanskog curato – svećenik, osobito vojni) pod prezimenom Raduglus. Njihov nećak Jadrij otišao je kao mladoženja na Sestrunj i na taj otok prenio prezime Radulić, a sa Sestrunj je u vlaštvo došao Šime Fatović Baran koji je na Rivanj donio i drugo rivanjsko autohtono prezime Fatović. Tako Rivanj i Sestrunj osim kanala povezuju i zajednički predci i time potvrđuju onu već spominjanu premisu prema kojoj svaki otok ima svoj otok. Jedan dio loze Radulića odselio se u talijansku provinciju Molise gdje im i danas žive potomci pod prezimenom Radolla, a drugi pak u Ravne kotare.

Iz prvog popisa stanovništva zadarskih otoka koji je napravio zadarski kapetan Zaharie Vallaresco 1527. godine saznajem da je Rivanj brojio 40 duša – 37 ih je naseljavalo Lokvu, a troje Radulića staro selo na brijegu usred otoka. Drugi popis napravio je godine 1608. godine zadarski knez Oktavijan Mocenikgo. Tada je Rivanj imao 20 duša – 2 starija muškarca, 5 mlađih muških sposobnih za rad, 6 žena, 3 dječaka i 4 djevojčice.

Rivanj je, naravno, bio naseljen i prije dolaska Radulića na otok. Živjelo se tada uz more u Lokvini, uvali nasuprot Mulina na Ugljanu, ali su

svi žitelji Lokvine stradali u pokolju za napada ulcinjskih gusara početkom 16. stoljeća.

Tri Sestrice tri su otočića: Male Sestrice, Srednje Sestrice i Velike Sestrice, poredane strogo vojnički jedna za drugom u smjeru sjeverozapada čekaju me da ostavim Rivanj po krmu. Na prvoj i najmanjoj Sestrici maleni je svjetionik sagrađen pri kraju 19. stoljeća, vremenu u kojem parobrodi u potpunosti zamjenjuju jedrenjak. Kako bih ga razgledao i snimio pokoju fotku, obidem otočić ploveći uz obalu istočne strane. Pogled na šesnaest metra visok kameni toranj svjetionika nad isto tako kamenitom prizemnicom za posadu sa spremištem, istezalištem za barku i malim molićem fascinant je. Vrijeme u kojem je sagrađen moju plovidbu mističnim Rivanjskim kanalom zaokružuje romantičnim okvirom.

Oplovivši Male Sestrice s istoka, vraćam se još kratko plovidbi uz obalu Sestrinja.

Ako izuzmem uvalu Hrvatin u koju pristaje katamaran što povezuje otoke ovog dijela zadarskog arhipelaga, obala je na ovoj strani pomalo neatraktivna i pusta. Jedino je mjesto na otoku na brijezu usred otoka. Krovovi što nadvisuju zeleni mediteranski pokrov, trajektna luka u dubokoj uvali Kablin na jugu i jugozapadna obala razvedenija i pitomija s nekoliko plaža u uvalama do kojih se s brda spustio stari Sestrunj, jedini su znaci života na otoku gledajući ga s mora. Sestrunj, kao veći, oduvijek je imao više stanovnika od Rivnja pa je tako i danas kada broji njih 48.

Iako Rivanjski kanal razdvaja Sestrunj i prispodoban mu Rivanj, svih godina plovidbe njihovim vodama pri spomenu imena jednog, kao i mnogi drugi, pomislim na oba otoka. Je li razlog tomu što im je župa zajednička pa su se kroz prošlost oba otočka mjesta često nazivala jednim imenom – Sestrunj? To dvojstvo zapravo je trojstvo. Jugozapadno od Sestrinja, odvojen od njega Sestrunjskim kanalom, nalazi se otok Zverinac, tek površinom neznatno manji od Rivnja, ali s većim brojem stanovnika – njih pedesetak. O ova tri otoka, za razliku od ostalih otoka i otočića zadarskog arhipelaga, često se govori kao o izdvojenoj otočnoj skupini znanoj prema imenu najvećeg otoka kojoj pripadaju još i nenaseljeni otočići Tri Sestrice, Veli i Mali Tun te nekoliko hridi, grebena i pličina.

Oduvijek me Rivanj, Sestrunj i Zverinac mame da spustim sidro u nekoj od njihovih vala ili vežem cimu na nekom od molića. Iz nekog nedokučivog razloga to do sada nisam učinio, a neću, nažalost, ni za ovog putovanja. Plavi kao komodor u našoj kumpaniji žuri naprijed, a mi ga

kako to pomorska tradicija i nalaže, bez pogovora pratimo napuštajući Sestrunku otočnu skupinu.

Plovidba Rivanjskim, Sestrunkskim, Zverinačkim i Tunjskim kanalima meni je uvijek privlačna zbog njihove prostodrušne ljepote, a nakon susreta s Bokovom knjigom postala mi je i intrigantna. Jer jednim od tih kanala možebitno su plovili Argonauti u potrazi za putom na jugoistok.

Plavi i Aldo, predvođeni Serđom *panulivaju*, a i zastat će putem pored koje hridi loviti samicom, a ja imam zadatak naći u uvali Sabuša na jugu Molata dobro mjesto za noćenje, prije nego što se uvala prepuni brodovima u prolazu.

Molat je otok na koji smo za svih godina našeg krstarenja gotovo redovito pristajali. Odredište nam je uglavnom bila lučica Zapuntel i uvala Jazi na sjeveroistoku Molata, a ponekad i lučica Ist na Istu s druge strane kanala Zapuntel.

DVIJE NOĆI NA JUGU MOLATA

Sjeveroistočno sam od Sedmovraća. Na vrhu Sestrunka dignem jedro, korigiram odoka na autopilotu kurs kojim sam plovio još od ulaska u Rivanjski kanal za stupanj dva bliže sjeverozapadu i na trenutak prepustim argolu autopilotu kako bih spravio kavu. Ispit ću ju na krmenoj razmi upijajući mir pučine, i pjev mora pod pramcem, prekidan laprdanjem jedra koje zove: Pritegni me!

Uokolo ni jedne brodice. Od rta Križ na Sestrunku do ulaza u uvalu Sabuša gotovo je dvije milje plovidbe pored hridi i plićina između kojih vode ona tri plovna prolaza.

U vanjskom, prostranijem i manje zaštićenom djelu Sabuše, gdje more još ima dubinu 10 metara i više, a udaljenost od jedne do druge obale pola je milje, tri usidrene jahte duže od 50 stopa, i dvije ribarice čija se posada odmara čekajući odlazak na sljedeće polaganje mreža. Pjeskovita uvala duboka gotovo koliko i široka u svom unutrašnjem dijelu nalik je

trokutu čiji se oštri kut zavukao duboko u obalu na dnu uvale. Dubina mora u tom dijelu varira od pet metara do samo desetak centimetara, pa sidrenje nije moguće u svim dijelovima. K tome u plićem djelu dubina se mijenja zavisno od smjera struje, vjetra, valova i oseke što zahtijeva dodatan oprez pri odabiru mjesta za sidrenje.

Na poziciji na kojoj izobata na karti označava dubinu od 5 metara i pliću, usidrena je velika motorna jahta pod poljskom zastavom. Dalje, prema plićem dijelu uvale jedan Grand Banks od 36 stopa sa slovenskom zastavom, skladne klasične linije – brod kakav bih želio imati. Znan mi je iz Pule jer mu je vez na Bunarini, maloj marini pored lučice Delfin.

Ja će sidro spustiti usporedo s njim, podalje i od njega i od kamenite obale, siguran da će imati dovoljno mora pod kobilicom *Jutarnje zvijezde* kada struja okrene, nastupi oseka ili zapuše vjetar. Ispred mene bliže lukobranu koji štiti dno uvale usidrena još jedna brodica molatske registracije. I to bi bilo sve.

Nakon urbanih i mahom prenapučenih zaljeva na Braču, Prviću, u Rogoznici i Trogiru ovo je raj zemaljski. Tirkiznoplavo more i bijeli pijesak u dnu uvale uokvireni s tri strane zimzelenim pokrovom. Prema izlazu iz zaljeva pa niz Sestrunjski kanal modro je more *opiturano* drugim koloritom. Od nebeskoplane na početku pa do posve nježno srebrne tamo do kuda mi pogled seže.

Netko malo hodajući po podatnom pjeskovitom dnu, malo plivajući na mjestima gdje se dno ne može doseći, a netko bajbotom veslajući kao ja radi Grge ili uz poriv motora kao Plavi koji prevozi provijant, naša se grupa uputi na pjeskovitu obalu u dnu uvale. Vesna i Daria organiziraju pravi *beach party* s kavom i izvrsnom, taman na mjeru ohlađenom medicom koju svake godine za plovidbu naprave Daria i Aldo. Topli pijesak i toplo posve plitko more i mi zavaljeni u njemu s pićem u rukama. Scena dostoјna filmskog kadra neke tropске plaže okružene makijom umjesto džungle.

Za nama ubrzo stignu i posade s ostala tri broda. Poljaka je puno. Petero odraslih i četvero djece, Slovenaca troje, a s one domaće brodice stigoše otac, mati i dvoje djece.

Za večerom razgovaramo o puteljku zaklonjenim makijom što ga je Plavi otkrio tumarajući rubom pješčanog jezičca dugačkog oko osamdeset metara, koji more naplavi za visokih plima i jakih južnih vjetrova. Zaključimo da se puteljkom zasigurno može u Molat, jedno od triju

naselja na otoku i najvećeg među njima. Sutra ćemo još malo istražiti. Ako pronađemo put, otići ćemo u Molat na kavu.

Ujutro nakon početnog probijanja kroz nisku makiju, zaobilazeći neugodne grane kupinovih grmova, izbijemo na puteljak koji nastavlja kroz šumu u kojoj prepoznajem tek pokoji alepski bor, hrast crniku i brnistru. Na putu mjestimice tragovi guma, prikolice na dva kotača koju vuče motokultivator, nezaobilazno i univerzalno radno i putničko vozilo svakog otoka. Trag guma i putovi koji se ukrštavaju jedini su znak čovjekova prisustva u toj zimzelenoj, gustoj i pustoj šumi. Putem nigdje oznake ili putokaza pa se ravnamo prema suncu što ponegdje proviruje među krošnjama i zvuku crkvenog zvona. Aldo na svakom račvanju označava smjer za povratak. Sve me to pomalo podsjeća na putovanje Čarobnom šumom iz rado gledanog dječjeg crtića.

Nakon dva kilometra evo nas do prvih kuća u Molatu. Najstariji je dio Molata, obnavljan i sačuvan, na vrhu brežuljka. Po rubu starog mjesta, niz padine prema uvalama Jazi, prirodnoj luci na istočnoj strani, i Lučini na zapadnoj strani otoka, u skladnom nizu ovovjekovne vile i apartmani. Prođemo kroz cijelo mjesto sjedne na drugu stranu: od napuštene palače iz 16. stoljeća, ljetne rezidencije plemičke obitelji Lantana koja je generacijama eksplorirala otok poznat po proizvodnji meda i vina, zatim pored ogromne, za ovako malo mjesto, zgrade Kulturnog doma sagrađenog 1926. godine koji svojom veličinom, velebnosću i sadržajima svjedoči o nekada snažnom društvenom životu mesta i otoka, do župne crkve s uklesanom 1479. godinom, i krenemo nizbrdicom u luku.

U kartama iz prve polovice 14. stoljeća uvala Lučina označena je kao luka Sveta Marija i bila je važna na putu od Istre kroz Osor uz Ilovik do Zadra. Danas je važna za cijeli otok jer je u njoj trajektno pristanište. Uz trajektnu vezu s kopnenom obalom i 30 milja udaljenim Zadrom kao upravnim središtem otok je povezan i katamaranskim prugama. Uz rivu je i desetak mjesta za privez brodova koji krstare ovim vodama.

Na prepunoj terasi *kafića* nad rivom uhvatimo posljednji prazan stol. Vrijeme je dolaska katamarana koji uplovjava i u ostale dvije luke na otoku i većinu gostiju na terasi čine oni koji će se na njega ukrcati i oni koji sudjeluju u svojevrsnom ritualu svakog lučkog mjeseca – dočeku i ispraćaju brodske pruge. Dok čekaju, razmjenjuju međusobno otočke novosti, pa vijesti putuju brže nego internetom. Tu na terasi saznali smo da je naš prijatelj iz Zapuntela, u čiji smo restoran namjeravali sutra navečer na

jadransku lignju, nedavno umro, a i o onoj fijeri što se u kolovozu sprema na Rivnju.

Sljedeće jutro rano isplovjavamo. Promijenili smo plan jer uploviti u Zapuntel do kojeg je sat i pol – dva plovidbe nema smisla kada Venka više nema. Godinu dana prije zadnji smo put Plavi, Vesna, moj sin Marijan i ja jeli jadranske lignje na terasi njegova restorana i uživali u pogledu na Zapuntelski kanal i otok Ist s njegove druge strane.

Plovit ćemo uz istočnu obalu Molata, Ista i Tri grebena kroz Silbanski kanal ravno na Ilovik do kojeg je dvadesetak milja i u kojem namjeravamo noćiti. Nećemo se žuriti, već ploviti *laganini*, zastajkujući radi kupanja, no vodeći računa da u Ilovik moramo uploviti u razumno vrijeme kako bismo uhvatili slobodne vezove na našem molu.

Prvo je sidrenje već u Jazima, prirodnoj luci u kojoj je mala uvala Pržine zaštićena od svih vjetrova osim tramuntane i bure, kojima su čitavi Jazi izloženi.

U uvalu Jazi navratimo svaki put kad se nađemo na jugu Molata. Prošle je godine obalu zaljeva poharala pijavica čija je staza kroz šumu i danas vidljiva, a onda je *navratila* još i jaka nevera, nekoliko dana prije nego što smo Plavi i ja u njoj noćili, i napravila dar mar među usidrenim brodovima.

U Jazima, zaljevu pješčanog dna i još do prije dvije godine raju za periske, zaštićenoj vrsti školjke koju je duž čitave istočne obale poharala bolest, ovog ćemo puta ostati kratko. Zaronio sam u tu stravičnu pustoš. Inače zabodene u dno raskriljenih ljuštura čekajući plijen i brzo se zatvarajući na svaki znak opasnosti, a sada posvuda leže izvrnute po dnu. Groblje periski – danak napretku ljudskoga roda.

U plitkoj uvali u dnu zaljeva pekara koja je nekada bila vojna, u jedinoj koliko-toliko sačuvanoj kući na obali, snabdijevaju se kruhom nautičari u prolazu, cijeli Molat i susjedni Ist. Kupit ćemo svježi kruh, popiti kavu za razbuđivanje i pelinkovac iz domaće radinosti za *forcu* rađen po staroj recepturi.

Između malog lukobrana i mola vez za barke onih čije su kuće s ove strane mjesta Molat, a u nastavku do kraja uvale, pomalo neuredno kupalište. Rano je pa nema odviše kupača, no ja ću zbog Grge gumonom pristati s vanjske starene lukobrana.

Jazi su usprkos svojoj stravičnoj prošlosti zapravo romantični zaljev, doduše, pomalo zapuštene obale. Zbog njegova pjeskovitog dna more je tirkiznozelene boje, a gusta borova šuma koja okružuje unutrašnji dio zaljeva ostavlja na toj vedroj zelenoj boji ujutro i u smiraj dana tamne sjene koje kao da podsjećaju na prošlost. Od kupališta do prvih molatskih kuća prostire se spomen područje, besramno zapušteno. Temelji 12 davno istrunulih drvenih baraka, 5 u izvornom obliku očuvanih, izgledom i namjenom zastrašujućih stražarnica građenih kamenom, ostatci stupova koji su nosili ogradu od bodljikave žice, putovi i betonska konstrukcija stravične namjene za vješanje i mučenje. Ovakvi kakvi jesu još su i danas sumorni podsjetnik na nekadašnji talijanski koncentracijski logor iz vremena II. svjetskog rata, koji kod onih što tuda prolaze izaziva snažne emocije. U logoru je u nepunih godinu i pol koliko je korište, bilo zatočeno preko 20 tisuća hrvatskih domoljuba. Oko dvije tisuće ih je umrlo od posljedica gladi, žedi, bolesti, batina ili su naprsto ubijeni. Sahranjivali su ih na livadi nedaleko od Molata, korak od jedine otočke ceste, koja vodi uzduž otoka s kraja na kraj. Prostor gdje su pokapani, za razliku od prostora logora, uređen je i skromno održavan. Visoki kameni obelisk sa spomen-pločom, okružen kamenim *bilizima* simbolizira mjesto vječnog počinka, čini mi se, zaboravljenih žrtava fašističkog bezumlja i terora.

U uvali Jazi ostali smo duže od planiranog zbog čega se više nećemo sidriti sve do Ilovika. Odustat ćemo i od veza na uobičajenom mjestu u njegovoj luci. Vezat ćemo se, ako bude sreće, na onih nekoliko vezova ispred restorana u Ilovičkom kanalu, nasuprot onoj mletačke utvrди. Večerat ćemo u restoranu i zarana drugog jutra krenuti dalje.

Plovimo put Ilovika duž Molata uz nisku sjeverozapadnu obalu, u unutrašnjosti brdovitu, ispred koje je poredano pet otočića, dvije hridi i jedna pličina. Plovidba među njima razbija monotoniju i unosi dašak avanturizma iako naviganje kroz prolaze između njih i obale nije zahtjevno, pa čak ni preko pličine jugoistočno od otočića Rižnjaka.

Pitam se je li s ove strane Molata ili s njegove jugozapadne strane putovao u 10. stoljeću na našoj obali sveprisutan Konstantin Porfirogenet, koji i Molat spominje u svom djelu. No još više moju maštu golica pitanje jesu li tuda plovili i Argonati, naravno, u suprotnom kursu od kursa *Jutarnje zvijezde*. Ako su doista prošli kroz Osorski kanal, nesumnjivo su ih trgovci jantarom uputili na put kojim trebaju nastaviti plovidbu. Ostavivši za sobom zavjetrinu Lošinja i sigurnost Ilovičkog kanala, prešavši uspješno neizbjegžnu

traversatu od Ilovika do rta Tuf na vrhu Ista, mogli su zavisno od vjetra i stanja mora birati kojom će stranom uz Ist i Molat nastaviti putovanje.

U ispravama se Molat prvi put spominje 1073. godine pod imenom Melata, a poslije toga i u 12. i 14. stoljeću. No Molat su ljudi nastanjivali još u doba prapovijesti. O njegovim prastanovnicima svjedoče nalazi kremenih predmeta iz vremena paleolitika pronađenih na lokacijama Zapuntel i Zapuntel Porat.

Zapuntel je naselje na maloj uzvisini usred otoka, zbog sigurnosti sakriven od pogleda s mora, iznad zapuštenog, prostranog, nekad plodnog Zapuntelskog polja kojemu otočani nastoje ponovo pridati svrhu. Iz željeznodobnog vremena na otoku su dosad pronađeni ostaci četiriju ilirskih gradina od kojih su dvije u neposrednoj blizini Zapuntela. Jedna sjeverozapadno, a druga jugoistočno od njega, na dvije najviše uzvisine otoka, što je omogućavalo nadzor plovidbe uz obje njegove strane.

O boravku starih Rimljana na Molatu svjedoče rimske toponimi Maknara, Banister, Tramerka i ostaci antičkog broda pronađeni uz obalu otočića Tovarnjak ispred ulaza u zaljev Jazi, jedinog koliko-toliko sigurnog zakloništa od bure, koja snažno puše duž Virskog mora. Je li kapetan potonule rimske galije kod Tovarnjaka u olujnoj noći bezuspješno pokušao skloniti brod pod obalu u zaljevu, nikada se neće doznati.

U lučicu Zapuntel Porat ulazi se iz proširenog dijela Zapuntelskog prolaza, gotovo dvije milje dugačkog i plitkog, mjestimice tek 6 metara dubokog morskog prolaza između Molata i Ista koji brodove što plove Virskim morem vodi put otvorenog mora.

Autentični izgled lučice sa starim kamenim molom na istočnoj strani manje uvale i nekoliko isto takvih kuća uz njega ne kvari ni dvadesetak ovovjekovnih kuća za odmor i stanovanje skladno uklopljenih u krajobraz na obje strane uvale, ni novosagrađeni pristani za katamaran i nautičare u prolazu. Godinama je ova lučica, kao i luka na Istu, bila jedno od odredišta naše male *kumpanije*.

U svom najužem dijelu Prolaz Zapuntel širok je svega 155 metara što neke navodi na prepostavku o mogućem postojanju mosta kojim se prelazilo s jednog na drugi otok. Zagovornici te malo vjerojatne mogućnosti svoj zaključak temelje na činjenici da se Zapuntel u prošlosti spominje pod latinskim imenima Gianpontel, Campontell, San pontello. Starohrvatsko ime

Zapuntel pak nesumnjivo označava ono što je za punitom, što lučica i jest, jer je ulaz u nju odmah iza rta punte Vranjač na najsjevernijem rtu Molata.

Svojevrsni etimološki rebusi uobičajeni su među toponimima otoka, mjesta, uvala... i nesumnjivo proizlaze iz njihove burne povijesti. Osim prevladavajućih hrvatskih toponima i onih romanskih na svojim sam se *landranjima* susretao i s imenima iz davno umrlih jezika ili nastalih iz njihovih korijena. Napuštajući zavjetrinu Ista i lijevo od pramca gledajući otok Premudu, padne mi na pamet njegovih pet imena kroz povijest: Primodia, Pyrotima, Pamodos, Dlačnik i Premuda.

Nedavno sam, surfajući internetom, naišao na blog *Brod u boci* i zanimljivi tekst o Silbi u kojem autor spominje raznolikost i maštovitost jadranskih toponima: „Zaista, od jadranskih otoka ljepša su samo njihova imena. Dobro ajde, nećemo se sad hvatati za Babinu Guzicu, Kurbu velu ili Piškeru, ali čak i više od samih imena otoka, posebna poetika izvire iz naziva njihovih uvala. Gotovo da bi se svaki otok mogao i na neviđeno opisati samo iščitavajući nautičke karte. Ti nazivi ponekad su jedinstveni i samo svoji, poput Konopjikove, Lovrečine ili Artatorea, ali često se i ponavljaju poput brojnih Tatinja, Pernastica, Dubovica... „

Silba, otok nasuprot Premudi, otok je pješčanih plaža i zaljubljenih! Još sam podalje od Silbe, no jasno su vidljive Vele Stene, žućkasto kameno stijenje nad morem i pod njim, kojima je drugo ime Carpusine. Nazvane su tako zbog jednog davno danog poljupca. U Silbi je, jedinom mjestu na otoku, toreta, 17 metara visoka kamena kula osmatračnica kapetana Marinića, sazidana zbog ljubavi. Epitet otoka zaljubljenih Silba možebitno nosi i zbog pjesama jednog od najvećih hrvatskih rock glazbenika Branimira Štulića (uz sve kontraverze koje ga prate) inspirirane djevojkama koje je upoznao za ljetovanja na Silbi i u koje se zaljubio.

Već u visini Južnog Grebena, loveći povoljniji vjetar, usmjerim pramac *Jutarnje zvijezde* prema Južnom Aratu, najjužnijem rtu Silbe. Milju od rta na jugozapadnoj obali uvala je Sveti Ante. Jedina uvala na Silbi zaštićena u jednom svom dijelu od svih vjetrova.

Iako je dogovor bio da se ne zaustavljamo do Ilovika, putem smo odlučili ipak zastati nakratko na Silbi.

Očekivano, ova prostrana uvala s dva kraka i crkvicom posvećenom svetom Anti, prepuna je brodova na bovama, pa nastavljamo ploviti tik uz obalu Silbe dalje na sjeverozapad u potrazi za pogodnim mjestom gdje

će Plavi spustiti sidro. Uzduž čitave otočke obale veliki je broj pješčanih, šljunčanih i kamenih uvala i ne bi nam trebao biti problem pronaći mjesto za kratko sidrenje. No kako smo samo u prolazu, nećemo se truditi odviše birati. Nekoliko kablova dalje od legendarne Carpusine nalaze se prve kuće Silbe i uvala Pocukmarak koja, kao i mnoga otočka mjesta, ima dva porata radi pristajanja u svim vremenskim uvjetima. U uvali je plaža i zaštićeno arheološko nalazište. Na plitkom dnu leži nekoliko razbacanih sanduka i poklopaca sarkofaga – ranokršćanskih kamenih grobnica, čija izrada prestaje oko 6. stoljeća. Opsežnija istraživanja koja bi odgovorila na pitanja kako su, kada su i zašto sarkofazi dospjeli na dno mora, nažalost, još nisu provedena. Ono što se s velikom sigurnošću može zaključiti je da su i Sveti Ante i Pocukmarak bili naseljeni još u ranoj antici, a vjerojatno i prije s obzirom na to da su uz obalu Silbe od prapovijesti vodili plavi putovi.

I da, osim što je dobro razvedena, Silba spada među naše najšumovitije otoke.

Uvala Papranica s ove strane otoka uvala je u kojoj smo odlučili nakratko baciti sidro. Zadnji put kad smo sidrili u njoj, a bilo je to na povratku s Kornata 2009. godine, bila je to posve pusta uvala na čijem je dnu stajala samo stara kamena kuća i mulić toliko mali da je bilo mesta samo za pasaru vlasnika kuće i gumenjak kojim smo Plavi, Boro i ja došli, baš u pravo vrijeme, kupiti ribu za večeru. Stari ribar izbrazdanog lica i žuljevitih ruku upravo je bio *refao* mrežu punu gavuna. Mljac!

No ovog su nas puta osim neugodnog vjetra u Papranici dočekale i bove u koncesiji, a na obali što drugo nego niz apartmana među kojima se izgubila ona kamena kućica, a njezin je mulić neobjasnivo postao oveći mol.

Nakratko smo se usidrili, okupali na brzinu i krenuli put Ilovika.

Našli smo slobodna mjesta za vez na moliću restorana *Dalmatinka* koji ima svoj ribarski brod i nudi garantirano plodove mora iz Jadrana.

U Iloviku smo pred pragom Pule i, nažalost, pri kraju svojeg putovanja. Preostale su nam još samo dvije poduzeće đite. Prva sutra do uvale Liska, a onda sljedećeg dana ona preko Kvarnera. Zato ćemo rano na spavanje i još ranije ujutro isploviti, a plata sa škampima, dondolama, pidoćima i lignjama bila nam je oproštaj od jednog divnog druženja i nagrada za kraj putovanja.

Nije riječ ni o kakvoj šifriranoj radioporuci odasланој s nekog od ratnih brodova, već o koordinatama i karakteristikama svjetla svjetionika Porer, naznačenim na pomorskoj karti, opisanim u Peljaru i popisu svjetionika. Značajke prema kojima nauti razlikuju svjetionik od svjetionika.

„Svetlo... ...svjetlo u tami... pokazalo je put lutajućim dušama i spašavalo im živote mnogo puta od njihove krvožedne majke dojilje... Za one koji žanju mora, za one koji se suprotstavlju strahovima, za one koji pružaju dobru borbu, i o njihovim svjetlonoscima, stiže priča... ...nikada do sada ispričana...“³²

Svih ovih godina putovanja plovio sam pored mnogih svjetionika na istočnoj obali Jadrana i pritom se uglavnom divio njihovim vizurama, ali ne i razmišljao o njima na ovaj način. Istina, nikada se nisam ni našao (Hvala na tome svetom Nikoli!) u situaciji da mi neki od njih zatreba u svrhu zbog koje postoji.

No sada na pola puta do istarske obale zanima me samo jedan svjetionik, onaj na hridi Porer. Očekujem stanovito olakšanje kada ga ugledam u okularu. Jer iako sam u poznatom akvatoriju, neumitno istjecanje danjeg svjetla poput pijeska u pješčanom satu, donosi mi tjeskobu. Njegova vitka, visoka kula ili njegovi bljeskovi bit će mi opipljiviji znak da se približavam Delfinu od suhoparnog odbrojavanja milja GPS-a.

Ideju da se sagradi svjetionik na najjužnijoj točki Istre, poduprlo je 1832. godine osobno i njegovo carsko veličanstvo Franjo Josip I., za svog prvog posjeta glavnoj carskoj ratnoj luci Puli u izgradnji, promatrajući s rta Kamenjak hrid Porer i otočić Fenigolu.

Već su iste godine na tri pozicije postavljena privremena svjetla koja su plovidbu između hridi Porer i otočića Fenigole usmjeravala podalje od vjetrovitog rta Kamenjak. Iduće godine na Poreru je postavljeno bijelo svjetlo na drvenom stupu, a 1846. godine sagrađena je prizemna zgrada i 35 metara visoka kamena kula svjetionika. Od tada bijeli bljeskovi po 3 u grupi u trajanju od 15 sekundi vidljivi do 24 nautičke milje, s hridi kojoj je pozicija 44 stupnja i 44,45 minuta sjeverne zemljopisne širine i 13 stupnja i

³² Igor Gojić, autor dokumentarnog filma o svjetionicima Legende svjetla.

53,7 minuta istočne zemljopisne dužine, pokazuju brodovima noću i za slabe vidljivosti siguran put.

Kao i uvijek, zadnji u našem malom konvoju punom snagom motora i više od toga žurim za Plavim i Aldom preko ko ulje mirnog Kvarnera utrkujući se s vremenom, kako bismo za dana dospjeli što bliže obali Istre.

Još za debela dana prošao sam u visini Galiole, udaljene 4 milje istočnije od našeg kursa. Usamljene hridi sa svjetionikom usred Velih vrata, prolaza između Istarskog poluotoka i nekadašnjih Apsyrtidesa, kojim se iz Riječkog zaljeva preko otvorenog mora stiže do talijanske obale. Na pamet mi padne u nimalo ohrabrujuća priča o nasukavanju na Galijolu talijanske podmornice usred posve mirne noći na početku Velikog rata u srpnju 1914. godine. Doduše, noć je bila maglovita, a ni svjetionik nije radio. Ugašen je kao i svi ostali kako bi neprijatelju bila otežana plovidba.

A samo dva sata ranije još smo bili usidreni uz zapadnu obalu Lošinja nasuprot hridi Karbarus, tik do ulaza u uvalu Liska. Namjera nam je bila da se za oproštaj od našeg više od 550 milja dugačkog *landranja* okupamo u tirkiznozelenom moru na tom pustom i idiličnom djeliću obale Lošinja. A onda se nakon zalaska sunca odemo usidriti u Lisku i sutradan rano ujutro krenuti preko Kvarnera put Pule.

Dok se Vesna i Daria premazuju pijeskom što ga more naplavljuje u pukotine na obali i za koji Vesna kaže da je ljekovit jer je mjestimično crn i miriše na naftu, Aldo ima svoju obaveznu popodnevnu sijestu, Plavi nešto petlja po brodu, a ja ležim na sunčanoj strani kokpita zajedno s Grgom i uživam u pogledu koji kroz prolaz između Unija i Velih Srakana dopire do jedva vidljivog obrisa Istre. A onda se pod laganim naletom vjetra s Lošinja *Jutarnja zvijezda* okreće pa sada gledam obalu Lošinja. Kamenu ploču, đevičanskobijelu, milenijima glaćanu valovima što ih donose zapadni vjetrovi. Dugu koliko mi pogled na obje strane doseže i široku desetak metra, podalje od mora omeđenu gustim zimzelenim mediteranskim pokrovom do kojeg mlat mora ne dopire i koje buja usprkos škrtoj otočkoj zemlji. Posvemašnu tišinu prekinu dva svadljiva galeba, a za njima se javi i Aldo usidren nedaleko od mene. Dovikuje Plavom i meni da pogledamo upozorenje na aplikaciji *Vrijeme & radar*.

Daleko, nad obalom Italije formirao se zastrašujuće velik broj gusto zbijenih crvenih i žutih točkica koje u realnom vremenu pokazuju grmljavinsko nevrijeme koje polagano kreće prema Lošinju. Iako ne znači

da će i proći preko nas, jer putem može skrenuti prema zapadnoj obali Istre ili prema zadarskom arhipelagu, odlučimo ne riskirati, već odmah krenuti preko Kvarnera, bez obzira što ćemo do Medulinskog zaljeva u kojem bismo se jedino mogli skloniti nakon što ostavimo Unije po krmi, stići duboko u noć. Alternativa o kojoj ne razmišljamo previše jest da ostanemo prenoćiti s ove strane Kvarnera, u Liski, nesigurnoj ako kao i prošle godine nevrijeme prijeđe preko nje ili ako noću okrene na buru. Doduše, smirivanje nevremena mogli bismo pričekati u nekoj od tri sigurne uvale na Unijama: Maračolu, Podkujni ili Vognjišcu. No pitanje je hoće li nam vremenske prilike sutradan ili u nekoliko idućih dana dozvoliti prijelaz preko Kvarnera.

Dok dižem sidro, vražićak sumnje duboko zakopane u meni dovodi u pitanje ispravnost te odluke. Što ako nas olujno nevrijeme uhvati na Kvarneru usred noći? Ironično je, pomislim, kako je u traversatama preko Kvarnera ipak ostalo nešto od doba Argonauta.

Prošavši svjetionik na rtu Vnetak, čeka me do Fenere, prvog sljedećeg kopna, dosadna traversata. Pokušavajući prikratiti vrijeme, počnem u mislima prebirati što znam o svjetionicima. Baš i ne odviše! Koristeći blagodati danjeg svjetala na pustom Kvarneru, krenem surfati internetom kako bih upotpunio znanje o tim putokazima na plavim putovima koji vode od kule do kule, od svjetla do svjetla.

Potreba označavanja mjesta opasnih za plovidbu i postavljanje orijentira stara je koliko i sama plovidba. Od prvih oznaka naslaganog kamena, zabodene motke, upaljene vatre do izgrađenog sustava svjetionika, obalnih svjetala i oznaka protekli su mileniji.

Prvi poznati svjetionik na Mediteranu izgradio je Sostrat iz Knida na otočiću Farosu pred ulazom u aleksandrijsku luku u 3. stoljeću prije Krista.

Preteča današnjih svjetionika bila su svjetla vatri paljenih na uvijek istim, istaknutim ili opasnim položajima. U antici su takva svjetla postavljana i u svakoj važnijoj luci Rimskoga Carstva, pa tako i u lukama na našoj obali. Znamo da su postojala u lukama Pule, Poreča, Umaga, Pirana.

Veliki mletački slikar 16. stoljeća Jacopo Tintoretto ovjekovječio je na slici dva obalna svjetla koja su stajala s obje strane ulaza u piranski mandrač. A kamen kojim je građena kula svjetionika na poluotoku Stoja, za Mletaka znane kao Torre di Orlando, možebitno sagrađene i prije

antike, korišten je kao građevinski materijal pri gradnji forta Max u vrijeme pretvaranja Pule u glavnu ratnu luku Carevine početkom 19. stoljeća.

Iz vremena Mletačke Republike stoje još ostaci dviju kamenih kula, preteča današnjih svjetionika. Jedna je na otočiću Obljak u sjevernom dijelu brijunskog arhipelaga dok je druga na otočiću Sveti Nikola ispred Poreča. Sagrađena na početku 15. stoljeća, najstariji je živući ostatak svjetionika na istočnoj obali Jadrana.

Gorivo za plamenike svjetionika u starom i srednjem vijeku bilo je drvo, od XVI. st. i ugljen, a vatra je gorjela u posebnim metalnim košarama na vrhu svjetionika.

Sustavnu izgradnju svjetionika, obalnih svjetala i plovidbenih oznaka od Istre do rijeke Bojane započela je Austrija. Na rtu Savudriji prema projektu Pietra Nobilea 1818. godine izgrađen je prvi od 72 svjetionika i oko 300 pomorskih i lučkih svjetala koje je sagradila Austrija na istočnoj jadranskoj obali.

Prepoznatljive su tradicionalne arhitekture, oku ugodni, građeni od kvalitetna kamena, s prostranim i funkcionalnim interijerima. U njima je obitavalo do 20 članova posade (do 5 svjetioničara s obiteljima). Tradicionalno svjetionici imaju izrazita fortifikacijska obilježja: čvrste su građe i malenih prozorskih otvora na kulama. Porer (31 m) i Savudrija (29 m) najviši su dok su ostali manjih dimenzija.

Na Savudriji je 1818. godine kao gorivo upotrijebljen plin dobiven sagorijevanjem ugljena, a gorio je u 42 plamena. Bio je to prvi svjetlosni uređaj te vrste na Sredozemlju. Zbog neprikladnosti je 1823. ugljen zamijenjen maslinovim uljem i svjetiljkama Argant³³. Revolucionarni sustav Fresnelovih optičkih leća, niza sabirnih leća sa zajedničkim žarištem primijenjen je već 1853. godine na svjetioniku Sveti Ivan na Pučini. Potkraj XIX. st. u uporabu ulaze petrolejske pare, a između I. i II. svjetskog rata i električna energija.

Danas se svjetionici napajaju strujom preko fotoćelijskih kolektora ili su spojeni na električnu mrežu. Od XIX. st. glavni svjetionici imaju i zvučne signale (rog, sirena), a do izuma telegrafije bili su i semaforske stanice – posrednici u komunikaciji između brodova i kopna, ali i izviđačkih postaja na vanjskim otocima i admiriliteta u Puli.

³³ *Svetiljka s fitiljem. Dobila je ime po njezinom izumitelju u 18. stoljeću Argantu.*

Svjetionike, baš kao brodove i ljude, često prate subbine. Tako su talijanske vlasti 1920-ih namjeravale srušiti savudrijski svjetionik, najstariji suvremeniji svjetionik na Jadranu, pod izgovorom gradnje novog. Ne bi bilo ništa neobično za ondašnju Italiju da im je savudrijski svjetionik zapravo bio i trn u oku, jer ga je sagradila Austrija. Srećom su odustali i u Trstu sagradili veći i ljeđi Faro della Vittoria, čije ime otkriva svu njihovu netrpeljivost prema ostavštini Austro-Ugarske.

Potkraj II. svjetskog rata pri povlačenju njemačke vojske uništeni su svjetionici Ubac, Galijola, Umag, Sottile i Sv. Andrija, dok je savudrijski bio miniran, ali je, srećom, spašen u posljednji trenutak.

Autopilot je odjednom bez nekog vidljivog razloga otkazao poslušnost i ja sam morao prestati surfati internetom i sjesti za timun, a pripovijedanje o zanimljivoj povijesti ostalih jadranskih svjetionika ostaviti za možda neki drugi putopis.

Blještavi krug na vatrenom crvenom nebu kao da se sve brže i brže spušta zapadnije od Porera, mjestu gdje se spaja nebeski svod i zacrvenjelo more.

I eno ga, zaronio je u more puno prije nego što sam se nadao.

Sa zalaskom sunca pale se po propisima o izbjegavanju sudara na moru, ali i njegovanoj tradiciji pomorskih zemalja, navigacijska svjetla: crveno na lijevom boku, zeleno na desnom, bijela na jarbolu i krmi. Dio te tradicije je i spuštanje zastave zalaskom sunca na ratnim brodovima.

Dok na molu u Delfinu ne pogasim navigacijska svjetla, pokazivat će drugim brodovima, baš kao i njihova svjetla meni, kurs kojim *Jutarnja zvijezda* plovi. U trenutku dok podižem glavu s tipke kojom sam smanjio jačinu svjetla na ekranu GPS-a, iz pravca gdje je još do maloprije s neba visjelo sunce s tri bijela bljeska u grupi pozdravi me Porer.

No usprkos njegovim dobrodošlim bljeskovima, crvenog i bijelog svjetla *Anime* desno od mene, bijelog svjetla *Plavog II* ispred mene i Grge koji se izležava na mojoj klupi, osjećam se kao Pale na kraju priče – posve sam na svijetu.

Nebo na zapadu i more na mjestu gdje je sunce utonulo još će malo crvenjeti. *Rosso di sera, bel tempo si spero* (ohrabrujući znak da će sutra svanuti lijep dan), a onda će i crvenila nestati i naša će tri broda nastaviti broditi kroz noć bez mjeseca u sve mrkiji i mrkiji mrak.

Zove Aldo: „*Jesi li video?*“ Vidio, što? „*Munju desno po pramcu.*“ Naravno da nisam, zaokupljen jadikovkom o svojoj samoći.

A onda u daljini sijevne. Jednom, dvaput... Zaklonjen nad kabinetom i zaglušen brundanjem motora, ne čujem grmljavinu po kojoj bih mogao izračunati kolika je udaljenost do mjesta udara groma, prema onoj – broji sekunde od pojave munje do zvuka groma, pa ih pomnoži s 300, koliko iznosi brzina širenja zvuka zrakom u metrima u sekundi. Dobivena vrijednost približna je udaljenost u metrima do mjesta udara groma. Iako mi se čini da sijeva daleko, vjerojatno negdje nad središnjom Istrom ili možda nad Čićarijom, nije mi svejedno. Jer se za ljetnih nevremena zna dogoditi da grmljavinsko nevrijeme koje je preko srednje Istre stiglo na obalu Kvarnera južno od Crne punte nenadano kreće Kvarnerom prema Kamenjaku. Bilo bi veselo da vjetar i valovi u mrkoj noći iznenada dohvate *Jutarnju zvijezdu* po boku. No tješi me da ne grmi na zapadu *jer kad grmi na zapadu ne grmi uzalud*, kaže druga uzrečica starih istarskih ribara.

Iako mi se čini kako mi je Porer već duže vrijeme gotovo nadohvat ruci, zbog mraka koji je nekako prebrzo pao, nikako dočekati da stignem u visinu rta Kamenjak.

A onda konačno ugledam crveno svjetlo koje označava kraj pličine na ulazu u prolaz između Fenolige i Kamenjaka. Doma smo! Konačno mogu odahnuti, velim Grgi koji nezainteresirano zijevne i preseli se s jedne na drugu klupu.

No nije uvijek gotovo kada misliš da je gotovo. Plavi koji je, dok sam ja po desnom boku ostavlja uvalu Monte Kope, bio već zašao u prolaz između Fraškera i kopna, javlja da smanjam brzinu i vozim oprezno jer je sve puno neosvijetljenih brodova usidrenih i na plovnom putu (istina, neoznačenom), koji su tu potražili zaklon od mogućeg nevremena.

U drugom dijelu prolaza, onom između Fratarskog otoka i kopna, zamalo, ali doista zamalo, nisam naletio na neosvijetljenu jedrilicu. Samo se odjednom stvorila ispred pramca *Jutarnje Zvijezde*.

Na izlazu iz prolaza dočeka me rasvijetljena obala poluočluka Veruda. Ploveći dalje uz nju do veza u Delfinu više ne bi trebalo biti nikakvih stresnih iznenađenja i napetost me polako počinje napuštati.

No posve sam odahnuo tek u 01:35 kada sam u Delfinu navukao i desni kraj korpo morta na krmenu bitvu *Jutarnje zvijezde* i pun dojmova uvukao se u krevet sretan što je moje *landranje* sretno završilo i tužan jer nismo zaplovili i dalje od Visa, a mogli smo.

U SUSRET VENERI I HOĆU LI JOJ IZNOVA

... *More štriga / more umora / more karonja, more pokora / more je more, more rugo / navigare necesse vivere non.* Tako stihovima o moru i plovidbi, čini mi se bez trunke gorčine, već s ljubavlju spram njega, zbori na viškom šjor Božanić u pjesmi *Navigare neccese*. Usprkos mnogočemu doživljaj naviganja kursovima kojima se plovi od pamtvijeka (ne samo njima) čista je poezija i glazba kojoj se, kada jednom zaplovimo, najčešće iznova vraćamo u inat Eolu, Posejdonu, Neptunu, sirenama i njihovom otoku, Scili i Haridbi, jer se u duši svakog zaljubljenika u naviganje skrivaju Jazon, Odisej... Zato danas dvojba iz maksime rimskog vojskovođe Pompeja o nužnosti plovidbe, isticana u prigodama i opjevana u stihovima, može glasiti Živjeti se mora da bi se moglo navigat. Naravno, kada je riječ o plovidbi iz zadovoljstva, unutrašnje potrebe, stila života.

Kada zaplovim iz Pule duž obale, mogu, uzimajući si pjesničku slobodu, ustvrditi kako zbog njezina smjera pružanja uvijek iznova zaplovim ususret Veneri, planetu koji dijeli ime s rimskom božicom ljepote rođenom iz mora. Dobro je to došla metafora kao naslov putopisa, kojim sam, nadam se, zaintrigirao čitatelja.

Veneru, vidljivu samo na sjevernoj zemljinoj polutci, pronaći ćemo nakon zalaska sunca na zapadnoj strani nebeskog svoda, a prije sunčeva izlaska na istočnoj. Zbog te njezine pojavnosti stari su Grci za Veneru imali dvojno ime: Eosphorus za jutarnju, a Hesperus za večernju. Otuda i u našim krajevima Veneri ime Jutarnja zvijezda, (pa i mojoj *Jutarnjoj zvijezdi*), zvijezda Danica ili Danica prva i Večernica ili Večernja zvijezda.

No Venera nam nije uvijek vidljiva. Vidimo je, bliže horizontu nego sredini neba, samo kada joj je visina putanje između 5 i 45 stupnjeva u odnosu na horizont. A nevidljiva kada joj je putanja niža od 50, pa je sunčev sjaj zatamni. Naravno da Venera, kao i ostali planeti, putuje sredinom neba, no to se događa tijekom dana kada su nam sve zvijezde i planeti nevidljivi.

Zato je, otplovivši iz Pule 5. srpnja 2020. godine kasno popodne jugoistočnim kursom put Visa, a vraćajući se kasno noću nakon više od četiri tjedna *landranja*, sjeverozapadnim kursom, Plavom, Vesni, Aldu, Dariji, Grgi i meni, Venera bila, kao i za svih naših putovanja, pred pramcem, koji stupanj zapadnije ili istočnije od kursa kojim bismo plovili, vidjeli je mi ili ne.

I ne samo nama!

Prije odlaska iz Pule, a na prijedlog Plavog, složili smo se kako ćemo iz Visa produžiti preko Korčule do Malog Stona na poluotoku Pelješcu, a kada smo već na jugu Pelješca, mogli bismo i do Dubrovnika i rta Ošro na poluotoku Prevlaka na ulazu u Bokokotorski zaljev jer nisu oni onkraj svijeta. No po dolasku na Vis Aldu, Dariji i meni putovanje dalje na jugoistok, makar samo do Malog Stona, odjednom se činilo previše dugačko i zahtjevno pa je Plavi nevoljko prihvatio odustajanje.

Zbog svojih snova već na povratku počeo sam žaliti za propuštenom prilikom. Putovanje do Visa sam ostvario. Pitao sam se hoću li ikada više biti bliže ostvarenju još jedne dugogodišnje želje. One da *Jutarnjom zvijezdom* preplovim od jednog do drugog kraja našeg dijela Jadrana. Osim što bi to bila inspirativna plovidba za nastavak putopisanja o đitama po krajnjem jugu našeg dijela Jadrana, plovio bih i preostalim možebitnim putovima Argonauta, Odiseja, Kadma, Diomeda.

I prije nego što sam stigao u Pulu, nepromišljeno sam si obećao kako ću iduće godine pošto-poto do Malog Stona, Korčule, Mljeta, Lastova i Prevlake. Naravno, ne sam. Putovanjem do krajnjeg juga dokazat ću sebi da *Jutarnja zvijezda* i ja možemo na najzahtjevниje jadranske đite, kojima su jednom ili više puta prošli Dario, Serđo, Nevenka, Plavi, Vesna i pokojni Ido.

Nova 2021. godine počela je uobičajeno ne odajući ničim nemile događaje koji će uslijediti.

Doma u Zelini ispratili smo božićne i novogodišnje blagdane dok nam je covid pandemija ostala za vratom. No usprkos njoj skočio sam krajem veljače do Pule kako bih nakon sumornih zimskih dana, za kojih je moje

putopisanje poprimalo oblik, pod nogama ponovo osjetio palubu *Jutarnje zvijezde*, dogovarajući usput s Plavim, Aldom i Serđom ovoljetnu plovidbu na jug Jadrana u želji da ona bude dio priče o putovanju ususret Veneri.

No početkom ožujka završio sam na petoj operaciji tumora, a za Uskrs je Plavi hospitaliziran zbog korone.

Mjesec dana poslije Plavi nas je nenadano zauvijek napustio.

Mojeg najboljeg prijatelja ispratili smo na vječno počivalište jednog sunčanog svibanjskog dana na groblju na Monte Giru, brdu koje dominira sjevernom stranom Pulskog zaljeva iz kojeg sam simbolički rečeno, jer lučica Delfin je u Puli, ali ne i u velikom Pulskom zaljevu, zajedno s Plavim isplovljavao na sva naša putovanja.

Iako sam *Jutarnju zvijezdu* pripremao za novo putovanje, ništa više poslije odlaska Plavog nije bilo isto.

Moj postoperativni oporavak išao je dobro i već krajem travnja *Jutarnja Zvijezda* dignuta je na coke na operativnoj obali Delfina. Aldo, Serđo i Goran, prijatelj kojeg svi znaju kao Oko, obavili su radove na podvodnom dijelu trupa, a Oko je izmijenio i sve ventile na usisima mora. Ante, Serđo i Oko ugradili su i novi vinč iako je bilo očito da neću, baš kao ni Aldo, jer se u jednom trenutku razboljela i Daria, nikuda iz Pule. Serđo koji je svako malo odlazio preko Kvarnera u ribolov, uglavnom na Susak i Ilovik, pozivao me je da krenem s njim. No bio sam neizmjerno tužan i umoran, a dani i noći nesnošljivo topli, pa sam gotovo čitavo ljeto proveo u Rukavcu na obroncima Čićarije uglavnom radeći na putopisu i prisjećajući se sa sjetom svoje, zapravo naše zajedničke, viške pustolovine.

Kako sam oduvijek bio i previše oprezan spram mora, onako kako i priliči onome koji u svom odrastanju nije rastao uz more i s morem, u jednom sam se trenutku ozbiljno bavio mišlju da na jug Jadrana umjesto *Jutarnjom zvijezdom* otplovim iz Splita nekom od pruga i obidiem u znak sjećanja na Plavog ono što smo propustili učiniti zajedno i tako mu ispunim želju. A nisam, i to me muči. Učinila je to Vesna uputivši se u kolovozu kopnom do Stona.

U otužnim i tmurnim zimskim danima na početku 2022. između prvih dana nove godine i blagdana Sveta tri kralja prošao sam još jednu operaciju. To je pokopalo moje nade da će još jednom *Jutarnjom zvijezdom* na jug Jadrana. Bolničke dane uljepšala mi je vijest o novom putovanju *Comeza-Lisboa*. U srpnju na 24. godišnjicu njezina uploviljenja u Lisbon

gajeta falkuša doplovit će morima Sredozemlja i kanalima Francuske do palače Europskog parlamenta u Strasbourgu. Prema riječima Joška Božanića „da tu predstavimo svjetsku priču o jednoj maloj barci iz jedne male mediteranske, jadranske zemlje Hrvatske, priču o milenijskoj povijesti njezina ribarstva, brodogradnje i iskustva življenja s morem pučinskih ribara Viškog arhipelaga. Dakako, bit će to moguće ako nam ove nesretne prilike s pandemijom to dopuste“.

Krajem travnja stavio sam u putopisanju zadnju točku i predao ga na lekturu i prelom, a *Jutarnja zvijezda* je iznova dignuta na coke kako bih je pripremio za ovoljetno putovanje. Kojim đitama i kamo, iskreno, ne znam. Stari Radek i onaj crv *landravca* u meni još se potajno nada što dalje starim đitama, a novi, postoperativni, postkemoterapijski, bez potpore Plavog, svjestan je kako je to nemoguća misija. No nada uvijek umire zadnja, zar ne? Zato daj si kuraja, Radek!

Kako bude da bude, a nigdar ni bilo da nekak ni bilo, kada ovog ljeta odvezem cimu i *Jutarnja zvijezda* oslobođena zaplovi između drvenih molova Delfina prema izlazu iz Verudskog kanala, pa ispred Fratarskog otoka okrene put jugoistoka ili sjeverozapada plovit ću iznova ususret Veneri, bez obzira ostaju li po krmi milje ili tek pokoji kabel. Utješno!

POGOVOR

Ivo Kalinski

ZANIMLJIVE PUTOPISNE STRASTI JEDNOG HOMO VIATORA

*P*utovanje brodicom jugoistočnom obalom Jadrana, zapravo moreplov zabilježen putopisno u ovećoj knjizi pod naslovom **USUSRET VENERI IZNOVA**, Putovanje *Jutarnjom zvijezdom* od Pule do Visa i natrag autora Radovana Brlečića, putopisoli moreplov posvećen preminulom prijatelju Plavom, jednom od šestero zaljubljenika u more s kojima je prepolovio milje i milje, iznenadio me iz nekoliko razloga.

Prvo, ime brodice *Jutarnja zvijezda!* Naime, planet se Venera sa Zemlje rano ujutro vidi kao jutarnja zvijezda, dakle u nas, u narodu, kao zvijezda Danica, ili navečer kao zvijezda Večernjača. Kako je Brlečić sa svojim spomenutim prijateljima nautima na moreplovne rute iz Pule kretao ponajviše rano izjutra, jasno je imenovanje brodice – *Jutarnja zvijezda*.

Drugo, moje iznenađenje bilo je kad mi je sasvim slučajno dospio u ruke roman istog imena, *Jutarnja zvijezda*, poznatog norveškog pisca Karla

Khausgarda. Istog imena, ali potpuno druge tematike, dijabolično djelo s mitsko-fantastičnim odmakom.

I treće, u Brlečićevu inače ovećem putopisnom štivu prvi je dio ipak sazdan od legendi, mita i mitizacije dubokopovjesnog panoptikuma u vrijeme prije Krista, pri čemu se autor služio frapantnom knjigom Tragovima Odiseja, kontroverznim putopisom o mogućem Odisejevu lutanju, putopisca Jasena Boke.

Promiču se tako pred našim očima oni prastari osvajači, pustolovi i znatiželnici od tuđinskih Argonauta, Kolhiđana i drugih do starih Grka i Bizanta uz domaća ilirska plemena Histra, Liburna, Delmata i drugih. Osobito su zanimljiva i poučna ona koja je u svojim epovima Ilijada i osobito Odiseja zabilježio starogrčki pisac Homer. Odisejevo desetogodišnje lutanje morem duž istočne obale Jadrana, o čemu i dandanas svjedoče imena mnogih toponima. Već prije doseljenja Hrvata (7. st.) u ta stara vremena protutnjali su ovim prostorima Rimljani, Kelti, Avari i drugi. Osobito su pak vrijedni zapisi bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio* iz 10. stoljeća.

Prvi dio putopisa Brlečić završava opsežnim osrvtom na Viški boj iz 1866. godine između Austrije i Kraljevine Italije. Iz mnogih više ili manje faktičnih podataka crpljenih iz dokumentacijske građe, autor vrlo tečno detaljizira ne samo odvijanje sukoba nego čitatelju, nadam se, i spretnim stilizacijama unutar štiva dočarava atmosferu vojnih operacija sukobljenih strana.

Važno je istaknuti da su 2/3 posada na svim brodovima Monarhije činili Hrvati. O hrabrosti hrvatskih mornara i u njihovu slavu Silvije Strahimir Kranjčević napisao je panegirik, pjesmu Naš čovo: Usret dima, usred zrnja jurnula je naša prova, / I sada bih život dao za taj smiješak Tegetova!

O Viškom boju Brlečić navodi i pisanje portala The Battle of Vis: „U svojoj prvoj bitci, admiral von Tagethoff potukao je do nogu ljutog neprijatelja i otklonio talijansku pretenziju za istočnom obalom Jadrana za više od pola stoljeća. A da mu to nije pošlo za rukom, povijest kakvu poznajemo bila bi daleko drugačija.“

Drugi dio autorova putopisa pod naslovom je Vrijeme sadašnje. Nakon mnogih peripetija i odgoda moreplovni itinerarij od Pule do Visa konačno se ostvario 2020. godine. U uvodnom tekstu toga drugog

dijela putopisa već se, osim opisa i ispisa sadašnjeg stanja na kopnu, kada se zastajalo brodicom uz vezove, zapažaju brižljivi s puno stvaralačke i nepresušne strasti autorovi opisi ne samo artefaktnih ostataka života praljudi nego i ostatci mnogih starih gradina. Zajedno sa svojim pajdašima nautima, također zaljubljenicima *landravcima* morem, Brlečić specifičnom strategijom gradi i ispisuje estetiku zbilje i pokatkad je to ispisivanje moreplovne zbilje podastrto čitatelju kao niz osebujnih ekspresija, ponekad pak kao blaga, pritajena elegija jer se modernim ovovjekim nautima teško „odlijepiti“ od staropovijesnih podataka koji ih negdje iz prikrajka vrebaju. Srećom, lako je ustvrditi da Brlečić prepoznaje mjeru do koje se spisateljskom obuzetošću može ići. Ponekad se čitatelju može ta spisateljska mjera učiniti prepoznatljivom, čak trivijalnom, što je, dakako, varka kojom ga se nastoji ohrabriti da tekst iščita dokraja pa da tek onda kompletira svoj doživljaj.

U tom smislu mogao bi se prisličiti tajanstveni kompleks gradina iz brončanog i željeznog doba koji opisuje Marino Baldini, kustos porečkog zavičajnog muzeja, onaj kompleks koji se odnosi na lokalitet na brdašcu Mali sveti andeo u blizini Picuga i zajedno s brdašcem Velikim svetim andelom i čini niz brežuljaka pod imenom Mordele. Sve je to Brlečiću poslužilo kao svojevrsni uvodni eksurz s kopna za onaj planirani moreplov od Pule do Visa.

U slavu samog moreplova Brlečić će sa svojim društvcem dragih prijatelja nauta oplovjavati mnoge otoke i otočice, te pokoji poluotok, primjerice Kamenjak (danas Premantura), kojim su, kako navodi literatura, nekoć davno „šetali“ dinosauri, čije su stope i dandanas vidljive ili, Suhu Puntu, starohrvatsku Bosiljanu, a u antici Hilački poluotok.

U ovomu njegovu putopisu moreplovu nižu se tako pred našim očima Lošinj, Ilovik, Susak, Ist, Škarda, Molat, Murter, Diomedov rt, Šolta i mnogi drugi.

Nižu se, također, slikopisi s pristajanja brodicom Jutarnjom zvjezdrom na kopnu, onima otočnim kao i onim neotočnim koji se sočnim historiografskim eskapadama, kolovijalno zvanim stvaralačkim nestalukom, autorovim virtuoznim stilom uspješno interpoliraju u dušu ove knjige. Moreplovna ruta od Pule do Visa privodi se tako svome kraju upravo u viškom akvatoriju. Ona traži i vapi za replikom, koja će se naknadno tekstovno realizirati u ovoj knjizi.

Pojedini njezini dijelovi veoma su kao cjeline samosvojni, pa nikakvo čudo da se kao *novum* zatječe na natječajima hrvatskoga književnog

putopisa i često bivaju kao osobitost prepoznati i nagrađeni vršnim nagradama.

Kao član ocjenjivačkog suda s prošlogodišnjeg natječaja (2021. god.) izrekao sam i iznio pred auditorijem nekoliko kritičkih misli o prvonagrađenom Brlečićevu putopisu moreplovu *S Mortara gledam na Kornate*, tekstu sadržanu i u ovoj knjizi: Brlečić je majstor putopisnog štiva. Kao moderni homo viator on je prije svega zaljubljenik u more, Jadransko more. Svojom brodicom i s nekoliko prijatelja, također obuzetih pustolovinom *landranja*, on bi da dohvati Veneru, zvijezdu Danicu ili Večernjaču. Dakako, osim što je riječ o aluziji, riječ je i o stanovitoj iluziji dohvaćanja te zvijezde, prkoseći sveopćoj prolaznosti života. Možda je prema mitologiji starih Slavena samo riječ o *navu*, naime, iluziji dohvaćanja „drugog svijeta“, „svijeta blaženih“. Brlečić je itekako svjestan iluzijskog panoptikuma, pa i ovog, jer, kako kažu stari moreplovci, *sve prolazi, ali ploviti se mora!* Kad je nužno, on će se pritajiti na kojem od otoka da bi lakše i s puno strasti pokušao razgolititi njegovu sadašnju i historiografsku patinu. Tako je ogledno i s osebujnom putopisnom pričom *S Mortara gledam na Kornate*, koja osim faktografije obiluje podatcima svakojakih frapantnih konotacija. Bez forsiranja rečeničnih nizanja pljeni nas jednostavnošću autorova autonomnost izričaja jer toj izričajnoj vizuri ne trebaju nikakvi dodatni komentari jer se neposrednost izričaja te vizure može čitatelju neposredno prisličiti onom što skriveno, dobro i loše, nosi i opominje ovaj Brlečićev modernizirani *theatrum mundi*.

ZAHVALA

*D*oplovivši do Visa i o tom putovanju potom napisavši moreplov, ispunio sam jedan dio svojih snova. Naizgled djeluje jednostavno, no je li doista bilo tako?

Kako su zadnja tri putovanja 2018., 2019. i 2020. godine i putopisanja o njima slučajno ili s razlogom, tko će ga znati, korespondirali s početcima maligne bolesti i njezinim liječenjem, ali i pošašću korone, bila su mi u pravo vrijeme dobrodošla radna terapija u nošenju s bolešću i s neizvjesnošću koju je donijela pandemija. Stoga je popis onih koji su na bilo koji način sudjelovali u tim putovanjima i posljedično nastanku ovog moreplova, a i kojima zbog toga želim zahvaliti, poduži.

Na prvom mjestu, ne umanjujući pritom doprinos ostalih, moji su prijatelji, suputnici i supatnici na putovanjima Nedeljko i Vesna Plavšić, Aldo i Daria Damjanić, Serđo i Nevenka Catela i Grga. Redoslijed spominjanja njihovih imena koji kroz čitav moreplov započinje imenom supruga, a potom navodim ime njegove supruge – mornarice, nije stvar nedostatka pristojnosti ili nedajbože rodne netrpeljivosti, već nepisanog pomoračkog uzusa po kojem je barba glavni – barem na brodu.

Da nije bilo nesebične podrške njih šestero i poput Joba strpljiva Grge i njihove prikrivene i nemetljive odlučnosti da mi ispune snove, nikada se ne bih sam upustio u plovidbu do Visa i napisao ovaj moreplov. Iako je naše 550 milja dugo putovanje na kraju ispalо posve rutinsko i benigno, moglo je, jer je more u pitanju, ispasti i drugačije. Za odluku da krenu na put sa mnom starcem, najstarijim u kumpaniji, usto rekonvalescentom s Grgom samim na brodu, trebalo je pregršt prijateljske ljubavi, strpljenja, povjerenja i hrabrosti. Vrteći sjećanja unatrag, shvatio sam kako su te 2020. godine i njih šestero imali svoj plan – tajni dogovor. Plan koji

su započeli provoditi na putovanju 2018. godine, nakon prvih operacija koje sam prošao i kemoterapije, a nastavili 2019. pazeći me i mazeći. Već bi mi puno značila njihova pomoć samo na ta dva putovanja. No oni su se iskazali kao prijatelji i divni suputnici kao i u svim našim do tadašnjim plovidbama. I zato im od srca hvala!

Plavom, koji mi silno nedostaje, dugujem posebice; jer me je krajem devedesetih prošlog stoljeća potaknuo da kupim brod, pronašao mi za njega vez u Delfinu i tako me ponovno nakon 34 godine vratio mojim dječjim snovima, čiji je rezultat i ovaj moreplov. Njemu, Vesni i Idu kojeg odavno nema, dugujem za čari prve plovidbe preko Kvarnera i sve ostale plovidbe poslije na koje smo odlazili s Borom i Vlastom, Darijem, Aldom i Darijom, Jožetom i Cvetkom i Serđom i Nevenkom i mojima: Ivankom, Majom i Marijanom. Rođeni vođa Plavi bio je izrazito društvena, vesela i karizmatična osoba uvijek spremna pomoći, kojeg su svi bez pogovora slušali. Od mene, moje djece i nećakinja do mojih i Ivankinih prijatelja koje smo dovodili u njegovu i Vesninu kuću. Doduše, katkada bi bio pomalo zajedljiv, tako da sam se znao zapitati nije li naše prijateljstvo jednosmerno, a onda bih se sjetio onog pravog Plavog, brižnog i istinskog prijatelja i isti bih mu čas sve oprostio.

Zahvaljujem i stručnom ocjenjivačkom sudu 16. natječaja za Hrvatski književni putopis 2021. godine koji mi je za moreplovnu priču *S Mortara gledam Kornate* sadržanu u ovoj knjizi, dodijelio 1. nagradu i Ivi Kalinskom, članu ocjenjivačkog suda koji je obrazložio nagradu. Dodijeljena nagrada i obrazloženje Kalinskog koji kaže: „Brlečić je majstor putopisnog štiva...“ bili su mi poticaj na pisanje usprkos bolesti i trenucima malodušnosti.

Zahvaljujem i prijateljima s kopna:

Ivici Kukovačecu koji je grafički oblikovao i za tisak *prelomio* sve moje putopise. Vladiku Leršu jer se i ovog puta spremno odazvao nacrtavši moj portret za korice knjige te savjetima sudjelovao u risanju karte s kursovima kojima sam plovio.

Profesorici Marini Žilavec koja je u kratkom roku uspješno lektorirala moje jezikoslovne i pravopisne eskapade.

Nakladniku Pučkom otvorenom učilištu Sveti Ivan Zelina, ravnateljici Vesni Bičak – Dananić i još jednom Ivi Kalinskom, ovog puta u ulozi urednika ove knjige.

Zahvaljujem se osoblju KB Dubrava s odjela abdominalne kirurgije. Kirurzima, profesorima Zoranu Peršecu i Toniju Kolaku, primarijusu Kristijanu Čupurdiji, medicinskim sestrama, posebice sestrama Jasni i Žani. Osoblju KBC-a

Zagreb s onkološkog odjela i dnevne bolnice: profesorima Davorinu Hercegu i Borislavu Belevu, odjelnom liječniku Luki Simetiću, svim sestrama posebice sestri Martini. Profesoru Soldi i ostalom osoblju abdominalne kirurgije KB Sveti Duh. Psihologinji Ivani Poljak koja me je terapijskim razgovorima u vrijeme dugotrajne i meni mukotrpne kemoterapije 2019. godine, ali i ove 2022. poticala da izdržim. Zahvaljujući njima mogao sam i još mogu ispunjavati svoje snove putujući Jutarnjom zvijezdom. A nije ni nevažno da sam mnogo stranica prethodnog i ovog putopisa napisao ležeći na nekom od bolničkih odjela.

Gradu Sveti Ivan Zelina, Zagrebačkoj županiji, zdravstvenoj ustanovi za njegu u kući Zlatne Ruke iz Pule, tvrtkama Metal Elektro d.d. iz Donje Zeline, ARP d.o.o. iz Svetog Ivana Zeline i Pedom asfalti d.o.o. Zagreb koje su nesebično finansijski pomogle nakladniku i tako omogućile tisak ovog moreplova.

I na kraju zahvaljujem publici koja je došla na predstavljanje moreplova i onima koji će imati želju i naći vremena uzeti ga u ruku makar da ga samo letimično prolistaju.

Vaš Radek

Gdje je što

ZAŠTO OD PULE DO VISA?	5
I. PARELTHONTIKÓS CHRÓNOS, TEMPI PASSATI, VRIJEME PROŠLO	13
DOBRO MORE I VJETAR U KRMU	13
ARGONAUTI	13
ODISEJ	18
SKILAKS	21
KONSTANTIN VII. PORFINOGENET	22
VIŠKI BOJ 1866.	23
II. VRIJEME SADAŠNJE	30
KASNO PROLJEĆE 2020. GODINE	
DUSIMA PRAŽITELJA ISTRE U POSJETU	30
DO PICUGA I MORDELA	32
KONAČNO KREĆEMO PUT VISA	38
KROZ RAZIGRANO SEDMOVRAĆE	
DO IŽA I SALIJA	52
S MORTARA GLEDAM NA KORNATE	59
ROGOZNICA BEZ DUŠE, OPASAN RT PLOČA I SLIKOVITA MASLINICA	65
TRAVERSATA DO VISA	
PA LANDRANJE VISOM I OKO NJEGA	76
S VISA NA HVAR	106

TROGIR, GRAD NA DVA OTOKA I KOPNU KOJI POSTOJI ODUVIJEK	117
JE LI U ROGOZNIČKOM ZALJEVU MOŽEBITNA ZEMLJA LOTOFAGA?.....	128
U POSJETU BESMRTNOM FAUSTU VRANČIĆU.....	132
OTOK VRGADA	
NADZORNA TOČKA NA STAROM PUTU	141
KROZ MALI ŽDRELAC U ZADARSKI KANAL	144
SESTRUNJSKA OTOČNA SKUPINA	145
DVije NOĆI NA JUGU MOLATA	149
44°45'29"N i 13°53'27"E B Bl(3) 15s 25M	157
USUSRET VENERI I HOĆU LI JOJ IZNOVA	163
POGOVOR.....	167
Ivo Kalinski: ZANIMLJIVE PUTOPISENE STRASTI JEDNOG HOMO VIATORA.....	167
ZAHVALA	171

